

O. V. HISZEM, O. O. MARTINYUK

10

VILÁGTÖRTÉNELEM

Általános szint

Tankönyv

**az általános oktatási rendszerű magyar
tannyelvű középiskolák 10. osztálya számára**

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának ajánlásával

Csernyivci
„Bukrek”
2018

УДК 94(100)(075.3)

Г51

Перекладено за виданням:

О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. Всесвітня історія (рівень стандарту):
підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. – Х. : Ранок, 2018. – 176 с. : іл.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 31.05.2018 №551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Гісем О.В., Мартинюк О.О.

Г 51 Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл.
закл. загал. серед. освіти з навч. угор. мовою / О.В. Гісем,
О.О. Мартинюк ; пер. з укр. – Чернівці : Букрек, 2018. – 176 с. :
іл.

ISBN 978-966-399-999-9

УДК 94(100)(075.3)

ISBN 978-617-094-341-5 (укр.)
ISBN 978-966-399-999-9 (угор.)

© Гісем О.В., Мартинюк О.О., 2018
© ТОВ Видавництво „Ранок”, оригінал-
макет, 2018
© Видавничий дім „Букрек”, переклад, 2018

Kedves tizedikesek!

A 10. osztályban folytatni fogjátok a világtörténelem tanulmányozását. Az otthoni és iskolai munka sikeres eredményeként nélkülözhetetlen a tankönyv helyes használata. A tananyag részekre van osztva, és egyezményes jelekkel van megjelölve.

Elevenítsd fel. A téma elején felsorolt kérdések felelevenítik az előző órán tanultakat és segítenek jobban megérteni az új anyagot.

Érdekes tények. Itt található az azon kiegészítő információk, melyek a téma tartalmával kapcsolatosak.

Kérdések és feladatok. A témákhoz kérdések és feladatok vannak összeállítva, melyek négy csoportra oszlanak. Fordítsatok figyelmet az egyezményes jelekre, melyek segítenek, hogy mit kell tennetek.

Ellenőrizd, mire emlékszel. Ezeknek a kérdéseknek a segítségével leellenőrizhetitek, mennyire sikerült elsajátítani az anyagot.

Gondkoldj és válaszolj. Ennek a rovatnak a kérdései segítenek értelmezni, amit elolvastatok.

Oldd meg a feladatot. A feladatok megoldása fejleszti tanulási képességeiteket (a történelmi térképpel dolgozni, terveket, táblázatokat készíteni stb.).

Alkotói feladatok. Itt sok érdekes feladatot találhattok, amelyeket az internetes források vagy pótirodalom segítségével oldhatok meg.

A tankönyv elektronikus segédanyagot is tartalmaz, mely segít részletesebben tanulmányozni a tananyagot. Itt található információ azon történelmi személyekről is, akik jelentősen meghatározták a történelem menetét, valamint történelmi okmányok és a hozzá tartozó kérdések. Ezenkívül az elektronikus pótanyagban feladatokat találhattok a gyakorlati munkához, illetve szükséges anyagokat azok megoldásához. A fejezetek összefoglalását elősegítik az összefoglaló kérdések és feladatok. Az online úton történő tesztfeladatok megoldása lehetőséget nyújt az önellenőrzésre, valamint felkészülésre a témazáróra. Mindezen anyagok az **interactive.ranok.com.ua** címen találhatóak.

1. Bevezetés

1. A világtörténelem mely időszakát tanulmányoztátok az elmúlt év során? Nevezzétek meg időrendi határait! 2. Ennek a korszaknak mely eseményeit tartjátok a legfontosabbaknak?

A XX. század fogalma a világtörténelemben. Mint ahogyan már számotokra ismeretes, a világtörténelmet a politikai, társadalmi-gazdasági és kulturális szakaszainak fejlődése alapján korszakokra bontják. Ezek a legfontosabb eseményeket, jelenségeket, folyamatokat ölelik fel. Ebben a tanévben megkezditek a legújabb kor történetének a tanulmányozását.

Megismerkedtek azokkal az eseményekkel, amelyek 1914–1945 között történtek világszerte. Ez az időszak jelentős eseményekkel és nem egyértelmű jelenségekkel dúsított.

A legújabb kor története — a világtörténelem azon szakasza, mely 1914. és a XXI. század kezdete közötti eseményekről szól.

A világtörténelem korszakai

Ókor	Középkor	Újkor		A legújabb kor	
		I. szakasz	II. szakasz	I. szakasz	II. szakasz
Az ember megjelenésétől a Földön – Kr. u. V. sz.	Kr. u. V. sz. – XV. sz. vége	XV. sz. vége – XVIII. sz. vége	XVIII. sz. vége – XX. sz. eleje	1914 – 1945	1945 – XXI. sz. eleje

Világháború — államok közti szervezett fegyveres konfliktus, melyben a világ államainak többsége részt vett.

Globális — az egész földkerekséget érintő, világméretű, mindent átölelő stb.

Totalitarizmus — állami kormányzati forma, melyben az állam despotikusan kontrollálja a társadalom minden egyes területét (a gazdaságot, politikát, kultúrát, a polgárok magánéletét stb.).

1914–1918 között bolygónk az egyik legpusztítóbb hadi ellenállásának viharába került. Ez először öltött **globális jelleget** és az **első világháború** nevet kapta. Az emberiség háborúk közötti időszaka szintén katonai ellentétekkel és helyi konfliktusokkal volt telített. Az első világháború befejezése után a világ különböző társadalom-politikai erői elgondolkodtak a társadalom fejlődésének további útvonaláról. A nézetek ütköztetése jelentős hatással volt a világ eseményeire.

1939–1945 között bolygónkat elérte a **második világháború**, mely az emberi veszteség és rombolás szempontjából is jelentősen fölülmúlta az előzőt. Az államok elhatározták, hogy egyesítik erőfeszítéseiket a békés együttélés, valamint a jövőbeni globális konfliktusok elkerülésének érdekében.

A XX. század sajátos jelensége volt a **totalitarizmus** megjelenése. Ez az iparosítás korszakának egyik fájdalmas következménye volt, amikor az emberek jelentős része elhitte a társadalom *tervezett*, teljesen szabályozott átalakításának lehetőségét. Az ember észrevétlenül beépült az állam

fogaskerek és *csavar* gépezetébe, elveszítve az önálló döntéshozatal lehetőségét. Lényegét tekintve a totalitarizmus a demokrácia és humanizmus ellentéte volt.

A XX. században totalitárius rendszerek jöttek létre: *bolsevista*, *fasiszta* és *nácista*. Ezen rendszerek véres és kiterjedt kísérletei teljes kudarccal végződtek. Ugyanakkor azon államokban, melyek ebben az időszakban a demokratikus útvonalat választották, a piacgazdaság és a liberális társadalom további fejlődése, valamint a polgári társadalom és a jogállam megszilárdulása ment végbe.

A korabeli politikai élet fontos jelensége volt a **nemzeti-felszabadító mozgalmak** kibontakozása. Azon népek, melyek nem rendelkeztek saját államisággal, a szuverenitás kivívására törekedtek. Ebben az időszakban a nacionalizmus jelszavai alatt Európában birodalmak estek szét, új nemzetállamok jöttek létre, Ázsiában és Afrikában megélnékültek a felszabadító mozgalmak.

Meglehetősen kiélezettek voltak ebben az időszakban a nemzetközi viszonyok.

Az első világháború győztes államai által kialakított versaillesi-washingtoni rendszer nem volt képes igazságosan megoldani a háború utáni viszonyokat és megelőzni újabb nemzetközi konfliktusok kialakulását. A versaillesi-washingtoni rendszer stabilitásának időszakát válság váltotta fel, s az végül felbomlott.

A XX. század a nagy tudományos felfedezések korszakaként került be a történelembe, ami teljesen megváltoztatta az akkori társadalmat. A XX. század elején véget ért az **ipari**, a század közepén megkezdődött a **tudományos-technikai**, utolsó negyedében pedig az **információs forradalom**.

Nemzeti-felszabadító mozgalom — leigázott népek harca az idegen uralom megdöntéséért, a nemzeti és gyarmati elnyomás felszámolásáért, a nemzetállam függetlenségének kivívásáért.

Ipari forradalom — az ipari társadalom kialakulásával kapcsolatos gyökeres minőségi változások folyamata.

Tudományos-technikai forradalom — a technika és a termelés technológiájának gyökeres minőségi változásainak folyamata, a tudomány átalakítása közvetlen termelőerővé.

Információs forradalom — az információs társadalom gyökeres minőségi változásaival kapcsolatos folyamatok (ahol az információs technológiák és a tömegkommunikációs eszközök vezető szerepet játszanak).

2

A világ társadalom-gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének fő irányvonalai 1914–1945 között.

Összehasonlítva a korábbi korszakokkal, úgy tűnt, hogy a XX. században az emberiség mintha gyorsabban fejlődne. Csupán egy nemzedék alatt gyökeresen megváltoztak az életkörülmények. 1903-ban az emberek megtekintették az első repülőt az égbolton, 1961-ben pedig tanúi lehettek az első űrrepülésnek.

A XX. század első felében, akárcsak az előző században, a legnagyobb előrelépések Nyugat-Európában és az USA-ban (közös nevén – Nyugaton)

történtek. Itt befejeződött az ipari társadalom kialakulása. Felosztva a világot, a Nyugat államai saját gyarmati birtokain és függő államaikban megsemmisítették a hagyományos gazdasági rendszert. Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népei erőszakkal sodródtak bele a világgazdaság rendszerébe. A Nyugat gazdasági terjeszkedésének eredményeként létrejött a világ különböző országainak gazdasági egybefonódása. Ezt szemléletesen bemutatta az 1930-as évek **világgazdasági válsága**, mely az USA-ban kezdődött.

Az első világháború jelentős társadalmi megmozdulásokat eredményezett. Egyes államokban forradalmakat váltott ki, míg másokban a vezetők reformokat hajtottak végre. A háború okozta társadalmi és politikai harc, a hatalmi intézmények kudarca egy új politikai jelenség kialakulását eredményezte – a **fasizmust**.

Fasizmus (az olasz **fascio** szóból ered – kötődés, egyesülés) – totalitárius típusú társadalom-politikai mozgalmak, illetve ideológiái és államrendszerek. Az úgynevezett *új rendet* szembeállítja a demokrácia intézményeivel, bevezetése pedig szélsőségesen erőszakos eszközökkel történik. A fasizmus fő ideológiája lett a szélsőséges sovinizmus, mely később a faji megkülönböztetés, militarizmus és parancsuralom irányzatába ment át. **Diktatúra** — egy személy vagy egy szűkebb csoport korlátlan hatalma, mely erőszakon és sajátos államszerkezeten alapszik.

Modernizmus — XX. századi művészeti irányzat, jellemzője a különböző stílusok egyesítése, valamint a kifejezési eszközök átalakítása.

Oroszországban, miután megszilárdult a bolsevik hatalom, létrejött a **proletárdiktatúra** és kihirdették a **szocializmus (kommunizmus)** építésének irányvonalát.

Ily módon az első világháború befejezése után a politikai fejlődést tekintve három, egymástól eltérő útvonal alakult ki:

- ▶ a liberális demokrácia fejlesztése;
- ▶ fasiszta modernizáció;
- ▶ a szocializmus (kommunizmus) építése.

A művészetben a realizmus és modernizmus híveinek vitái következtében új irányzatok keletkeztek. Számptalan korabeli alkotás világszerte elismerést váltott ki.

Kérdések és feladatok

1. Nevezétek meg, a világtörténelem mely időszakát fogjátok tanulmányozni! **2.** Mit értünk világháború alatt? **3.** Milyen három totalitárius rendszer alakult ki Európa legújabb kori történetében? **4.** Mi a fasizmus?

5. Miben különbözik a XX. század az előzőtől? **6.** Jellemezzétek a világtörténelem korszakolását!

7. Állítsatok össze táblázatot *Az emberiség társadalom-gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének főbb irányvonalai 1914–1945 között* címmel!

8. Erick Hobsbawn brit történész a XX. századról szóló művét az extrémizmus korszakának nevezte el. Tisztázzátok az *extrémizmus* fogalmát! Gyűjtsetek olyan tényeket, melyek alátámasztják vagy cáfolják az író nézetét! Ti hogyan értékelnétek a XX. század első felét?

I. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ. HÁBORÚ ÉS FORRADALMAK

2. Az első világháború kezdete

1. Mikor alakult meg a hármasszövetség és az antant? Mely államok tartoztak hozzájuk? 2. Milyen nemzetközi konfliktusok és válságok történtek a XX. század elején?

Az első világháború okai és a hadban álló országok céljai. Az első világháború 1914. augusztus 1-jén kezdődött és 1918. november 11-ig tartott.

Az első világháború nyolc európai állam között kezdődött, ahol összesen 732 millióan (a gyarmatokat is beleértve) éltek, akik a bolygó lakosságának 44,2 %-át alkották. A háború végére a részt vevő államok száma 33-ra nőtt (az akkori 59 független államból) 1,5 milliárd lakossággal. Ily módon a háború a földkerekség 87 %-át érintette. A résztvevő államok hadi kiadásai elérték a 208 milliárd dollárt, ami tízszerese volt az 1793 és 1907 között lezajlott összes háborúknak.

Az első világháború kitörését a XX. század elején a világ vezető államai közötti ellentétek okozták. Évente növekedtek fegyverkezési kiadásai, **sovinizta** propagandájuk pedig nemzeti ellenszenvet és **xenofóbiát** keltett. A vezető rétegek egyre inkább hajlottak a fegyveres hódítás irányába, folyamatosan újabb nemzetközi konfliktusok alakultak ki. A korabeli államközi kapcsolatok jellemzőjévé vált a **felfegyverzett béke rendszere**, amikor az államok jelentős mennyiségű hadieszközt halmoznak fel, úgy véltve, hogy ez a béke megőrzésének a garanciája.

A világ vezető államai között kiéleződtek a gazdasági ellentétek: a termékértékesítési piacért, valamint a nyersanyagért folyó harc, melyet **geopolitikai érdekeik** váltottak ki. Elmélyültek az ellentétek Európa két csoportosulása – az **antant** és a **központi államok** (azaz a négyes szövetség között, melynek elődje a hármasszövetség volt) között. Különösen kiéleződtek Nagy-Britannia és Németország érdekellentétei. A háború kibontakozásának kezdeményezői Németország és az Ausztria–Magyarország vezető rétegei voltak.

Sovinizmus — a nacionalizmus egyik agresszív változata, melynek jellemzője a legyőzhetetlenség, a nemzeti kivételesség, valamint a mások feletti felsőbbrendűség.

Xenofóbia — ellenséges, türelmetlen hozzáállás minden idegennel, külföldivel szemben.

Geopolitika — azon elmélet, melynek értelmében az államra hatással vannak a földrajzi viszonyok: a térbeli elhelyezkedés, a terület nagysága, a természeti forrásokkal való ellátottság, valamint a lakosság száma.

2 **Az 1914-es júliusi válság és az első világháború kezdete.** Az első világháború kiváltó oka az osztrák–szerb ellentét volt. **1914. június 28-án** a bosnyák Szarajevó városában Gavrilo Princip diák, aki a délszláv népek egyesüléséért küzdő *Ifjú Bosznia* titkos szervezet tagja volt, merényletet követett el Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös ellen.

A főherceg Ausztria–Magyarország hadseregének főparancsnoka volt, aki hadiszemlére látogatott Szarajevóba, melyet június 28-án a szerb határ mentén terveztek lebonyolítani. A szerb nép számára ez a dátum nemzeti gyásznappá vált – az 1389-es rigómezei törökök ellen vívott csatában elesett szerbekre emlékeztek. A szerb nacionalista körök sértésnek vették a trónörökös látogatását. II. Vilmos német császár azt ajánlotta Ferenc József osztrák–magyar császárnak, hogy a szarajevói gyilkosságot használja ki a Szerbia elleni hadüzenet ürügyeként.

Ferenc Ferdinánd főherceg és felesége, Chotek Zsófia meggyilkolása 1914. június 28-án

? A kép alapján milyen információt kaphatunk az osztrák–szerb konfliktusról?

Július 28-án az osztrák–magyar kormány benyújtotta követeléseit Szerbiának, tudva előre, hogy azok visszautasítják. A válaszadásra 48 órát adtak. Arra az esetre, ha nem fogadják el a teljes feltételeket, Ausztria–Magyarország a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzött Szerbiának. Szerbia bejelentette, hogy kész teljesíteni a feltételeket, egyet kivéve, hogy nem engedélyezik az osztrák rendőrség nyomozását a herceg meggyilkolása ügyében Szerbia területén. Ausztria–Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatokat és **1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának**. Július 28–29-re virradóra megkezdődött Szerbia fővárosának, Belgrádnak a tüzérségi bombázása. Ezt követően gyorsan felpörgetek az események.

3 **A nagyhatalmak hadba lépése. A hadakozás új arculata.** Az első világháború, vagy ahogy nyugaton nevezik, a **Nagy háború** különbözött a korábbi háborúktól. Először is, új típusú fegyverek voltak bevetve: tankok, tengeralattjárók, vadászrepülőgépek, mérgező gázok, nagy hatótávolságú ágyuk, géppuskák stb. Másodszer, a háború **totális jelleget** öltött. Gyakorlatilag a hadban álló felek teljes lakossága be volt vonva a háborúba. A gyárakban, az üzemekben, a mezőgazdaságban a mozgósítható férfiakat nők váltották fel. A munka egy részét kiskorúak, illetve idősek végezték, mivel ezt hazafias kötelességüknek tartották. A háború megszűnt csupán a katonák kötelessége lenni és az egész társadalmat

átfogta. Harmadszor, megjelent a háborús **propaganda**: kampányposzterek, szórólapok, röpcédulák stb. jelentek meg. Ezek pozitív képet alkottak a hazáról és negatívát azokról, akikkel harcoltak. A propaganda a lakosság *csiszolásának* eszközévé vált (a hatalom tetteinek igazolásává, a tömegek ellenszenvének kiváltásává a harcoló felekkel szemben). Egyre gyakrabban hangzottak el felszólítások az ellenséges ország lakosságának, illetve az adott nemzet képviselőinek teljes megsemmisítésére.

Totális háború — olyan háború, ahol minden eszközt bevetnek az ellenség megsemmisítése céljából, beleértve a civil lakosságot is.

Propaganda — eszmék és magyarázatok írásbeli vagy szóbeli terjesztése, melynek célja az emberek világnézetének, elképzelésének, érzelmi hangulatának, valamint a viselkedésének befolyásolása érdekében.

Az első világháború színhelyei

A front megnevezése	Évek	Ellenfelek	
		Az antant és szövetségesei	A központi államok és szövetségeseik
Nyugati front	1914 – 1918	Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, USA stb.	Németország
Keleti front	1914 – 1917	Oroszország	Németország, Ausztria–Magyarország
Olasz front	1915 – 1918	Olaszország, Nagy-Britannia, Franciaország,	Ausztria–Magyarország
Román front	1916 – 1918	Románia, Oroszország	Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária, Törökország
Kaukázusi front	1914 – 1918	Oroszország	Törökország
Szaloniki front	1915	Szerbia, Csorna-Hora	Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária
Balkáni front	1917 – 1918	Franciaország, Görögország, Szerbia, Csorna-Hora	Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária
Mezopotámiai és Palesztinai front	1914 – 1918	Nagy-Britannia és tartományai	Németország, Törökország
Afrikai front	1914 – 1918	Az antant államainak seregei	Német gyarmati seregek
Távolkeleti front	1914	Japán, a brit tartományok	Németország

4

A Schlieffen-terv. Csaknem egy évvel a háború kezdete előtt Németország vezérkarának főparancsnoka, **Helmult von Moltke** katonai-konceptióst tervet nyújtott be a császár elé Franciaország, illetve Oroszország megtámadásáról, a **blitzkrieg** terv alapján, melyet elődje, **Alfred von Schlieffen**

Blitzkrieg (villámháború) — a támadó jellegű háború véghezvitelének azon elmélete, mely a rövid idő alatt végrehajtott, meglepetésszerű támadáson és az ellenséges ország központjának gyors elfoglalásán alapszik.

Alfred von Schlieffen
tábornok

? Mi volt a háborús terv, amit az ábrázolt személyiség javasolt?

5

Hadi események 1914-ben. 1914. augusztus 2-án a német hadsereg betört Luxemburg területére, két nap múlva pedig Belgiumba. A blitzkrieg-terv értelmében a támadásnak őszel győzelemmel kell végződnie. A német hadsereg augusztus 20-án elfoglalta Brüsszelt, Belgium fővárosát. Az ellenállási kísérleteket kegyetlenül elfojtották.

Augusztus végéig a francia–belga határ mentén, 250-kilométeres frontvonalon kiélezett harcok folytak, ami a francia hadsereg vereségével ért véget. A Párizsba vezető útvonal nyitva állt a német csapatok előtt. A francia kormány elhagyta a fővárost és Bordeaux-ba költözött.

főparancsnok dolgozott ki. H. von Moltke a két fronton való hadműveletek szükségességét hangsúlyozta Franciaország és Oroszország ellen. Ezen belül a fő elv abban rejlett, hogy az egyik frontot a lehető leggyorsabban meg kell semmisíteni. Az elhúzódó háború Németország vereségét idézheti elő, mely az ellenfeleket emberi és anyagi erőforrásokat illetően előnyhöz juttatná.

A **Schlieffen-tervnek** megfelelően, a német haderő 85%-a először Franciaországra volt irányítva. A gyenge és semleges Belgium területén keresztül kellett betörniük, mely Párizstól északra helyezkedik el, megkerülve a francia hadsereg fő erőit. Ezáltal *nem közvetlen rajtaütéssel* tervezték bekeríteni és megsemmisíteni a francia hadsereget, még mielőtt Oroszország érkezne mozgósítani seregeit (a német főparancsnokság számításai szerint erre Oroszországnak közel hat hétre van szüksége). Oroszország ellen viszont, mielőtt legyőzték Franciaországot, csupán gyenge egységeket irányítottak. A francia hadsereg szétverése után Németország Ausztria–Magyarországgal közösen a keleti frontra irányította a seregeit és villámháború által gyors megsemmisítő csapatát kívántak mérni Oroszországra.

H. von Moltke a Schlieffen-terv lényegét nem változtatva meg, valamelyest erősítette a nyugati front balszárnyát és az Oroszország elleni hadtesteket Kelet-Poroszországban. Ugyanakkor ez gyengítette a német csapatok fő erőit, melyek Belgiumon keresztül mértek csapatát Franciaországra.

Időközben két orosz hadsereg P. Rannerkampf és O. Szamszonov tábornok vezetésével támadást indított Kelet-Poroszország ellen. Augusztus végén – szeptember elején azonban a német csapatok szétzúzták őket.

Kedvezőbbben alakultak az események az orosz hadsereg számára a dél-nyugati fronton (így nevezte az orosz parancsnokság a keleti frontot), ahol Ausztria–Magyarország ellen tevékenykedtek és Galícia ellen intéztek támadást. A galíciai ütközetben 1914. augusztus 18. és szeptember 21. között 700 ezer orosz és több mint 830 ezer osztrák–magyar katona vett részt (az osztrák–magyar hadseregben harcoltak az Ukrán Szics-lövészek egységei). Súlyos problémát jelentett a hadban álló felek mindkét seregében levő ukránok, akiknek egymás ellen kellett harcolniuk. M. Ruzkoh és O. Bruszilov seregei elfoglalták Lemberget, és támadást indítva, megkezdték Perekiszl ostromát. A galíciai ütközet eredményeként az orosz csapatok elfoglalták Kelet-Galíciát, Észak-Bukovinát és elérték a Kárpátok hágóit. A galíciai csata először mutatott rá az első világháború katonai-stratégiai sajátosságaira – a frontális hadi események túlsúlyára, melyet mindkét fél súlyos veszteségei kísérnek.

A galíciai csata megteremtette az orosz csapatoknak a lehetőséget, hogy a Kárpátok hágóin át támadást indítsanak Magyarország ellen vagy pedig Lengyelországon keresztül egyenesen Berlinre mérjenek csapást. Szövetségesének kezdeményezésére az orosz parancsnokság a Németország elleni támadást választotta. Ezalatt a német parancsnokság erőit a Varsó elleni támadásra összpontosította, hogy elvonják az orosz seregeket, ezzel segítve osztrák szövetségesüknek. Végeredményül az orosz és német csapatok Ivanhorod és Varsó térségében 300 kilométeres frontszakaszon találkoztak egymással. Túlerővel az orosz csapatok szétzúzták az ellenség mindkét hadseregét. A Berlinhez és Bécshez vezető útvonal nyitottá vált. Csupán P. von Hindenburg és E. Ludendorff tábornok ügyes tettei, valamint súlyos veszteségek árán sikerült megállítani az orosz seregeket.

A nyugati fronton a német csapatok elérték Párizst és átkeltek a **Marne folyón**. **1914. szeptember 5–12.** között itt hatalmas csata bontakozott ki. A német parancsnokság úgy vélte, hogy a francia hadsereg nem képes ellenállni, a Schlieffen-tervtől eltérően úgy döntött, hogy nem kerülik meg északról Párizst, hanem szembeütköznek. Ugyanakkor a francia hadsereg rövid időn belül jelentős erőket tudott összpontosítani a csata helyszínére. Egyebek között a párizsi helyőrség egy részét, akik áttörést jelentettek a csata kimenetelét illetően, városi taxikkal helyezték át a Marne folyóhoz. Ez volt a történelemben az első olyan eset, hogy automobiloikat használták katonai célból. Előző nap két német hadosztály és géposztály Kelet-Poroszországba lett átirányítva, ami meggyengítette a német hadsereget. A francia seregeknek sikerült megállítaniuk a német csapatokat és ellentámadást indítottak. A francia katonák szavai szerint ez volt a **marne-i csoda**, melynek következtében Németország vereséget szenvedett. A legnagyobb eredmény azonban az volt, hogy megbukott a villámháborús terv.

1914 őszén, két hónapon keresztül manőverezési harcok folytak (ironikusan *futás a tengerhez* néven), mely idő alatt igyekeztek kikerülni az ellenség hadszárnnyait. A német hadseregnek nem sikerült elfoglalnia egyetlen kikötőt sem a francia partszakaszon. Végül is kialakult egy 700 kilométeres állandó harcvonal, mely Svájtól a La Manche csatornáig húzódott.

A frontvonal stabilizálása, illetve a német vezérkar terveinek kudarcra stratégiai előrelépést jelentett a francia és brit hadsereg számára. 1914 őszének eseményei a háború jellegének változásáról tanúskodtak: eddig manőverezésről szólt, ezután pedig **állóháború** lett. A csapatok lövészárkokat ástak, szilárd föld-, illetve beton erődítményeket építettek, melyeken a nehéztűzesség sem tudott áthatolni. Emellett kilométeres aknamezőket telepítettek és szögesdrótkerítéseket húztak ki. Az ellenfeleknek volt elegendő erőforrásuk ezek megépítéséhez, de arra már sem anyagi, sem emberi erőforrásuk nem volt, hogy áthatoljanak rajtuk.

1914. október 15–16-ra virradóra a török kormány közbenjárásával a német *Haeben* és *Breclau* cirkálók Szevasztopol, Odessza, Feodószia, valamint Novorosszjszk városokat vették tűz alá. Az antant ekkor hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. Kialakult az orosz–török kaukázusi front, mely 350 kilométer hosszan húzódott. A török hadsereg támadási kísérletei sikertelennek bizonyultak. A szarikamiszi csatában (1914 decembere – 1915 januárja) az orosz hadseregnek sikerült szétvernie a törökök fő haderejét.

Az orosz hadsereg támadást indított és betört Törökország területére. A török vezetőség, nem ismerve el hibáit, kijelentette, hogy az orosz csapatok előrevonulását az országban élő keresztény vallású örmény nemzet segíti elő, és rendeletet adott ki a Kelet-Anatóliában élő örmények kényszerű kitelepítésére (deportálására). Törökországban méretét tekintve az örmény lakosságot érintő nagyszabású üldözések és kitelepítések történtek. 1915 végére az országban 2,1 millió örményből csupán 600 ezer maradt. Ezt a deportációt vélik a XX. század első **népirtásának**.

Népirtás — a lakosság egyes csoportjainak teljes vagy részleges kiirtása faji, nemzeti vagy vallási hovatartozás alapján (az emberiség ellen elkövetett egyik legsúlyosabb bűnténynek tekintendő).

Palesztinában és Irakban létrejött a palesztinai és mezopotámiai front, melyen a török hadsereg Nagy-Britannia seregeivel harcolt.

Kérdések és feladatok

1. Határozzátok meg a *sovinizmus* fogalmát!
2. Mely események okozták az első világháború kitörését?
3. Mikor kezdődött az első világháború?
4. Nevezzétek meg a keleti fronton harcoló államokat!
5. Mi a *Schlieffen-terv*?
6. Kinek a győzelmével ért véget a marne-i csata 1914-ben?

7. Jellemezzétek az első világháború okait, valamint a résztvevő felek céljait! 8. Nevezétek meg azt a konfliktust, mely az első világháború kitöréséhez vezetett! 9. Hogyan történt a nagyhatalmak bevonása a háborúba? 10. Jellemezzétek az első világháború frontjain zajló hadi eseményeket 1914-ben!

11. Kövessétek figyelemmel a térképen a hadi események kibontakozását 1914-ben Európában! 12. Folytassatok vitát *Elkerülhető lehetett volna-e az első világháború* kérdésével kapcsolatban! 13. Állítsatok össze egy időrendi táblázatot *Az első világháború főbb eseményei* címmel, melyben feltüntetitek az éveket, az események menetét és eredményeit!

14. Egyetértetek-e azon állítással, miszerint az első világháború kirobbanásában mind-egyik nagy állam felelős? Véleményeteket indokoljátok meg! 15. A fejezet tanulmányozása során készíttetek tanulmányi tervet: gyűjtsetek szemléltetőket (rövid megjegyzésekkel és hozzászólásokkal) az első világháború hadszínterének mindennapi életéről!

3. Az 1915–1916-os hadjáratok és események

1. Milyen eredmények születtek a háborúban 1914 végére? 2. Mutassátok meg a történelmi atlaszon a háború első évének főbb színhelyeit!

Hadi események 1915-ben. A nyugati fronton 1915-ben viszonylagos csend volt. A végső győzelem elérése érdekében a francia és brit parancsnokság az állóháborút kihasználva igyekezett időt nyerni haditermelésének modernizációjára és forrásainak feltöltésére. A német vezérkar úgy döntött, hogy fő katonai hadszínterét a keleti frontra helyezi át azzal a céllal, hogy az ott elért eredmények által Oroszországot szeparatista békére hajlítsa, megtörje az antantot és kilépjen a kétfrontos háborúból.

1915. április 22-én a belga **Ypres városa** (Nyugat-Flandria) közelében végrehajtott támadás alatt a német hadsereg céljai elérése érdekében először a történelem során alkalmazott kémiai fegyvereket, mérges gázokat (az első sikertelen kísérlet Varsó alatt történt 1915-ben). 15 ezer brit és francia katona kapott mérgezést, akiknek harmada életét veszítette. Ezzel az eseménnyel megsértették az 1907-es hágai egyezményt, mely betiltotta vegyi fegyverek alkalmazását, és megalapozta a *vegyi háború* kezdetét. 1915-től kezdve a mérgező gázok ellen gázmaszkokat használtak. Az első világháború alatt közel 1 millió katona vesztette életét mérgező gázok következtében.

1915 áprilisában befejeződtek a tárgyalások az antant államai és Olaszország közt. Az **1915. április 26-án** aláírt **londoni szerződés** értelmében Olaszországnak biztosították az Albánia feletti protektorátus felállítását, illetve Trieszt, Trentino és más olaszok lakta osztrák tartományainak megszerzését. Ezután Olaszország bejelentette, hogy megszüntette kapcsolatát a

Újjonc ápolónók, akik a sebesült katonákat hivatottak ellátni, 1915

hármasszövetséggel, és hadat üzent Ausztria–Magyarországnak. Ez utóbbi ellen létrejött egy új, olasz front, ahol az osztrák–magyar vezérkar tíz egységet állomásoztatott. Ez meggyengítette a német állásokat a többi fronton.

A keleti fronton az 1915-ös hadi eseményekre készülve, a nyugati frontról érkezett megfigyelések alapján a német parancsnokság két új hadsereget hozott létre. Az orosz hadsereg ez időre fegyver-, lőszer-, felszerelés- és gyógyszerhiányban szenvedett.

1915. május 2–10. között az osztrák–magyar seregek Gorlice és Trnov között áttörték az orosz frontvonalat és ellentámadásba mentek át. A **gorlicei áttörés** kedvezően alakította a német és osztrák–magyar hadsereg további támadásait, melyek 1915 októberéig tartottak. Júliusban a német csapatok átfogó offenzívába fogtak Lengyelország és Litvánia ellen. Augusztusban sikerült elfoglalniuk Varsót. Az orosz csapatok jelentős veszteségeket szenvedve visszavonultak. A keleti fronton a német és az osztrák–magyar seregek az 1915-ös év végére hadjárataik során elfoglalták Lengyelországot, Litvániát, Lettország egy részét és Fehéroroszországot, Galíciát, Bukovinát és Volhinia egy részét. Az orosz hadsereg veszteségei 850 ezer halottat és sebesültet, valamint 900 ezer hadifoglyot tettek ki. Ugyanakkor a német vezérkar szeparatista béketervei Oroszországra nézve nem igazolódtak be. Az orosz hadseregnek sikerült megállítania az ellenség előrenyomulását keletre. A hadjáratok állóháborúhoz vezettek az egész keleti fronton.

1915 szeptemberének elején Bulgária is hivatalosan csatlakozott a központi államok tömbjéhez. 1915 októberében Németország, Ausztria–Magyarország és Bulgária hadserege, mely összesen 500 ezer főt számlált, támadást indított a 250 ezer fős szerb hadsereg ellen. Oroszország nem tudott segítséget nyújtani Szerbiának és a szomszédos Montenegrónak, a francia és brit seregek pedig későn érkeztek. Az itt általuk alakított szaloniki front nem segített.

Szerbia területe megszállás alá került. 1916 elején Montenegró kormánya is aláírta a kapitulációról szóló okmányt. Szerbia és Montenegró veresége Németország, valamint Ausztria–Magyarország számára lehetővé tette, hogy egyenes kapcsola-

latba lépjenek az Oszmán Birodalommal.

2 Hadi események 1916-ban. 1916-ban a német vezérkar elhatározta, hogy végső csapást mér Nyugaton. A hadművelet színhelyéül a verduni erődöt választották. A német parancsnokság abban reménykedett, hogy ez az ellenséget arra készíti, hogy jelentős erőket vezényeljen a helyszínre, s

így, akárcsak a malomban, fel lehet örölni a francia hadosztályokat.

1916. február 21-én a német hadosztályok támadásba mentek át. A német katonák Verdun alatt először alkalmazták új fegyvert – golyószórókat.

Február 25-én elfoglalták Duomón állásait, mely az erődöt, valamint az egész térséget felügyelte. A francia parancsnokság Verdun alá irányította többi egységeit is. A **verduni húsdaráló**, azaz a Mainnes térségi malom 1916 decemberében ért véget.

A francia seregek sikereinek jelentős mértékben kedvezett, hogy a szövetségesek kitartásának köszönhetően a keleti fronton 1916 júniusában Olekszij Bruszilov tábornok vezényleésével az orosz csapatok ellentámadásba mentek át. Június 4. és szeptember 29. között a Bruszilovi áttörés következtében az orosz csapatok visszafoglalták Volhíniát, Galíciát, Bukovinát és elérték a Kárpátok hágóit.

Oroszország győzelmeinek hatására az antant oldalán Románia is belépett a háborúba és hadat üzent Ausztria–Magyarországnak. Ezért cserébe az antant államai Romániának ígérték Erdélyt, Bukovina egy részét, valamint Bánátot. Ugyanakkor a német, osztrák–magyar és bolgár csapatok szétverték a román seregeket, és megszállták az országot. Oroszország új szövetségese segítségére sietett és alakulatainak jelentős részét Romániába helyezte át. 1916-ban itt alakult ki a román front.

1916. július 1-jén a brit és francia csapatok támadást indítottak a **Somme folyón**.

A brit *Mark I* tank, mely részt vett a somme-i tankcsatában
1916. szeptember 15-én

? Íjták le a tankot, amely részt vett a harcokban!

Szeptember 15-én a Somme folyónál a brit hadsereg a gyalogság támogatása céljából tankokat vetett be (18 gépjármű). Ezek lassan haladtak, gépfegyverekkel löve az elleneségre. A megijedt német katonák, elhagyva állásaikat, elmenekültek. A tankok bevetésének köszönhetően a brit katonák öt óra leforgása alatt a frontvonal 10 kilométeres szakaszán 45 kilométert haladtak és három falut sikerült elfoglalniuk. Korábban ilyen eredmény elérése legalább ezer tonna lőszer és több tízezer emberi áldozatot követelt.

Ugyanakkor a tankok alkalmazása sem segített megtörni a jól megerősített több kilométeres német védelmi vonalat. A Somme folyónál zajló csata 1916 novemberében ért véget. A brit–francia csapatoknak sikerült 35 kilométeres szakaszon 10 kilométeres mélységben előrenyomulniuk. A csata újra a tervezett frontális taktika sikertelenségét tanúsította. A stratégiai kezdeményezés újra az antant kezébe került.

3

Harcok a tengeren. Víz alatti háború. Németország és Ausztria–Magyarország már a háború előtt jelentős figyelmet fordított katonai flottájának kialakítására, ugyanakkor nem sikerült megelőzniük az antant államait. 1914 végén, miután a Folkland-szigeteken a dél-atlanti óceánon a németek hajórajja vereséget szenvedett, Németország és szövetségesei tengeri **bloká**d alá kerültek. Az Északi-tengert Nagy-Britannia uralta, a Földközi-tengert a brit, illetve a francia flotta ellenőrizte. A Fekete-tengert Oroszország uralta. A német flotta tevékenysége a Balti-tengerre, az osztrák–magyaroké pedig az Adriai-tengerre korlátozódott.

Blokád — egy állam (vagy részének), államok csoportjainak, katonai, politikai vagy gazdasági elszigetelése, fegyveres erőinek körülrzása, külkapcsolataik erőszakos megsértése abból a célból, hogy teljesítsék a blokád szervezőinek követeléseit.

A brit *Lusitania* óceánjáró elsüllyesztése Írország partjainál egy német tengeralattjáró támadása következtében, 1915 májusa

A német és osztrák–magyar parancsnokság egy viszonylag új típusú fegyver széleskörű alkalmazásával kívánta elérni – tengeralattjárók segítségével tengeralatti csatát kívánt kibontakoztatni.

A tengeralattjárók bevetésének hatékonysága már a háború első két napjában megmutatkozott. 1914. szeptember 22-én az „U-9”-es német tengeralattjáró Hollandia partjai közelében egyetlen támadás alatt három brit cirkálót süllyesztett el, míg maga séretlen maradt.

1915 februárjában Németország a Nagy-Britannia partjait mosó vizeit háborús övezetté nyilvánította. Ez azt jelentette, hogy bármely új hajót, legyen az semleges államé, a német tengeralattjárók figyelmeztetés nélkül el fogják süllyeszteni. 1915 májusának elején a brit **Lusitania** lett a célpont, melynek fedélzetén 1960 utas tartózkodott, köztük 124 amerikai állampolgár. 1198 személy vesztette életét. Az USA kormánya határozott nemtetszését fejezte ki, követelve a tenger alatti csata kordában tartását, mivel az emberi áldozatok mellett az jelentős kereskedelmi károkat is okozott. Mivel Németország nem kívánt konfliktusba keveredni az USA-val, betiltotta a személyhajók figyelmeztetés nélküli elsüllyesztését. Azonban a tengeralattjárók parancsnokai ezt nem tartották be.

1916. május 31. és június 1. között az Északi-tenger **Jütland félszigete** (Dánia) mellett a brit és német flotta között lezajlott a háború egyetlen tengeri csatája. A csatában mindkét fél fő hadiflottája vett részt – összesen több mint 250 hadihajó. A csatában egyik félnek sem sikerült győznie.

4

A hadban álló felek kimerülése. Háborúellenes megmozdulások. Az 1916-os év fordulópontot jelentett az első világháború menetében. Elhúzódása minden egyes résztvevő állam anyagi forrásainak kimerüléséhez, élelmiszerellátásának

megcsappanásához, a lakosság elégedetlenségéhez vezetett. A frontokon harcoló katonák elfáradtak az elhúzódó háborútól, a lövészárvoktól. Gyakorivá váltak a támadási parancs megtagadások, a katonai lázadások, tiszték meggyilkolása, dezertőrség, valamint az ellenséges katonákkal való barátságsvételek.

Reménykedve a háború rövid időtartamában, a harcoló felek már 1915-ben hadseregeik ellátásának nehézségeivel találták magukat szemben. A katonai termelés növelése érdekében a résztvevő államokban bevezették a **gazdaság állami szabályozását**. E célból külön szervezeteket hoztak létre: Németországban katonai-ipari bizottságot, Franciaországban és Nagy-Britanniában a katonai biztosítás minisztériumát, Oroszországban rendkívüli tanácsokat (védelmi, közlekedési, üzemanyagi, élelmiszerellátási) stb.

A férfiak hadseregbe való behívásával munkaerőhiány keletkezett. Ennek kiküszöbölésére az ipari termelésre nőket vontak be. Így például, míg Franciaország iparában a háború előestéjén 487 ezer nő dolgozott, 1916 végén már 625 ezer.

A behívások következtében 1916 végére Franciaország falvaiban 5,6 millió munkaképes lakosságából csupán 3 millió maradt otthon. Nagy-Britannia kivételével az összes hadban álló országban csökkent az élelmiszertermelés. Különösen bonyolult volt a helyzet Németországban, mely hagyományosan beszállította az élelmiszert. Hiányuk arra kényszerítette a kormányt, hogy engedélyezzék az olcsó **pótlék-termékek** felhasználását (a természetes termékek összetételének egy részét mesterségesre cserélték fel). Ugyanakkor a termékadagok feltöltése Németországban nem elégítette ki az emberek fizikai szükségleteit. 1916–1917 telén az országot zord hideg árasztotta el, melynek következtében csaknem 500 ezer ember vesztette életét. Az éhínség, a betegségek, a születési arány csökkenése a lakosság számának drasztikus csökkenését eredményezte Németország békés lakosságának körében, mely körülbelül 6 millió főt tett ki.

A front menti területeken állandósult a békés lakosság ágyúkkal való lövése. A polgári és hadászati támaszpontok bombázására a légiereket használták fel. A megszállt területeken állandósultak az elkobzások (a lakosság vagyonának eltulajdonítása).

Az egész világon általános felháborodást keltett 60 ezer belga munkás németországi kényszermunkára való kitelepítése, ahol a német hadsereg igényeit kiszolgáló iparágakban kellett dolgozniuk.

1916 végére Németország helyzete egyre bonyolultabbá vált. Nagy-Britannia és szövetségesei birtokukba vették az összes német gyarmatot, illetve könyörtelen tengeri blokádot vezettek be. 1914 decemberének elején Németország a központi hatalmak nevében béketárgyalások kezdeményezését ajánlotta fel az antant államai számára. Az antant államainak kormányai viszont elutasították ezt az ajánlatot.

A hazafiasság hulláma, mely a háború elején elérte a hadban álló országok lakosságát, fokozatosan elfulladt. 1916 elejére egyre többen követelték a háború befejezését.

Kérdések és feladatok

1. A német hadsereg hol és mikor alkalmazott először a történelemben úgy mondván sikeresen vegyi fegyvereket? 2. Nevezzétek meg azt az államot, mely 1915 szeptemberének elején csatlakozott a központi államokhoz! 3. Mikor kezdődött a verduni ütközet? 4. Mi volt a bruszilovi áttörés eredménye? 5. Mi a blokád?

6. Hogyan alakultak a frontokon az első világháború hadi eseményei 1915-ben? 7. Fejtsétek ki a különböző frontokon történt hadi események kölcsönhatását 1915–1916-ban! 8. Melyek voltak az 1916-os hadműveletek eredményei? 9. Jellemezzétek a háború alatt tengeren lezajlott hadi eseményeket! 10. Nevezzetek meg olyan tényeket, melyek a harcoló felek kimerültségéről tanúskodnak!

11. Folytassátok *Az első világháború főbb eseményei* címmel elkezdett táblázat összeállítását! 12. Kövessétek figyelemmel a térképen a hadi események kibontakozását 1915–1916-ban! 13. Alkossatok csoportokat és vitassátok meg a kérdést: *Melyek voltak a háború eredményei 1916 végén?*

4. Az 1917–1918-as hadjáratok és események

1. Melyek voltak az Orosz, Osztrák–Magyar és a Német Birodalom állami felépítésének sajátosságai a XX. század elején? 2. Nevezzétek meg az első világháború okait!

Az USA belépése az első világháborúba. Az USA hosszú ideig közvetlenül nem avatkozott be a háborúba, ugyanakkor fegyverrel, lőszerrel és élelmiszerrel látta el az antant államait, de ezzel egyidejűleg a semleges országokon keresztül kereskedelmi kapcsolatokat létesített az ellenséges államokkal is. Azonban az USA az antant győzelmében volt érdekelt. A háború alatt 10 millió dolláros hitelt nyújtottak az antantnak és tagállamaiknak, s ezt az összeget vissza kívánták kapni. Emellett az USA vezető rétegei világuralomra törekedve szembesültek azzal a ténnyel, hogy abban az esetben, ha nem vesznek részt a háborúban, nem követelhetnek részt a *háború utáni lepenyből* sem.

Az USA háborúba való belépésének oka Németország február 1-jén hozott azon döntése volt, hogy a győzelem elérésének egyetlen útvonalát a tenger alatti csatában látták. A német kormány az USA-nak egy héten csak egy kereskedelmi hajó elindítását engedményezte Nagy Britanniába, azt is szigorú feltételek mellett (kijelölt útvonal, a hajó meghatározott színe stb.). Ez az amerikai kormány felháborodását váltotta ki. 1917. február 3-án W. Wilson, az USA elnöke kijelentette, hogy megszakítja diplomáciai kapcsolatait Németországgal, február 6-án pedig a kongresszus kihirdette az antant oldalán való hadba lépését.

Az 1917-es oroszországi forradalom. 1917 elején Oroszország politikai válságba került, melyet a gazdasági és társadalmi problémák, a fronton elszenvedett vereségek, illetve a hatalommal szembeni azon bizalmatlanság

váltott ki, hogy nem képesek befejezni a háborút. 1917 februárjában Oroszországban a háborúellenes és társadalmi mozgalmak jelentős méreteket öltöttek, forradalom tört ki, melynek következtében megdőlt a monarchia. Ezek az események a **februári forradalom** elnevezést kapták, mely az 1917-es orosz forradalom részét képezi.

Március elején a hatalom az Ideiglenes Kormány kezébe került (IK), II. Miklós cár pedig lemondott a trónról. Az IK választások lebonyolítására törekedett az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe, melynek célja Oroszország jövőbeni államformájának és felépítésének meghatározása lett volna. Időközben Ukrajnában a hatalom a Központi Tanács kezébe került.

Ugyanakkor a baloldal, többek között a **Vlagyimir Lenin** vezette bolsevikok, a hatalom megszerzése céljából folytatni kívánták a forradalmat. Kettős hatalom jött létre. Az IK azon bejelentése, hogy hűek kívánnak maradni szövetségeseikhez és a végső győzelem eléréséig folytatni a háborút, elégedetlenséget váltott ki az országban. Ezt kihasználva a bolsevikok agitációt folytattak az IK ellen.

Női zászlóalj, mely 1917. október 25-én a Téli Palotát védelmezte

Lavr Kornyilov, az orosz hadsereg főparancsnoka, 1917 augusztusában még a rendi gyűlés összehívása előtt megpróbált katonai diktatúrát létrehozni, hogy megmentse Oroszországot és megakadályozza a bolsevikok hatalomra kerülését. Azonban L. Kornyilov puccskísérlete kudarcot vallott.

1917. október 24–25-én a bolsevikok fegyveres felkelést hajtottak végre Petrográdban, az IK hatalma megdőlt. Megkezdődött a **bolsevik diktatúra** megteremtése. Az események után Ukrajna területén kihirdették az Ukrán Népköztársaságot (UNK). A bolsevikok, hatalmuk ukrán földekre való kiterjesztése céljából háborút indítottak az UNK ellen.

Az antant államok 1917-ben egyidejű támadást terveztek az összes európai fronton. Az oroszországi forradalom kitörése ellehetetlenítette az orosz csapatok támadását. Az orosz forradalom hatására háborúellenes jelszavakkal sztrájkok kezdődtek Nagy-Britanniában, Franciaországban, Olaszországban, Németországban és Ausztria–Magyarországon.

A keleti fronton 1917 áprilisában-májusában a német és orosz katonák tömeges barátkozása kezdődött el, egyre gyakoribbá váltak a parancsmegtagadások.

A hadban álló államok vezetőinek eltérő véleménye volt az orosz forradalomról. Az antant államai féltek Oroszország háborúból való kilépésétől, Németországban és Ausztria–Magyarországon pedig felújultak a győzelembe vetett remények.

Gázmérgezett
szenvedett
katonák.
John Singer
Sargent festménye,
1918

3 Hadi események 1917-ben. 1916 végén az antant államainak vezérkara megegyezett, hogy 1917 tavaszán az európai frontokon együttes támadást indítanak saját, illetve szövetségeseik németek által megszállt területek felszabadítása céljából. Az 1917-es terveket tekintve a központi államok blokkjának parancsnoksága a védekezés mellett döntött. Németország nagy reményeket fűzött a víz alatti csatákhoz. 1917 nyarára folyamatosan nőtt a hadihajók száma, főleg a briteké. Azonban az antantnak sikerült megtalálnia a hatásos védekezés eszközt – az *őr kíséret rendszerét*.

1917 elején a nyugati frontvonal menti Reims város térségében az új francia katonai vezető, **Robert Nivelle** tábornok parancsára, aki a hadművelet irányítója is volt egyben, az antant csapatai támadást indítottak az ellenséggel szemben. A támadás kudarcot vallott és *Nivelle tábornok mérsárlása* néven került be a történelembe. A hadművelet öt hete alatt csupán a francia hadsereg több mint 180 ezer halottat és sebesültet számlált.

Ezek az események felháborodást keltettek a francia hadseregben, 16 hadtestben is lázadás tört ki. R. Nivelle-t leváltották tisztségéből. Az új parancsnok, **Henri Philippe Pétain** tábornok kegyetlen eszközök alkalmazásával rendet teremtett a seregben.

1917 júliusa-novembere között a brit és francia hadseregek, hogy átörjék a német frontvonalat, Ypres városa térségében nagyszabású hadműveletet indítottak. Ennek eredménye jelentéktelen volt, ugyanakkor mindkét fél veszteségei jelentősek voltak.

1917. július 12-én a német parancsnokság, miközben arra törekedett, hogy megállítsa az ellenség előrenyomulását Ypres-nél, parancsot adott ki egy új vegyi fegyver alkalmazására – a mustárgáz bevetésére, melyet később a hadszíntérről ipritnek neveztek el. Novemberében–decemberében az antant csapatok sikeres támadó hadműveletet hajtottak végre **Chambre** város térségében (**a tankok diadala**).

A hadművelet során 378 brit tank, együttműködve a gyalogsággal és a légierővel, súlyos csapást mért az ellenség jól megerősített védelmi állására, áttörve azt. Ugyanakkor a brit csapatoknak nem sikerült további eredményeket kibontakoztatniuk.

1917 júliusában a keleti fronton az orosz csapatok támadást indítottak Lemberg irányába. Ez azonban kudarcra végződött.

A német és osztrák–magyar csapatok ellentámadásba mentek át, Galícia területén véglegesen szétverték az orosz csapatokat, a Baltikumban elfoglalták Rigát és ellenőrzésük alá vonták a rigai öbölt.

1917 őszen az antant vereséget szenvedett az olasz fronton. Október 24-én a német és osztrák–magyar seregek **Caporetto** település közelében támadták meg az olasz egységek fő erejét. Az olasz hadsereg vereséget szenvedett. A német és osztrák–magyar csapatok elérték a legjelentősebb olasz központokat. Olaszországot a teljes vereségtől az mentette meg, hogy azonnali hatállyal 12 brit és francia hadosztályt vezényeltek az olasz frontra.

1917 novemberében Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és az USA államfői a nyugat-európai hadszíntér leghatékonyabb egyeztetése érdekében létrehozták a Legfelső Katonai Tanácsot. Ezidőben Oroszország, ahol hatalomra kerültek a bolsevikok, élesen megváltoztatta irányvonalát. Kihirdetve a *Békedekrétumot*, a bolsevikok felszólították az összes hadban álló felet, hogy mindenféle **annexió** és **kontribúció** nélkül kössenek békét. December 15-én Oroszország egyezséget kötött Németországgal és Ausztria–Magyarországgal a keleti fronton való hadműveletek befejezéséről. Ezt megelőzően Románia is egyeztetett a békéről az osztrák–német parancsnoksággal.

Annexió — egy állam területe egy részének vagy egészének erőszakos elfoglalása és más államhoz csatolása.

Kontribúció — adó, hadisarc, kényszerű anyagi hozzájárulás. Háború alatt a megszállt területeken kikényszerített adó, vagy a háborút követően a győztesek által jóvátételként követelt anyagi érték.

4 Hadi események 1918-ban. A háború utolsó éve egy fontos politikai eseménnyel vette kezdetét. Január 8-án W. Wilson, az USA elnöke közzétette *14 pontját*, melyben kifejtette nézetét a nemzetközi kapcsolatok háború utáni felépítéséről. Az okmány a következő elveket irányozta elő: 1) nyílt béketárgyalások; 2) szabad hajózás; 3) gazdasági akadályok megszüntetése; 4) megfelelő biztosítékok mellett csökkenteni a fegyverkezést; 5) a gyarmati kérdések igazságos szabályozása; 6) a megszállt orosz területek kiürítése, s hogy Oroszország alkalmat kapjon nemzeti politikája független meghatározására és a *szabad nemzetek közösségéhez* való csatlakozáshoz; 7) Belgium felszabadítása és újjáépítése; 8) Elzászt és Lotaringiát vissza kell adni a franciáknak, Franciaország megszállt területeit fel kell szabadítani; 9) Olaszország határainak tisztázása a nemzeti jellegzetességek alapján; 10) Ausztria–Magyarország népeinek autonómiát kell biztosítani; 11) fel kell szabadítani a német megszállás alól Romániát, Szerbiát és Montenegrót, Szerbiának kijáratot kell adni a tengerre; 12) a török állam önálló létezése, valamint az Oszmán Birodalom más népeinek autonómiája; 13) Lengyelország visszaállítása; 14) a *Népszövetség* megteremtése. Az okmány megjelenése nagy hatással volt a harcoló államok polgáira és a fronton zajló eseményekre.

1918 elején a nyugati fronton a német parancsnokság még az amerikai csapatok Franciaországba érkezése előtt vereséget kívánt mérni a brit és francia csapatokra. Ebben kulcsfontosságú szerepet játszott a Keleten kialakult helyzet. 1917 decemberétől Breszt-Litovszkban Németország és Szovjet-Oroszország között béketárgyalások kezdődtek. Ezen az UNK küldöttsége

is részt vett. 1918. február 9-én az UNK békét kötött a központi államokkal, Németországgal és Ausztria–Magyarországgal pedig megegyeztek, hogy katonai segítséget nyújtanak a szovjet seregektől való felszabadulásban. A szovjet fél azonban a központi hatalmak küldöttségének határozott szerződéskötési javaslatát elutasította és elhagyta Breszt-Litovszkot.

1918 februárjában a központi államok általános offenzívát indítottak a keleti front teljes terjedelmében a Balti-tengertől a Fekete-tengerig. Haderejük elérte a 450 ezer főt. Az ukrán földeken az UNK szövetségeseként léptek fel a bolsevikok elleni harcban. A támadás akkor ért véget, amikor Oroszország elfogadta a diktált feltételeket és **1918. március 3-án aláírta a breszti békeszerződést**. Ennek következtében közel 800 ezer négyzetkilométer területet veszített.

A breszti béke a német vezérkar számára lehetővé tette hadserege jelentős részének a keleti frontról való átcsoportosítását a nyugatira. Március végén itt kezdődtek meg a német csapatok támadásai. Június elejéig *kaiser csatája* vagy a *Michael* hadművelet közös megnevezés alatt három támadó hadműveletet hajtottak végre. A német seregeknek sikerült jelentős sikereket elérniük és előrenyomulniuk. Az ellenség védelme áttörésére aknavetőekkel, könnyű géppuskákkal, gránátvetőkkel ellátott rohamosztatok új taktikáját alkalmazva, a német hadseregnek 1918 júliusában sikerült átlépniük a Marne folyót s ezzel megközelítették Párizst. **1918 júliusának** közepén megkezdődött a **marne-i csata**, melyet a német propaganda a *békéért folytatott csatának* nevezett. A *Második Marne*, akárcsak 1914-ben, eldöntötte a nyugati front további sorsát. Németország tartalékai azonban gyorsan megcsappantak, s a támadást felfüggesztették. A német vezérkarnak nem sikerült elérnie azon tervét, hogy még az amerikai csapatok megérkezése előtt szétverjék a brit–francia csapatokat.

Ferdinand Foch francia marsall.
Edmund Tarbell festménye,
1920

1918. július 18-án Ferdinand Foch francia tábornok, a szövetségesek főparancsnoka parancsára brit és francia seregek ellentámadásba mentek át és visszaszorították a német hadsereget a Marne-től. Az antant helyzetének javulását a frontra folyamatosan érkező amerikai csapatok segítették elő. A német vezérkart váratlanul érte, amikor **augusztus 8-án** a szö-

vetségesek csapatai **Amiens** városa mellett ellentámadásba mentek át. A német állások a légierő sűrű golyózápora és a brit tankok támadása következtében megsemmisültek. Az antant seregei augusztus és szeptember folyamán megállás nélkül folytatták a támadásokat a nyugati front különböző szakaszain, kiszorítva a német csapatokat Franciaország és Belgium területéről.

5 A háború befejezése. Gyorsan romlott a helyzet Németország szövetséges államaiban. 1918 szeptemberében lázadás tört ki a bolgár hadseregben. Miután a felkelők a főváros felé vették az irányt, szeptember végén Szaloniki-ben a feltételek kétségbevonása nélkül a kormány aláírta az antant békeajánlatát, október végén pedig az Oszmán Birodalom is bejelentette kapitulációját.

A belső ellentétek következtében Ausztria–Magyarország is felbomlott. Csehország és Szlovákia létrehozta a független Csehszlovákiát. November elején Ausztriától elkülönült Magyarország. Galíciában pedig létrejött a Nyugat-ukrajnai Népköztársaság.

A korabeli Európában Ausztria volt az egyetlen példa, ahol a forradalom az alkotmányosság keretein belül zajlott le. Miután 1918 októberében lemondott a császár, a vezető politikai pártok megegyeztek, hogy az alkotmány kereti között fognak maradni és nem fognak erőszakkal a hatalomra törni. Együttműködési szerződést kötve a reichstag képviselői (birodalmi képviselő szerv) kihirdették a demokratikus állam létrejöttét – az **Osztrák Köztársaságot**. Ezzel biztosították az örökséget és egyúttal az ország rendszerének gyökeres változását.

November 3-án az osztrák–magyar parancsnokság kapitulált és békét kötöttek az antanttal. Még aznap Németországban forradalom tört ki. Az országban kikiáltották a köztársaságot. A trónjától megfosztott II. Vilmos császár Hollandiába menekült.

A Német Köztársaság kormánya delegációt hozott létre, mely 1918. november 7-én a **compiegne-i erdőben** Retond vasútállomásra érkezett, hogy a fegyverszünetről tárgyaljanak. A szövetségesek ultimátum formájában előterjesztették békefeltételeiket, melyet W. Wilson *14 pontja* alapján állítottak össze. Ennek értelmében a német katonáknak azonnali hatállyal el kellett hagyniuk az összes megszállt nyugati területet, az egykori Orosz Birodalom területén (Ukrajna, a Balti államok) viszont ideiglenesen ottmaradtak, hogy ott megakadályozzák a bolsevik hatalom kialakulását. A fegyverszünet határidejét 36 napban határozták meg.

1918. november 11-én a német delegáció aláírta az antant feltételeit tartalmazó fegyverszüneti egyezményt. Az első világháború, mely 4 év, 3 hónap és 10 napig tartott, Németország és szövetségesei vereségével végződött.

Az emlékezés pipacsai a háborúk és katonai konfliktusok áldozatainak általános szimbóluma. Ez a szimbólum először a *Flandria mezején* című versben jelent meg. A verset 1915 májusában John McCrae alezredes írta meg emlékül a második ypres-i csatában elesett barátja, Alexander Helmer emlékére.

6 A háború következményei. Az első világháború jelentős politikai, gazdasági és területi változásokat eredményezett a világ több régiójában, többek között Európában. A háború az egész világon megváltoztatta az erőviszonyokat. Jelentősen megváltozott sok állam befolyása a világpolitikára. Oroszországot a forradalom egy időre kivonta a vezető államok sorából. Az USA és Japán befolyásának növekedése következtében csökkentek Nagy-Britannia és Franciaország pozíciói. A háborúban vesztes Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária és Törökország elvesztették világpolitikai befolyásukat. A háború négy – a Német, Orosz, Osztrák–Magyar és Török Birodalom feloszlását eredményezte. Európában új független államok jöttek létre – Lengyelország, Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Finnország, Litvánia, Lettország, Észtország. Ugyanakkor az új államok határainak kijelölésekor megsértett nemzetiségi elvek, valamint azok vezetőinek hódító törekvései később újabb konfliktusok és ellentétek kialakulásához vezettek. Jelentősen megváltoztak az európai államok határvonalai: Európa jelenlegi határvonalainak 70%-a az első világháború eredményeként alakult ki.

Kérdések és feladatok

1. Mikor hozott határozatot az USA, hogy belép a háborúba? 2. Mely eseményt nevezik *Nivelle tábornok mérsárlásának*? 3. Mivel ért véget a Marne folyónál vívott második csata? 4. Mikor kötötték meg a compiegne-i fegyverszünetet? 5. Nevezték meg az első világháború következményeit!

6. Mi indokolta az USA hadbalépését? Hogyan hatott ez a hadi események menetére? 7. Magyarázták el, hogyan bebefolyásolta a háború alakulását az 1917-es oroszországi forradalom! 8. Jellemezték az 1917-es év hadi eseményeit! 9. Jelöljétek meg és fejtsetek ki a nyugati fronton 1918-ban történt legfontosabb offenzívákat! 10. Hogyan történt az első világháború befejezése? 11. Fejtsétek ki véleményeteket Németország és szövetségeseik vereségének, valamint az antant-államok győzelmének okaival kapcsolatban! 12. Miben különbözött az első világháború a korábbi háborúktól?

13. Fejtsétek be *Az első világháború főbb eseményei* című táblázatot! 14. Figyeljétek meg a térképen az 1917–18-as hadi eseményeket. 15. Az atlasz térképén mutassátok meg azokat az államokat, melyek az Orosz, Osztrák–Magyar és Oszmán Birodalmak után keletkeztek!

16. Készítsetek dolgozatot az alábbi témáról: Az egyetemes értékek rendszerének átgondolása az I. világháború következményeiről.

Gyakorlati foglalkozás

Élet a fronton és a hátszágban.

A nők szerepköre az első világháború ideje alatt

Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez az első fejezet alapján: *Az első világháború. Háború és forradalmak*

II. FEJEZET. A HÁBORÚ UTÁNI VILÁG BERENDEZKEDÉSE

5. Az 1919-es párizsi békekonferencia

1. Milyen volt Európa politikai helyzete az első világháború előestéjén? 2. Mutassatok rá az európai államok területi követeléseire a háború előtt!

A győztes államok szándékai a párizsi békekonferencián. Az ukrán kérdés. 1919. január 18. és 1920. január 21. között (szünetekkel) Párizsban nemzetközi konferenciát tartottak. Munkájában 27 állam és brit domínium küldöttei vettek részt. A történelem folyamán először fordult elő, hogy a legyőzött államok nem voltak jelen a tárgyalásokon. A konferenciára nem hívták meg Oroszország képviselőit se, ahol éppen polgárháború dúlt.

A főszerepet a **Négyek Tanácsa** játszotta, melyet Nagy-Britannia, Franciaország, az USA és Olaszország kormányfői alkottak, illetve a **Tízek Tanácsa** Nagy-Britannia, Franciaország, az USA, Olaszország és Japán kormányfőinek és külügyminisztereinek részvételével. Gyakorlatilag azonban a konferencia munkáját az úgynevezett *nagy hármas* irányította – D. Lloyd George, Nagy-Britannia miniszterelnöke, G. Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke, valamint W. Wilson, az USA elnöke. A legyőzött államokkal kapcsolatos béketerveket formálisan W. Wilson *14 pontja* alapján dolgozták ki. A megbeszélés során jelentős nézeteltérések alakultak ki a konferencia résztvevőinek céljait illetően.

Nagy-Britannia és az USA a béke biztosítása érdekében nélkülözhetetlennek tartotta a fegyvercsökkentést és egy nemzetközi szervezet – a **Népszövetség** (hivatalos nevén *Nemzetek Szövetsége, a ford. megj.*) létrehozását.

Azok a népek, akik 1914 előtt nem rendelkeztek saját államisággal, nagy reményeket fűztek a párizsi békekonferencián résztvevő államaihoz a nemzetiségi kérdés igazságos rendezésével kapcsolatban. Párizsba érkezett az UNK és az UNK nyugati megyéinek (NyUNK) ukrán delegációja. Sürgették az UNK függetlenségének elismerését, az idegen (Lengyelország, Románia és antant) hadtestek kivonását az ukrán földekről, valamint segítségnyújtást a győztes államok részéről a bolsevik Oroszország és a Gyenyikin tábornok által vezetett önkéntes hadsereg

A *Négyek Tanácsa*:

David Lloyd George – Nagy-Britannia, Vittorio Orlando – Olaszország, George Clemenceau – Franciaország kormányfői és Woodrow Wilson, az USA elnöke Versailles-ban 1919. május 29-én

Egészségügyi kordon — a geopolitikában használt fogalom, melyet államok rendszerének megjelölésére használnak, amelyek abból a célból egyesülnek, hogy akadályt képezzenek azon államokkal szemben, amelyek veszélyt jelentenek a többire.

Népszövetség — az első államok közötti nemzetközi szervezet, mely az 1919–1920-as párizsi békekonferencián alakult meg a közös együttműködés, a biztonság valamint a népek közötti béke elérése céljából. 1946-ig létezett.

ellen folytatott harcban. Kárpátalja és Bukovina sorsát a Németország szövetséges államai által hozott szerződések döntötték el. Az Ausztriával kötött saint-germani, valamint a Magyarországgal kötött trianoni szerződések értelmében Kárpát-Ukrajnát átadták Csehszlovákiának, Bukovinát pedig Románia kapta meg.

G. Clemenceau a háború utáni Európában úgynevezett **egészségügyi kordont** akart húzni azon államokkal kö-

zösen, amelyek Franciaország szövetségesei kívántak lenni Németországgal szemben és meg akarták állítani a bolsevizmus terjedését.

2 A Népszövetség megalakulása. 1919. február 14-én a párizsi konferencia jóváhagyta a Népszövetség Alapszabályzatát. A szervezet a népek közötti együttműködés fejlődését hivatott elősegíteni, valamint a béke és biztonság biztosítását adatott szolgálni. Alapító tagjai a győztes államok és az újonnan alakult Lengyelország, Csehszlovákia és Hidzsász (1916., a mai Szaud-Arábia) voltak. A Népszövetség fő irányító szerve az évenkénti közgyűlés, valamint a Szövetségesek Tanácsa volt, székhelye pedig Genf városa. A Szövetségi Tanácsnak öt állandó tagból (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Japán), valamint öt ideiglenes tagból kellett volna állnia. Ugyanakkor az amerikai szenátus nem volt hajlandó ratifikálni (jóváhagyni) a Németországgal kötött versailles-i békeszerződést és a hozzácsatolt népszövetségi alapszabályzatot. Ily módon az USA, jóllehet kezdeményezője volt a szervezet létrejöttének, de nem lett tagja. A Népszövetség Alapszabályzatának szövege alkotóeleme volt a győztes országok között kötött összes szerződésnek. Ugyanakkor mégsem lettek tagjai ennek a nemzetközi szervezetnek, mint ahogyan Szovjet-Oroszország sem.

3 A versailles-i békeszerződés. 1919. áprilisában a győztes államok egyeztették a Németországgal kötött békeszerződés szövegét és az államok képviselői meghívást kaptak Párizsba. A német diplomaták szerződésmódosító próbálkozásait elutasították a katonai támadások megújításával fenyegetözve. **1919. június 28-án** Németország képviselői a **versailles-i palota** tükörtermében aláírták a békeszerződést.

Németországot vétkesnek nyilvánították a háború kirobbantásában és szövetségeseivel közösen felelősnek a háború következményeit illetően. Elzászt és Lotharingiát visszaadták Franciaországnak, Belgiumnak – Eupent, Malmédyt és Marne-t (miután ott népszavazást folytattak kikerve a helyi lakosság véleményét), Dániának – Schleswiget (szintén népszavazás után).

Németország elismerte Lengyelország és Csehszlovákia függetlenségét. Utóbbihoz került Szilézia területének egy része. Lengyelország megszerezte Pomeránia és Poznan egyes részeit, Nyugat- és Kelet-Poroszország többségét, valamint Felső-Szilézia egy részét.

Danzig (Gdansk) városa a hozzá tartozó területekkel, a Népszövetség irányítása alatt, *szabad várossá* nyilvánult. Ugyanakkor Lengyelország vámhatárához csatolódt. Az úgynevezett *dacingi folyosó* területe Kelet-Poroszországot választotta szét Németországtól.

Németországot kötelezték Belgium semlegességének tiszteletben tartására, valamint Luxemburg és Ausztria függetlenségének megadására. Németország lemondott a Memel-vidék feletti kormányzási jogról és átadta azt a Népszövetségnek. Területét, a Rajna bal és jobb partjának 50 kilométeres sávját **demilitarizált övezetté** nyilvánították. A Saar szénmedencéje Franciaország teljes és korlátlan hatalma alá került, maga a Saar-vidék pedig 15 évig népszövetségi igazgatás alá, amikor is népszavazás döntött a sorsáról. Összességében Németország elvesztette területeinek $\frac{1}{4}$ -ét.

A szerződés értelmében Németország elvesztette összes gyarmatát, melyek mandátum szerint lettek szétosztva Franciaország, Japán, Belgium, Portugália, Nagy-Britannia és domíniumai között.

A szerződés előírta Németország lefegyverzését. Szárazföldi haderejét 100 ezer főre korlátozták. Eltörölték az általános hadkötelezettséget, helyette az önkéntes zsoldos rendszer lett bevezetve. Jelentősen csökkent Németország tengerfelszíni flottája, nem rendelkezhetek tengeralattjárókkal, légierővel, tankokkal, nehézfegyverzettel stb.

Németországot szövetségeseinek *összes vesztesége* megtérítése céljából **reparáció** megfizetésére kötelezték. A szerződés egyes cikkelyei Németországot függő állammá fokozták le.

Demilitarizált övezet — nemzetközi szerződések által olyan kijelölt terület, ahol tilos hadsereget fenntartani, fegyverrel rendelkezni, megőrizni a régi és új erődítményeket, hadiipari vállalatokat építeni.

Reparáció (jótétel) — más államoknak okozott károk teljes vagy részleges megtérítése pénzbeli vagy más formában. A reparáció kifizetését a háború utáni békeszerződésben rögzítik.

4

Békeszerződések Németország szövetségeseivel. A Németországgal, illetve szövetségeseivel – Ausztriával, Bulgáriával, Magyarországgal és Törökországgal – kötött szerződések alkotják a **versailles-i békeszerződések rendszerét**. **1919. szeptember 10-én** a Párizshoz közeli **Saint-Germain-en-Laye** városában békeszerződést kötöttek Ausztriával. Az okmány gyakorlatilag törvényesítette az Osztrák–Magyar Birodalom széthullását és a töredékein létrejött új államok függetlenségét – Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Ez a nyugat-ukrán földek állami hovatartozását illetően is változást hozott: Lengyelország megkapta Galíciát, Románia Bukovinát, Csehszlovákia – Kárpátalját.

Ausztriára, akárcsak Németországra, katonai korlátozásokat vetettek ki. Hadseregének létszámát 30 ezer főre korlátozták, eltörölték az általános

A trianoni békeszerződés eredménye Magyarország számára. Karikatúra, 1920

- ? Hogyan ábrázolja a karikatúra a trianoni szerződés feltételei által előidézett Magyarországon végbement változásokat?

nyek következtében Bulgária gyakorlatilag elvesztette az Égei-tengerre való kijáratot. Hadseregét 20 ezer főre korlátozták, eltörölték az általános hadkötelességet. Ezenkívül 2,25 milliárd aranyfrank jóvátétel megfizetésére kötelezték, melyet 37 év alatt kellett törleszteni.

1920. június 4-én a Nagy-Trianoni palotában a győztes államok békeszerződést kötöttek Magyarországgal. Ez, akárcsak a saint-germani szerződés, kimondta Ausztria–Magyarország felbomlását és megerősítette a szomszédos államokkal korábban kijelölt határokat. Magyarország kénytelen volt átadni területeket Románia, Csehszlovákia, Ausztria és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság javára. Elvesztette az Adriai-tengerre való kijáratot. A szerződés következtében Magyarország területe 3-szor kisebb lett, lakossága pedig 1914-hez képest 2,5-szer kevesebb. A hadsereg létszámát 35 ezer főben állapították meg, eltörölték az általános hadkötelességet. Hadiflottáját, beleértve a Duna-flottilla hajóit, átadta a szövetségeseknek. Magyarország nem rendelkezhetett felfegyverzett légierővel, tankokkal, nehézfegyverzettel stb. A győztes államok egyoldalú kedvezményeket kaptak a tranzitforgalom, áru-behozatal és kivitel területén. A jóvátétel összegét 200 millió aranykoronában határozták meg.

1920. augusztus 10-én a francia Sevres városában a győztes államok békeszerződést kötöttek Törökországgal, mely törvényesítette az Oszmán Birodalom széthullását és felosztását. A szerződést gyakorlatilag rákényszerítették az ország kormányára, mivel stratégiaileg legjelentősebb vidékei – Isztambul, a Fekete-tengeri csatornák sávja, valamint Szmirna (Izmir) az antant csapatok megszállása alatt volt, illetve a török seregeket a görög hadsereg támadta. A sevres-i szerződés értelmében, Törökország elvesztette gyarmatbirtokait

hadkötelezettséget, nem rendelkezhetek tengerfelszíni flottával, légierővel, tankokkal, nehézfegyverzettel stb. Ausztriának reparációt kellett fizetnie, igaz, annak összege nem volt meghatározva. Jóvátétel gyanánt az összes kereskedelmi és halászhajóit átadta a győztes államoknak. Egy külön cikkely értelmében, akárcsak a versailles-i szerződésben, megtiltották Ausztria Németországgal való egyesülését.

1919. november 27-én Párizs elővárosában, Neuilly-sur-Seine-ben békeszerződést kötöttek Bulgáriával. A neuilly szerződés értelmében területeket adott át Görögország, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság javára. A Görögországnak tett engedmények

– Szíriát, Livánt, Palesztinát, Mezopotámiát (Irak), az Arab-félszigetet, Egyiptomot stb. Elismerve Ciprus szigetének brit megszállását és Örményország függetlenségét. A Márvány-tenger és a Boszporusz csatornája béke és háború ideje alatt egyaránt nyitott marad minden hajó előtt. Nagy-Britannia mandátumot kapott Palesztina, Transzjordánia és Irán, Franciaország pedig Szíria és Liván kormányzására. Területének egy része Görögországhoz, illetve Olaszországhoz került. A török hadsereg létszámát 50 ezer főben maximalizálták. Törökország területén megújult a kapituláció rendszere, ami lehetővé tette az antant-államok számára az Oszmán Birodalom belügyeibe való beavatkozási jogot. Azonban az 1920–1923-as forradalom győzelme akadályt állított a sevres-i szerződés megvalósítása elé.

A Törökországgal való viszony kompromisszumos rendezése érdekében 1922. november 20-án Lausanne (Svájc) városában megkezdte munkáját egy újabb békekonferencia, mely szünetekkel 1923. július 23-ig tartott. A konferencia a **lausanne-i békeszerződés** aláírásával ért véget, mely kijelölte Törökország új határvonalait. Visszakapta azokat a területeket, melyeket korábban Görögországnak és Örményországnak ítélték. Eltörölték a török hadsereg létszámát, fegyverkezése típusát és terjedelmét érintő összes korlátozást, az ország mentesült a jóvátétel megfizetése alól. Külön nyilatkozatot fogadtak el a fekete-tengeri csatornák rendszerezéséről, melynek értelmében Törökország semlegessége esetén is a Boszporusz, illetve a Dardanellák nyitottak lesznek bármely állam hadiflottája előtt úgy béke, mint háború esetén. A konferencia résztvevői elismerték Törökország függetlenségét és eltörölték vele szemben a kapituláció rendszerét.

Kérdések és feladatok

1. Nevezétek meg a párizsi konferencia tevékenységének dátumát! 2. Határozzátok meg a *reparáció* fogalmát! 3. Nevezétek meg a Népszövetség legfőbb vezető szervét! 4. Mennyiben szabta meg a német hadsereg létszámát a versailles-i szerződés? 5. Nevezétek meg az Ausztriával, Bulgáriával, Magyarországgal és Törökországgal kötött békeszerződéseket!

6. Jellemezzétek a háborúban győztes államok párizsi konferencián betöltött pozícióit! 7. Nevezétek meg azokat a korlátozásokat, melyeket a versailles-i szerződés szabott ki Németországra! 8. Melyek voltak a Németország szövetségeseivel kötött szerződések főbb alapelvei? 9. Igazságosnak nevezhetők-e Németország szövetségeseivel kötött békeszerződések?

10. Kísérjétek figyelemmel az atlasz térképén azokat a területi változásokat, amelyeket a versailles-i szerződés, valamint a Németország szövetségeseivel kötött szerződések eredményeztek! 11. Az internet segítségével keressetek információt a Nemzetek Szövetségének szerkezetéről és mandátum rendszeréről, készítsetek róla vázlatot! 12. Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg a kérdést: *Biztosítani tudta-e a versailles-i szerződés Európában a tartós békét?*

13. Készítsetek beszámólót a témáról: *Az első világháború vesztesei és győztesei: a pozíciók egyeztetése!*

6. Az 1921–1922-es washingtoni konferencia

1. A XX. század elején mely államok vetélkedtek az ázsiai és csendes-óceáni térségben? 2. Milyen céljaik voltak ezeknek az államoknak?

Államok közti versengés a Távol-Keleten. A XX. század elején az ázsiai és csendes-óceáni térség az államok közti szembenállás egyik központjává alakult a világon. A háború utáni időszakban itt a fő vetélytársai az USA, Nagy-Britannia és Japán voltak. A legnagyobb ellentéteket a Kína feletti ellenőrzés, a gyarmatok birtoklása és a tengeri haderők egyensúlya körüli kérdések váltották ki.

Japán nem volt aktív résztvevője a háborúnak. Kihasználva, hogy fő vetélytársai az európai hadszíntéren voltak elfoglalva, megerősítette pozícióit a Csendes-óceánon, a Távol-Keleten és főleg Kínában. Kezében összpontosította Kína külkereskedelmének csaknem felét.

Az USA-ban úgy vélték, ha a versailles-i szerződés értelmében Japán megkapja a német örökség jelentős részét, az sérteni fogja érdekeiket a térségben. Kitartottak amellett, hogy Kínával szemben a *nyitott ajtók* és az *esélyegyenlőség* politikáját kell folytatni. Mindemellett az amerikai vezető köröket nyugtalanította, hogy Nagy-Britannia és Japán felülmúlta őket a hajóépítésben. Az USA-nak több esélye volt, hogy haditengerészeti felülmúlja vetélytársait, de ehhez idő kellett. Az USA kihasználva Nagy-Britannia pénzügyi tartozásait, megpróbálta rákényszeríteni, hogy engedje át pozícióit a térségben. Követelték a tartozások azonnali kifizetését, támadták a brit befolyási övezeteket Kínában, kitartottak Nagy-Britannia kereskedelmi és vállalkezési kedvezményeinek eltörlése mellett Kína összes térségében.

Nagy-Britannia Kína befolyási övezetekre való felosztásának megőrzése mellett volt. 1902-től brit–japán szövetség volt életben, mely Oroszország ellen irányult. Most Japán ezt próbálta meg kihasználni az USA ellen.

A távol-keleti és csendes-óceáni helyzet kiéleződése következtében az USA azt ajánlotta, hogy a fegyverkezés csökkentése és a térség vitás kérdéseinek megoldása céljából Washingtonban nemzetközi konferenciát kell összehívni.

Az 1921–1922-es washingtoni konferencia kezdete. A négyhatalmi egyezmény. 1921. november 12. és 1922. február 6. között Washingtonban békekonferencia tevékenykedett, melynek munkájában az USA, Nagy-Britannia, Kína, Japán, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium, Portugália és az indiai brit domíniumok küldöttei vettek részt.

1921. december 13-án az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és Japán küldöttei aláírták a Csendes-óceánon lévő területeikre vonatkozó jogok

közös védelméről szóló **négyhatalmi egyezményt**. Ez szavatolta az aláíró feleknek birtokainak megőrzését a Csendes-óceán medencéjének szigetein. A felek 10 évre kölcsönös kötelezettséget vállaltak a gyarmatok sérthetetlenségéért. Az 1902-es brit–japán szerződést érvénytelennek nyilvánították. A szerződés előírányozta, hogy hadi veszély esetén a tagok a *leghatásosabb eljárás* céljából kölcsönös konzultációt kezdeményezhetnek érdekeik megvédéséért. Összességében, a négyhatalmi egyezmény stabilizálta az államok pozícióját a Csendes-óceán medencéjében.

Az 1921–1922-es washingtoni konferencia — konferencia, melyen a távol-keleti fegyverkorlátozás és az államok közötti erőegyensúly az első világháború után kialakult kérdéseivel kapcsolatban hoztak döntéseket.

3 **Az öthatalmi egyezmény. A kilenchtatalmi egyezmény.** 1922. február 6-án az USA, Nagy-Britannia, Japán, Franciaország és Olaszország aláírták a tengeri fegyveres erők korlátozásáról szóló **öthatalmi egyezményt**. Flottaegyezmény jött létre, melynek aránya 5:5:3:1,75:1,75. A szerződő felek kötelezettséget vállaltak, hogy nem építenek olyan hajókat, amelyeknek vízkiszorítottsága meghaladja a 35 ezer tonnát. Ugyanakkor a cirkálók és tengeralattjárók súlyát nem korlátozták. Tilos volt viszont új tengeri bázisokat építeni és megerősíteni a parti védelmet. Az USA, Kanada brit domíniumai, Ausztrália és Új-Zéland engedményeket kaptak, jogot kaptak azoknak a szigeteknek a megerősítésére, melyek közvetlenül védelmezték a felségvizekre való behatolást.

Az öthatalmi egyezmény volt a történelem során az első fegyverkorlátozásról szóló szerződés. Gyakorlatilag azonban ez az erőegyensúlyt az USA javára helyezte át. Nagy-Britannia kénytelen volt lemondani a *két állam szabványa* elvéről, mely szerint flottájának egyenlőnek kell lennie a két legerősebb tengeri állam flottájával. Japán tiltakozott a szerződésben rögzített arányok ellen és a flották egyenlőségét követelte, igényeit azonban elutasították.

1922. február 6-án az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Japán, Olaszország, Belgium, Hollandia, Portugália és Kína aláírták a kilenchtatalmi egyezményt, mely a *kínai nyitott kapuk* és az *egyenlő esély* elvének tartásáról szólt. A szerződésben elismerték Kína függetlenségét és területi egységét, és hangsúlyozták, hogy *megadni Kínának a legteljesebb és semmi által sem korlátozott lehetőséget, hogy fejlessze és fenntartsa az életképes és szilárd kormányt*. Ugyanakkor az állammal kötött egyenlőtlen szerződések és a kínai vám külföldiek általi ellenőrzése fennmaradtak. Japán elvetette Kína azon követelését, hogy vonja ki seregeit Dél-Mandzsúriából, viszont kénytelen volt visszaadni az általa elfoglalt egykori német koncessziókból Santungban, ki kellett onnan vonnia csapatait. Kína gyakorlatilag az akkori világ legerősebb államának függőségébe került, ahogy az USA megalapozottan nevezte magát.

4 A versailles-washingtoni rendszer ellentmondásai. Az első világháború utáni békés rendezés céljából kötött szerződések együttese a **versailles-washingtoni rendszer** néven került be a történelembe. A versailles-i rendszer a háború után Nyugat-Európában felmerült problémákat, valamint a vezető államok érdekeit hivatott rendezni Afrikában és a Közel-Keleten, a washingtoni rendszer – az ellentétek feloldását a Távoll-Keleten és a Csendes-óceánon. Mindkét konferencián új erőegyensúly alakult ki és újraosztották a befolyási övezeteket a világon.

A versailles-washingtoni rendszer a népek számára lehetővé tette a háborús helyzetből való kilépést és megteremtette a nemzetközi kapcsolatok viszonylagos stabilitását az 1920-as években.

A versailles-washingtoni rendszer ahelyett, hogy egy háború és erőszakmentes új kor kezdetét jelentette volna, csupán felosztotta a világot győztesekre és vesztesekre, ezért rendkívül törékenynek és rövid életűnek bizonyult.

Kérdések és feladatok

1. Mely államok vettek részt a washingtoni konferencián? 2. Nevezétek meg azokat az államokat, amelyek aláírták a négyhatalmi egyezményt! 3. Az öthatalmi egyezmény értelmében milyen volt az USA és Nagy-Britannia flottájának aránya? 4. Mikor volt megkötve a kilenchatalmi egyezmény?

5. Miben rejlettek az államok közti ellentétek a Távoll-Keleten az első világháború után? 6. Jellemezzétek a négyhatalmi egyezmény fő szabályzatait! 7. Mi volt az öthatalmi és kilenchatalmi egyezmények tartalma és lényege? 8. Jelöljétek ki a versailles-washingtoni rendszer előnyeit és hiányosságait!

9. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *Mely állam tett szert a legnagyobb előnyre a washingtoni konferencia következtében és mihez vezethetett ez?*

10. Létezik egy olyan szempont, hogy a versailles-i szerződések rendszere *lőporos pincét* teremtett Európában. Hozzatok fel tényeket, melyek alátámasztják vagy megcáfolják ezt!

7. Nemzetközi kapcsolatok az 1920-as években

1. Részt vett-e Oroszország a versailles-washingtoni rendszer megteremtésében? Hogyan hatott ez a nemzetközi kapcsolatokra? 2. Mikor és hol alapították meg a Népszövetséget?

1 A genovai és hágai konferenciák. A versailles-washingtoni rendszer kedvezett a háború utáni világ nemzetközi kapcsolatainak stabilizálásában. Az 1920-as években megkísérelték tökéletesíteni a rendszert. Így, a győztes államok vezető körei meggyőződtek arról, hogy Szovjet-Oroszország elszigetelésére tett kísérletek csak destabilizálják a nemzetközi kapcsolatokat. Emellett azt is megértették, hogy a bolsevikok megszilárdultak a hatalmon, világforgóradalmi reményeik pedig szertefoszlottak. A háború utáni újjáépítés problémáinak megoldása érdekében az európai államok hajlottak az Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolatok megteremtésére. Az 1920–1921-es években Oroszországgal kereskedelmi egyezményeket kötött Nagy-Britanniával, Németországgal és más államokkal.

1921 októberében a szovjet kormány felajánlotta a világ vezető államainak, hogy a gazdasági együttműködés problémáinak megvitatása céljából hívjanak össze konferenciát. Emellett megígérte, ha elismerik Szovjet-Oroszországot, hajlandóak lépéseket tenni az 1914 előtti cári tartozásokat illetően. 1922 januárjában az antant Legfelső Tanácsának cannes-i ülésén megvitták ezt az ajánlatot és egy nemzetközi konferencia összehívásáról döntöttek *Közép- és Kelet-Európa gazdasági újjászületése* kérdésének útvonalát illetően, s hogy erre Szovjet-Oroszországot is meghívták.

1922. április 10. és május 19. között az olaszországi **Genova** városában került sor a konferenciára, melyen 29 állam és a brit domíniumok küldöttsége vett részt. A háború befejezése után itt gyűltek össze először egy asztalnál az antant, a központi államok és Szovjet-Oroszország képviselői. Az USA visszatartotta a konferencia munkájában való részvételt. A genovai konferencia a kereskedelmi kapcsolatok és a gazdasági együttműködés helyreállítását hivatott rendezni Európa államainak a háború utáni újjáépítése és Oroszország, valamint a központi államok viszonyának normalizálása céljából.

A konferencián az antant-államok közös állásponton voltak Szovjet-Oroszországot illetően. Követelték tőle, hogy fizesse vissza a háború előtt és a háború alatt a korábbi kormányok által felvett adósságokat, melyek összege csaknem 18 milliárd aranyrubelt tett ki, adják vissza a külföldi személyek államosított vagyonát és térítsék meg a forradalom által okozott veszteségeiket, újítsák meg a külföldi polgárok területi jogviszonyát az államban, számolják fel a külkereskedelmi monopóliumot és a köztulajdonba vételt. Válaszul a szovjet delegáció követelte, hogy 39 milliárd aranyrubel összegben térítsék meg az antant államok intervenciója által a polgárháború alatt okozott károkat, valamint megtagadta az IK adósságainak kifizetését. Érthetővé vált, hogy a felek nem tudnak megegyezni.

A konferencia egyetlen valós eredménye az volt, hogy a tárgyalások alatt Németország és Szovjet-Oroszország közeledni kezdtek egymáshoz. **1922. április 16-án Rapallo** (Olaszország) városában megállapodást kötöttek a diplomáciai kapcsolatok felújításáról, kölcsönösen lemondtak a háborús kártérítésről és az Oroszország által államosított német tulajdonok visszaszolgáltatásáról, illetve a kereskedelem fejlesztéséről a legnagyobb közreműködés elve alapján. Ennek jegyében Oroszország eltörölte Németország adósságát 10 milliárd aranyrubel értékben.

A rapalloi szerződés megkötése lényegesen hatott a nemzetközi viszonyok alakulására Európában. A győztes államok által *sértett* két ország gyakorlatilag Versailles-ellenes szerződést kötött egymással, ezzel veszélynek téve ki a háború utáni békerendszert. Úgyszintén a megállapodás következménye volt a gyümölcsöző német-orosz gazdasági és katonai együttműködés helyreállítása. Németország felvásárlópiachoz, nyersanyagforráshoz jutott, valamint lehetősége nyílt a versailles-i szerződés katonai korlátozásainak elkerülésére; az SZSZKSZ fegyverzetének, hadiiparának tökéletesítését szolgáló új német technológiához és a parancskeretek javításához.

1922. június 15. és július 20. között **Hágában** (Hollandia) nemzetközi konferenciára került sor, mely a genovai folytatása volt. Ezen 26 állam küldöttsége (Németország nem volt jelen) megpróbált olyan mechanizmust kidolgozni, melyrel rá tudják venni Oroszországot adósságainak és a külföldiek államosított magántulajdonának visszaadására. A konferencia ezúttal is eredménytelenül zárult.

A nyugati államokat nyugtalanította egy erős szovjet–német Versailles-ellenes blokk létrejöttének lehetősége, ezért 1924-től megkezdődött az SZSZKSZ diplomáciai elismerésének hulláma. Azonban a Nyugat kapcsolatai az SZSZKSZ-szel nem voltak egyenjogúak.

2 A német reparáció kifizetésének megoldására tett próbálkozások. A győztes államok számára az egyik legösszetettebb probléma a Németország által kifizetendő reparáció kérdése volt. Ennek összegét 1919-ben a Jóvátételi Bizottság 269 milliárd aranymárkában határozta meg.

Hosszas tárgyalások után, az 1921-es londoni konferencián a jóvátétel végső összegét 132 milliárd aranymárkában határozták meg, melyet 37 év leforgása alatt kellett kifizetniük. Azonban az ország gazdasági helyzetének romlása következtében a német kormány 1922 novemberében a reparáció öt éves moratóriumát (leállítás) kérte, valamint hitelt gazdasága helyreállítására. Miután a győztes államok ezt megtagadták, Németország félbeszakította a jóvátétel kifizetését.

1921. január 9-én az antant-államok szövetségközi bizottságának ülésén Franciaország, Belgium és Olaszország határozatot fogadtak el a Németország elleni szankciók bevezetéséről. Nagy-Britannia fellepett ez ellen. Hogy Németországot a reparáció kifizetésére kényszerítsék, Franciaország elhatározta, eltulajdonítja a Ruhr-vidék szénbányáit és acélvasszó üzemeit.

1923. január 11-én a francia–belga seregek megszállták Ruhr-t. Németországban a **Ruhr-válság** soha nem látott inflációt eredményezett.

1924-ben Londonban nemzetközi konferenciát tartottak a győztes államok és Németország részvételével, hogy megoldják a jóvátétel és a Ruhr megszállása körül kialakult összetett helyzetet. Augusztus 16-án a konferencia jóváhagyta a **Dawes-tervet**, melyet nemzetközi szakértői bizottság dolgozott ki, Charles Dawes amerikai bankárral az élén. Ennek értelmében Németországnak az első öt évben évi 1–1,75 milliárd márkát kell kifizetnie, később pedig évi 2,5 milliárdot. Hogy a gazdaság fejlődjön, és a márka stabilizálódjon, Német-

ország jelentős hiteleket kapott, melynek 70%-át az USA adta. A jóvátétel összege változatlan maradt. A konferencián külön megállapodás született Németország, valamint Franciaország és Belgium között a francia–belga csapatok Ruhr-vidékről való kivonásáról.

Charles Gates Dawes

A *Dawes-terv* eredményeként Németország 1924–1932 között 32 milliárd márka hitelhez jutott és 11,5 milliárd márka jóvátételt fizetett ki. A *Dawes-terv* tükrözte az USA azon érdekeltségét, hogy mihamarabb visszakapja az antant-államok 10 milliárd dolláros adósságát. Ez utóbbiak a kifizetést a reparációs bevételhez szabták. A tervek tanúsította az amerikai kormány azon felismerését, hogy a szövetségesek tartozása összefüggésben van a jóvátételekkel.

1929–1930-ban nemzetközi konferenciára került sor Hágában, mely áttekintette és elfogadta az **Owen Young** amerikai bankár vezette pénzügyi szakértőbizottság második reparációs tervét Németországot illetően. A jóváhagyott *Young-terv* előírta a jóvátétel 113,9 milliárdra való csökkentését, s ebből évente 2 milliárdot kellett kifizetni. Eltörölték a német gazdaság és pénzügy külföldi ellenőrzésére korábban kijelölt mechanizmusokat, a jóvátétel törlesztésének határidejét 55 évben határozták meg. Az 1929–1930-as hágai konferencia egyik fontos döntése az a megállapodás volt, hogy a Ruhr-vidéket megszálló csapatokat idő előtt kivonják (öt évvel korábban, mint azt a versailles-i szerződés megállapította).

A *Young-terv* 1931 júniusáig működött, és miután H. Hoover lett az USA elnöke, eltörölte azt, s moratóriumot hirdetett ki a Németország által fizetendő reparációra. Az 1932-es lausanne-i konferencia határozata alapján a tervet hivatalosan is érvénytelennek nyilvánították. Ebből kifolyólag a német jóvátétel behajtását is leállították. Összességében az egész periódus alatt Németország 21,8 milliárd aranymárkát fizetett a győztes államoknak, mindemellett 39 milliárd aranymárka hitelt kapott, zömében az USA-tól.

3 A kollektív biztonság rendszerének megteremtése. A Népszövetség tevékenysége az 1920-as években. A *Ruhr-válság* után az európai politikusok között megnőtt azok száma, akik az új Németországgal való történelmi megbékélés eszméjének hívei voltak annak kontextusában, hogy a kontinensen nagyobb egyenjogúságú és partneri kapcsolatokat kell teremteni. Ezeket az eszméket **Aristide Briand** francia és **Gustav Stresemann** német külügyminiszter terjesztette.

1925. október 5–12. között **Locarno**-ban (Svájc) az új **kollektív biztonság rendszerének** megteremtése kérdésében nemzetközi konferenciát tartottak Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Németország, Olaszország, Csehszlovákia és Lengyelország külügyminiszterei. A résztvevők több egyezményt is jóváhagytak, melyek garantálták Németország nyugati határainak sérthetetlenségét és létrehozták a döntőbírótság rendszerét – a lehetséges határmenti viták megoldási mechanizmusát a szomszédos államok között. A locarnói konferencia legnagyobb eredménye a **rajnai garancia paktum** elfogadása volt, mely a kollektív biztonság új rendszerének alapja lett.

A kollektív biztonság rendszere — államok közös tetteinek összessége, melyet a külső vagy belső fenyegetés elhárítása céljából visznek véghez.
Paktum — társadalmi intézmények vagy államok között megkötött egyezmény közös tettek végrehajtása céljából.

Frank Billings Kellogg, az USA államtitkára, A párizsi paktum előkészítéséért (Briand-Kellogg-paktum) 1929-ben Nobel-békedíjas

1927 áprilisában Franciaország külügyminisztere, A. Briand felajánlotta az USA államtitkárának, Frank Kellogg-nak, hogy kössenek kétoldalú szerződést az *örök barátságról* és nyilvánítsák a háborút törvénytelennek. Az USA támogatta ezt a kezdeményezést. Egy amerikai tervezet alapján szerződést dolgoztak ki, melyben elítélik a háborút mint a nemzetpolitika eszközét, s ez a **Briand-Kellogg-paktum** nevet kapta. 1928. augusztus 27-én Párizsban 25 állam írta alá a szerződést. Idővel csaknem az összes európai állam csatlakozott a paktumhoz, többek között az SZSZKSZ is.

1920. november 15-én Genfben hivatalosan is megkezdődött a Népszövetség közgyűlésének első ülészsaka. A legfontosabb kérdések között, melyeket 1921-ben tárgyaltak, a Svédország és Finnország közötti vita volt az Alán-szigetek hovatartozását illetően, a Felső-sziléziai népszavazás, Litvánia és Lengyelország konfliktusa Vilnius-szal kapcsolatban. Míg az

első két esetben tapasztalható volt a Népszövetség beavatkozásának hatása, a harmadikban már nem. Meglehetősen érzékelhető volt a Népszövetség munkájában az *ukrán kérdés*.

Kérdések és feladatok

1. Mikor volt a genovai konferencia? **2.** Nevezzétek meg azokat az államokat, amelyek megkötötték a rapallói szerződést! **3.** Milyen összegű jóvátételt határozott meg a Young-terv Németország számára? **4.** Melyik konferencián kötötték meg a rajnai garancia paktumot? Mi a *Briand-Kellogg-paktum*?

6. Jellemezzétek a genovai és a hágai konferencia menetét és tanulságait! **7.** Hogyan történt a Németország által fizetendő reparáció problémájának megoldása? **8.** Nevezzétek meg azokat az intézkedéseket, melyeket az új kollektív béke megteremtése érdekében hajtottak végre!

9. Az internet keresőrendszerei alapján keressetek információt Németország reparációja kérdésének megoldási szakaszairól és készítsetek vázlatot! **10.** Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg a kérdést: *Miben rejlett a nemzetközi kapcsolatok sajátossága az 1920-as években?* **11.** Készítsetek táblázatot *Az 1920-as évek nemzetközi konferenciái* címmel, melyben feltüntetitek a dátumokat, helyszínt, célokat, döntéseket és az eredményeket!

Gyakorlati foglalkozás

A nemzetközi kapcsolatok feszültségének tűzhelyei: a szembenállás okai, felei, menete és következményei

Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a II. fejezet alapján: A háború utáni világ berendezkedése

III. FEJEZET. A VILÁG ÁLLAMAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT (1918–1939)

8. Az Amerikai Egyesült Államok

1. Határozzátok meg az USA társadalom-gazdasági és politikai helyzetét a XX. század elején! 2. Hogyan történt az USA első világháborúba való belépése? 3. Milyen szerepet töltött be az USA a párizsi békekonferencián?

Az USA helyzete az első világháború után. Az USA a háború utáni időszakban magáénak mondhatta a világ gazdaságilag leghatalmasabb országa címet. Mivel az amerikai kontinens területén nem folytak hadi események, az ország nem szenvedett el tömeges rombolásokat és emberi áldozatokat, ahogyan ez Európában történt. A háború kedvezett a gazdaság fellendülésének. 1914–1919 között a monopóliumok összjövedelme elérte a 33,6 milliárd dollárt. Fejlődött az ipar, új munkahelyek jöttek létre stb. 1920-ra az USA-ban termelték ki a szén 50%-át, az olaj 66%-át, itt állították elő az öntöttvas 3/5-ét és gyártották a gépkocsik 85%-át a világon. Jelentős mértékben nőtt a tőkekivitel. 1920 elejére az USA által más államoknak nyújtott hadihitel mértéke elérte a 11 milliárd dollárt. A háború alatt duplájára nőtt az USA határon túli magánberuházásai. Az állam az adósból a világ legnagyobb hitelezőjévé vált.

1917-ben a Demokrata Párt és W. Wilson elnök meghirdette kurzusát a *világelsőség* elnyerésére. Ennek a megvalósítási útja lett a *14 pont* program.

Azonban az 1919-es párizsi konferencia elkeserítette az elnök adminisztrációját. Az USA nem kapott egyetlen mandátum-területet sem, a Népszövetség munkájában pedig a vezető szerepet Franciaország és Nagy-Britannia töltötte be. Az USA-ban a republikánusok kormánnyal szembeni ellenzékbe vonulásukkal az elszigeteltség pozíciójához ragaszkodtak és akadályozták a versailles-i szerződés ratifikálását és a Népszövetség munkájában való részvételt. A republikánusok az USA számára a *szabad kezek* politikája mellett léptek fel, abban reménykedve, hogy a katonai-politikai hatalom növekedése az USA számára biztosítja a túlsúlyt az európai államokkal szemben. A republikánusok (izolacionalisták, elszigetelő-dés) és demokraták (expansionisták, terjeszkedés) közötti éles ellentétek az USA hegemoniája

Az USA fejlődésének időszakaszokra osztása 1920–1939-ben

Szakasz	Évek
Gazdasági válság	1920–1921
Prosperitás (fellendülés)	1922–1929
Nagy depresszió	1929–1933
T. Roosevelt Új irányvonala	1933–1939

megszerzésének különböző útvonalát tükrözték. 1920 márciusában nem ratifikálták a versailles-i szerződést, és világháborúvá vált, hogy W. Wilson külpolitikai kurzusa csődöt vallott. W. Wilson veresége az 1920-as elnöki választásokon lefékezte a belpolitikában a társadalmi reformok további levezetését, a külpolitikában pedig az elszigetelődés vette át az uralmat.

2 **Az 1920–1921-es gazdasági válság. A republikánusok kormányzásának kezdete.** 1920 nyarán az USA-ban mély gazdasági válság kezdődött, mely gyorsan átterjedt az iparra és a mezőgazdaságra. A munkanélküliek száma 1921-ben elérte az 5,7 millió főt. A mezőgazdasági termékek ára 3–4-szeresével csökkent, minek következtében sok farmgazdaság tönkrement. A társadalom a kormánnyal szembeni elégedetlenségét ügyesen kihasználta a republikánusok, akik az 1920-as elnökválasztások győztesei voltak. Az USA új elnöke a republikánus **Warren Harding (1921–1923)** lett. Ő a háború előtti rend visszaállításának irányvonalát választotta. Összességében W. Harding irányvonala pozitívan hatott a gazdaságra.

3 **A prosperitás (fellendülés) időszaka az 1922–1929-es években.** 1922–1929 között az USA-ban az ipari termelés gyors fejlődése ment végbe. Az ország állította elő a Nyugat ipari termékeinek 44%-át. Ez az időszak a **prosperitás (fellendülés)** elnevezést kapta.

Új termelési technológiát vezettek be. Detroitban, **Henry Ford** autógyáraiban megkezdődött a futószalag általi tömeges gyártás. Ennek köszönhetően csupán 1927-ben 15 millió gépkocsit gyártottak. Két év múlva az USA-ban összpontosult a világ gépkocsigyártásának 5/6 része. A vállalatokban elterjedt az úgynevezett **taylorizmus**, mint a termelés szervezésének új módszere. Ez a munkamegosztáson és az ésszerű mozdulatok rendszerén alapult, ami a munkavégzés hatékonyságát segítette elő.

A gépkocsigyártáson kívül ebben az időszakban a legintenzívebben fejlődött a gépgyártás, elektrotechnika, vegyi és repülőgép-gyártási ágazatok. Egyre nagyobb szerepet játszottak a részvények, társaságok és korporációk egyesületei – mint a kollektív üzleti élet sajátos formája. 1929-ig ezek a testületek a gyárak és üzemek közel felét egyesítették az országban.

Tőzsde — a piacgazdaság kereskedelmi-pénzügyi intézménye, amely szabályozza az áru-, értékpapír és külföldi valuta piacát. Az alapítózsde az értékpapírokkal végez műveleteket.

Az 1920-as években a világ legnagyobb New-York-i értéktőzsdén igazi robbanás volt tapasztalható, ami a részvények eladásával és vételével volt kapcsolatos. Mindenki részvényt akart

vásárolni, hogy később jövedelmezően eladják. Ugyanakkor a spekulációs robbanás után a részvények ára rohamosan zuhanni kezdett – majd bekövetkezett a válság. Ebben az időszakban terjedt el a hitelből élni reklámja és életstílusa.

A *prosperita* korszak külső csillogása rengeteg problémát eltakart. A gazdasági fellendülés számtalan ágazatot nem érintett. A mezőgazdaság elhúzódó válságban szenvedett. Az országban 1,5–2 millió munkanélküli volt.

1924-ben az USA elnökének a republikánus **Calvin Coolidge**-t választották meg. Jelszavaként kihirdette: *Amerika ügye – az üzlet*. Fellépve amellett, hogy az állam ne avatkozzon bele a gazdaságba, kedvezett az egyesületek jövedelmezőségének, csökkentette adóikat és állami kedvezményeket adott nekik. Ugyanakkor a farmgazdaságoknak való állami segítségnyújtásról szóló törvénytervezetet kétszer is visszautasította. A republikánusok győzelmével az 1928-as választásokon az elnöki székbe Herbert Hoover került (1929–1933), aki a nélkülözés felszámolását és mindenkinek jólétet ígért.

Külpolitikájában az USA, nem mondva le az izolacionizmusról, gyakorlatilag áttért a pénzügyi-gazdasági expanszionizmusra.

4

Az 1929–1933-as Nagy depresszió. 1929. október 29-én (*fekete kedd*) a New-York-i értéktőzsde csődöt jelentett be. A méreteit és következményeit tekintve soha nem látott gazdasági válság kezdődött – a **Nagy depresszió**. A részvények értéke csupán egy nap alatt 10 milliárd dollárt veszített. Ezernyi bankár, ipari és kereskedelmi társaság mondott csődöt. 1932-ig az ipari termelés felére csökkent. Az állami támogatásnak köszönhetően az országban csak a nagy társaságok maradtak meg.

Rohamosan nőtt a munkanélküliség, a munkanélküliek száma rekordot döntött, és elérte a 17 millió főt. A külvárosokban megjelentek az úgynevezett *hooverville-k* – a lakásaikat elvesztett munkanélküliek városnegyede. Az éhezők hosszú sorokban álltak a jótékonyági központok előtt, hogy ingyen ételhez jussanak. A végsőkig elkeseredett emberek két *éhségmenetet* is indítottak Washingtonba.

A helyzetet bonyolította, hogy H. Hoover adminisztrációja a válság okát a világháború utáni világgazdaság összeomlásában látta, az amerikai gazdaság pedig teljesen egészséges. Ezért az elnök, aki hű a szabad vállalkozás elvéhez, a helyzet javítása érdekében azt ajánlotta,

Munkanélküli munkakeresés közben. 1930, (a hirdetés szövege: *Én három mesterség szakembere vagyok, három nyelvet beszélek, három évig harcoltam, van három gyermek és három hónapja nincs munkám. Ám nekem csak egy munka kell*)

? Milyen információkat szerezhettek az ország helyzetéről a Nagy depresszió idején?

hogy ki kell szélesíteni a magán jótékonykodást a rászorulóknak irányába, megbékíteni a szakszervezeteket és az üzleti életet stb.

A krízis felszámolásának képtelensége H. Hoover adminisztrációja által a republikánusok tekintélyének csökkenéséhez vezetett az USA-ban.

5

F. Roosevelt Új irányvonala. 1932-ben a demokrata **Franklin Delano Roosevelt** (1933–1945) választották meg elnöknek, aki a krízis felszámolása érdekében mélyreható reformokba kezdett. **Új irányvonal** politikája visszaállította a **gazdaság állami szabályozását**.

Új irányvonal (szó szerint: új megállapodás) – az USA elnöke, F. Roosevelt adminisztrációja által bevezetett intézkedés a *Nagy depresszió* leküzdésére 1933–1940-ben.

F. Roosevelt tevékenysége kezdetén azonnali programot vitt véghez a bankrendszer megsegítése érdekében.

1934-ben a dollár leértékelésére került sor, részvénykereskedelmi bizottságot hoztak létre, mely az értéktőzsde tevékenységét felügyelte a spekulációk megszüntetése érdekében. Roosevelt első száz napjának intézkedései között központi helyet foglaltak el a mezőgazdaság és ipar fellendülése érdekében elfogadott törvények. A mezőgazdaságban olyan mechanizmus került bevezetésre, mely az alaptermékek termelésének csökkentésére irányultak. A farmerek cserébe egy külön alapból kaptak kárpótlást, melyet egy speciális adóból alapítottak meg.

Az *Új irányvonal* első intézkedései kedveztek a gazdaság bizonyos mértékű stabilizációjának. Általánosságban ezek az intézkedések az állam beavatkozását jelentették a magánvállalatok életébe az egyenlő és mindenki számára érthető feltételek útvonalaának megteremtése által. A vállalkozóknak a *becsületes konkurencia kódexe* szerint kellett tevékenykedniük, mely meghatározta a termelés mértékét, a piac elosztását, a munkabér szintjét stb.

Szociális intézkedésekre is sor került: bevezették az özvegyek, árvák, rokkantak állami támogatásának rendszerét, a munkanélküliek biztosítását és a nyugdíjellátást. **1935-ben** a munkaviszonyokról fogadtak el nemzeti okmányt – a **Wagner-törvényt**. Ebben rögzítették, hogy a munkásoknak joguk van szakszervezeteket alapítani, sztrájkokat lebonyolítani, bevezették a munkaviszonyok állami szabályozását. Megkezdődött az adórendszer reformja – növelték a többletjövedelmi, az örökösödési és adományozási adókat. Az állami szabályozás létrejötté után a **Szövetségi Tartalék Rendszer** az USA sajátos központi bankjává alakult át, s ezzel befejeződött a banki reform. Kiszélesítették

Franklin Delano Roosevelt, az USA 32. elnöke

? A kiegészítő források alapján határozzátok meg, milyen szerepet játszottak az elnök tevékenységében a rádióbeszédok!

a közmunka rendszert. Az 1936-os választásokon az *Új irányvonal* ellenségei F. Roosevelten ellen léptek fel, azonban fölényes győzelme az elnök politikájának társadalmi támogatottságáról tanúskodott.

1938-ban az elnök a Kongresszusnak további reformok bevezetését javasolta. Ezek között szerepelt a mezőgazdaság állami szabályozását érintő intézkedések bevezetése, az igazságos munkakörülményekről szóló törvény, melyben végleg betiltották a gyermekmunkát stb.

1939-ben F. Roosevelten megtagadta az újabb reformok bevezetését. Egészen az 1941-es második világháborúba való belépésig adminisztrációja a már bevezetett reformok megszilárdulásán dolgozott.

F. Roosevelten elnöksége alatt a *Nagy depresszió* következményeinek felszámolása mellett a külpolitika másodlagos szerepet kapott. Ugyanakkor ezen a területen is történtek bizonyos előrelépések. 1933-ban az USA elismerte az SZSZKSZ-t és diplomáciai kapcsolatot létesített vele.

Az izolacionalizmus híveinek nyomására a Kongresszus 1935–1937 között három **semlegességről szóló törvényt** is elfogadott.

F. Roosevelten politikai karrierjében jelentős helyet foglalt el (különösen 1921 után, amikor megbetegedett gyermekbénulásban) felesége, Eleonora Roosevelt. 1933-ban az USA történetében először tartott sajtókonferenciát mint az elnök felesége. Azonban nemcsak mint first-lady ismert, hanem mint önálló politikus is. 1941-ben E. Roosevelten az USA védelmi miniszterének helyettese lett. Férje, F. Roosevelten 1945-ben bekövetkezett halála után ő képviselte az USA-t az ENSZ Közgyűlésében. Emellett élete folyamán aktívan részt vett a békéért és a nők jogaiért küzdő mozgalmakban.

Kérdések és feladatok

1. Ki lett az USA elnöke 1921-ben? **2.** Nevezzétek meg a *prosperitás* korszakának időhatárait! **3.** Nevezzétek meg C. Coolidge jelszavát! **4.** Mely eseménnyel kezdődött a *Nagy depresszió*?

5. Milyen volt az USA helyzete az első világháború után? **6.** Jellemezzétek az USA helyzetét az 1920–1921-es gazdasági válság idején? **7.** Mi volt jellemző az országra a *prosperitás* ideje alatt? **8.** Magyarazzátok el, hogyan hatott a *Nagy depresszió* az USA-ra és polgáira! **9.** Milyen eszközökkel *gyógyította* az országot F. Roosevelten az *Új irányvonal* ideje alatt?

10. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *Hogyan hatott az 1929–1933-as gazdasági válság a civilizált fejlődés amerikai modelljére?* **11.** Állítsatok össze táblázatot *Az USA fejlődése 1918–1938 között* címmel!

12. Állítsatok össze F. Roosevelten történelmi portréját! **13.** Válasszatok ki egyet az ajánlott projektek közül és a fejezet tanulmányozása folyamán mutassátok be: 1) Európa geopolitikai helyzete a két világháború között; 2) A két háború közötti időszak társadalmi élete válságainak felfogása a korabeli tudományos munkákban és irodalmi művekben.

9. Nagy-Britannia

1. Nevezzék meg Nagy-Britannia társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének jellemvonásait a XX. század elején! 2. Milyen szerepet játszott az ország az első világháborúban és a háború utáni világ újjáépítésében?

Az első világháború Nagy-Britanniát érintő következményei. Nagy-Britannia nagyobb árat fizetett a háborúban való részvételért, mint azt előre feltételezték. A lakosság 10%-a volt mozgósítva, 743 ezren vesztették életüket, 1,7 millióan megsebesültek. A belső adósságok 10-szeresére nőttek és elérték a 6,6 milliárd fontot, a külsők pedig az 1,2 milliárd fontot. Története során Nagy-Britannia először került adósságba. Az árutermeletés 20%-kal csökkent, a gyarmatokkal való kapcsolatok meggyengülése nyersanyaghiányhoz vezetett. A kereskedelmi flotta 70%-át elveszítették. A lakásépítések leállítása, az ár- és adóemelkedések a társadalmi élet kiéleződéséhez vezettek.

A lakosság az összes felelősséget a kormányt irányító liberálisokra helyezte. Annak ellenére, hogy vezetője – **David Lloyd George** miniszterelnök aktívan tevékenykedett, a háborús időszak alatt nem sikerült lényegesen változtatni a helyzeten.

1918 decemberében megtartották a háború utáni első választásokat. A győzelmet a liberálisok és konzervatívok koalíciója szerezte meg. Összetételében azonban a konzervatívok jelentősen megerősítették pozícióikat. D. Lloyd George megőrizte a liberális és konzervatív koalíciós kormány miniszterelnöki tisztségét.

A választások előtt az országban véghezvitték a parlamenti reformot. Szavazati jogot kapott minden 21. életévét betöltött férfi, akik bizonyos értékű lakással vagy vagyonnal rendelkeztek, és részben a 30. év feletti nők, akik vagyonnal és bizonyos összegű évi jövedelemmel rendelkeztek.

2 Nagy-Britannia fejlődése az 1918–1929-es években. Ösztönözve a magánvállalkozókat és felszámolva a háború idején megjelent állami szabályozás maradványait, D. Lloyd George kormánya igyekezett gyorsan javítani az ország helyzetén. Ez a folyamat azonban meglehetősen összetett volt. A katonai adósságok visszatérítése miatt kénytelenek voltak 40%-al megemelni az adókat és csökkenteni a szociális programokat. Ez a lakosság elégedetlenségét és a munkásmozgalom fellendülését okozta.

Az 1918-as parlamenti választásokon először szavazhattak nők

? A kép alapján milyen információt szerezhetünk a nagy-britanniai választások korabeli lebonyolításáról?

Éles vitákat váltott ki a társadalomban és a parlamentben egyaránt a **gyarmati kérdés**. A gyarmatok jelentős erőfeszítéseket tettek a háború alatt a győzelem érdekében, a birodalmi ellenőrzés meggyengítésére és nagyobb önkormányzatra törekedtek. Azonban kevés brit értékelte szerepüket az ország jólétében és ellenkeztek törekvéseikkel szemben. Nagy jelentősége volt az oktatási reform megvalósításának. Bevezették a gyerekek 14 éves korukig kötelező taníttatását, valamint az ingyenes elemi oktatást.

Összetett probléma maradt az ír kérdés. 1919 elején a szeparatista ír parlament Írországot *önálló és független nemzetté* kiáltotta ki. Válaszul a brit kormány bevezette a hadiállapotot. Azonban a háború veszélye arra készítette D. Lloyd George kormányát, hogy **1921 decemberében** aláírják a független ír állam létrejöttéről szóló egyezményt. Az Ír Köztársaság területén megmaradtak a brit haditengerészeti bázisok, Ulster tartomány pedig kettős brit–ír kormányzás alá került. Ez nem vetett véget a konfliktusnak, sőt, elmélyítette a helyzetet. A kormány döntése mind a brit, mind az ír társadalom többségét felháborította. Írországbán polgárháború tört ki.

A kormány tehetetlensége, hogy jobbra fordítsa az ország helyzetét, a gyarmati kérdés valamint az ír probléma D. Lloyd George kormányának bukásához vezetett. **1922-ben** soron kívüli parlamenti választásokat tartottak. A győzelmet a konzervatívok szerezték meg, második helyen pedig a munkáspárt végzett. A konzervatív kormány élére **Stanley Baldwin** került. Ez azonban egy évig sem maradt fenn. S. Baldwin pozíciója megszilárdulása érdekében elérte az új parlamenti választások kiírását. Az 1923-as választások eredményeként csökkent a konzervatív képviselők száma a parlamentben, második helyen a munkáspárt végzett. Mivel a konzervatívok és a liberálisok nem voltak hajlandók közösen kormányt alkotni, ezt a jogot átadták a munkáspárt vezetőjének, **James Ramsay MacDonald**-nak. Ő alakította meg az ország története során az első munkáspárti kormányt.

Mivel nem alkottak többséget a parlamentben, a munkáspártiak nem tudtak sokat változtatni, azonban sikerült elérniük a létszükségleti termékek adócsökkentését, a munkanélküli segély és nyugdíjak emelését, valamint állami kedvezményeket a lakásépítésre. A munkahelyi konfliktusok alatt a munkáspárti kormány igyekezett leállítani a sztrájkokat és elfojtotta a gyarmati birtokok nemzeti-felszabadító mozgalmait.

Félve attól, hogy elvesztik a választók támogatottságát, a munkáspártiak kezdeményezésére 1924-ben választásokat kezdeményeztek. A győzelmet azonban a konzervatívok szerezték meg. Vezetőjük, S. Baldwin 1924–1929 között Nagy-Britannia kormányfője volt.

Gazdasági téren S. Baldwin arra törekedett, hogy visszaszerezze az országnak a világ pénzügyi központja szerepét. Azáltal, hogy bevezette az aranyfedezetet, megerősítette a fontot. A kormány támogatást nyújtott a vállalkozóknak s ezzel serkentette az ipari termelést. Azonban ez a politika nem elégítette ki a munkásokat. A társadalomban meglévő fokozatos feszültség 1925 nyarán a bányatulajdonosok és bányászok közti ellentétek kiéleződéséhez vezetett.

1926. május 4-én általános sztrájkot hirdettek. Résztvevőinek száma elérte az ország lakosságának 40%-át. Ezután a parlament törvénytelennek nyilvánította a sztrájkokat. A konzervatív kormánynak nem sikerült teljes mértékben elérnie a kitűzött célokat. A gazdaság növekedésének üteme minimális volt, a munkanélküliség a munkaképes lakosság 10%-át alkotta. 1929-ben a konzervatívok elvesztették a parlamenti választásokat, az első helyen a munkáspárt végzett.

3 Nagy-Britannia a háború előtti évtizedben. 1929-ben a kormány élére újra a munkáspárti J. R. MacDonald állt. A gazdasági válság ideje alatt került hatalomra. A válság a termelés csökkenését és a munkaképes lakosság 25%-os munkanélküliségét idézte elő. Társadalmi-gazdasági téren a munkáspárti kormány megkísérelte megoldani a foglalkoztatottság és a munkanélküliség kérdését. Azonban a válság közepette a kormány intézkedései korlátozottak voltak. Az országot a sztrájkok, demonstrációk és a munkanélküliek *éhség menetei* sújtották.

1931-ben J. R. MacDonald beadta lemondását. A konzervatívok nem merték egyedül vállalni a felelősséget a válság felszámolásáért, ezért felvetődött egy *nemzeti egységkormány* megteremtésének gondolata, mindhárom párt részvételével. Ez a koalíció megnyerte a választásokat és a kormány élére ismét J. R. MacDonald került. Az új kormányban a vezető szerepet a konzervatívok töltötték be.

A *nemzeti egységkormány* azonnal megszüntette a font sterling aranyfedezetét. Minden állam, amely az elszámolásban a brit valutát használta, a *sterling blokk*-ba egyesült. Nagy-Britannia lemondott a szabad kereskedelem elvéről és protekcionista tarifákat vezetett be az importra. Ennek köszönhetően nőtt a brit termékek versenyképessége és mérséklődött a termelés zuhanása. Az országnak sikerült elkerülnie a pénzügyi válságot. A társadalmi feszültség csökkentése érdekében címzett segítyt ultak a válság károsult-jainak.

A válság idején kieleződött társadalmi problémák hatására aktivizálódtak a brit radikális erők. Hogy megelőzzék a mozgalmak kibontakozását 1934-ben törvényt fogadtak el a zavargások felbujtói ellen.

A *nemzeti egységkormány* politikájának köszönhetően Nagy-Britanniának sikerült elkerülnie a válság legnehezebb szakaszát.

1937-ben **Neville Chamberlain** állt a kormány élén. A fő figyelmet a külpolitikára szeezte.

Kérdések és feladatok

1. Nevezzék meg D. Lloyd George kormánya által aláirt, a független ír állam elismeréséről szóló egyezmény keletkezési dátumát! **2.** Ki állt az 1924–1929 között hatalmon lévő kormány élén?

3. Határozzátok meg, miben rejlettek a háború utáni Nagy-Britannia helyzetének *eredményei és veszteségei*! **4.** Elemézzék az ország társadalom-gazdasági és politikai fejlődését 1918–1929 között! **5.** Jellemezzék Nagy-Britannia fejlődését a háború előtti évtizedben!

6. Az internet keresőrendszerei segítségével kutassatok információk után a korabeli Britannia nemzetei együttműködésének megnyilvánulásairól és állítsatok össze vázlatot!

7. Készítetek esszét a témában: *Miben rejlik a brit civilizációs modell erős és gyenge oldala a háborúk közti években?*

10. Franciaország

1. Határozzátok meg Franciaország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságait a XX. század elején? 2. Milyen szerepet töltött be Franciaország az első világháborúban?

Az első világháború Franciaországot érintő következményei. A első világháború sokba került az országnak: 1,315 millió francia elesett, 2,8 millióan megsebesültek, ebből 600 ezren rokkanttá váltak. Ráadásul sok áldozatot követelt a békés lakosság köréből egy korábban ismeretlen vírus, a *spanyolnátha*, mely 1918–1919-ben fertőzte meg Európát. Mindez azt jelentette, hogy Franciaország elvesztette munkaképes lakosságának több mint 11%-át.

Az ország elvesztette kereskedelmi flottájának felét, több mint 10 ezer vállalat, 1500 híd és 265 ezer lakás hevert romokban. Szövetségesi iránti külső adóssága 60 milliárd frankra nőtt, ennek 2/3-a az USA-ra esett. A háború okozta veszteségek összege elérte a 134 milliárd frankot, ami Franciaország nemzeti vagyonának a negyedét alkotta. A párizsi konferencia döntései, még ha nem is eléggé, de valamelyest kárpóolták a károkat.

Franciaország fejlődése az 1919–1929-es években. 1919-ben megtartották a háború utáni első választásokat. A győzelmet a **Nemzeti Blokk** jobbközponti koalíciója szerezte meg, melynek jelszava: *Egység, munka, osztályok közti szolidaritás, gazdasági liberalizmus, a vallási ellentétek megbékítése* volt. A *Nemzeti Blokk* kormányának elsődleges problémája a gazdasági válság lett, mely a termelés 55%-al történő csökkenését váltotta ki. Azáltal, hogy a kormány megpróbálta csökkenteni a szociális kiadásokat és bevezetésék a kemény gazdaság rendszerét, megélénkítette a sztrájkmozgalmakat és tiltakozásokat váltott ki. A válság felszámolásának politikai alapját a háború alatt bevezetett állami ellenőrzés megszüntetése, valamint a pénzügyi csoportoknak és monopólium egyesületeknek nyújtott kedvezmények alkották.

A *Nemzeti Blokk* a külpolitikát a belpolitika igényeinek rendelte alá. A genovai konferencián Franciaország határozottan követelte Szovjet-Oroszországtól a kölcsön visszafizetését, melyet a háború előtt adott az orosz kormánynak. 1923-ban, amikor Németország nem fizette a jövétételt, a francia csapatok megszállták a Ruhr-vidéki szénmedencét. Ez azonban nem változtatott Franciaország helyzetén.

A Nemzeti Blokk plakátja:
Miért kell harcolni
a bolsevizmus ellen?

? Magyarázzátok meg a
plakát tartalmát!

Mivel nem sikerült jobbra fordítani az ország helyzetét, a *Nemzeti Blokk* elvesztette népszerűségét és szétesett. A radikálisok kiléptek s a szocialistákkal közösen megalakították a **Baloldali Kartellt**, melynek vezetője a radikális **Édouard Herriot** lett. Az 1924-es választásokat a *Baloldali Kartell* nyerte, az új kormány élére pedig É. Herriot került. Meghirdette Franciaország bel- és külpolitikájának megváltoztatását. A belpolitikában széleskörű demokratizációba fogtak, mely a politikai amnesztiáról szóló törvény elfogadásában, valamint a politikai pártok tevékenységének liberalizációjában rejlett. Betiltották a katolikus szerzetesi kongregációkat (testvéri társulatok). Azonban a kormány képtelen volt megbirkózni a gazdasági problémákkal.

Külpolitikájában Franciaország elzárkózott a Németországgal szembeni kemény irányvonaltól és csatlakozott a *Dawes-tervhez*. Diplomáciai kapcsolatok létesültek az SZSZKSZ-szel. Franciaország új külpolitikai irányvonalának megtestesülése a Népszövetségben mutatkozott meg, ahol küzdött a háború mint a politika eszköze elv ellen.

1925 áprilisában a gazdasági politika kudarcai lemondásra kényszerítették É. Herriot kormányát. Az új kormány, jóllehet formálisan képviselte a *Baloldali Kartellt*, de fokozatosan eltért irányvonalától. Ahelyett, hogy lemondott volna a háborúról mint a politika eszközéről, gyarmati háborút kezdett Marokkó és Szíria ellen, ami a *Baloldali Kartell* felbomlásához vezetett.

1926-ban a hatalomra visszatért a jobbközép erők **Nemzeti Egység** koalíciója. A kormány élére Raymond Poincaré került. Első számú belpolitikai feladatának a pénzügy *meggyógyítását* tekintette. Népszerűtlen intézkedésekkel (kistulajdonosok adóemelése, állami tisztviselők létszámcsökkentése, a frank devalvációja) megállította az inflációt és stabilizálta a pénzügyi rendszert. 1926-ban először volt bevezetve Franciaországban a munkanélküli segély, két év múlva pedig a nyugdíj az alulfizetett munkásoknak, rokkantsági és egészségügyi támogatás a vállalkozók költségére. Hozzáálltak az olcsó lakások építése program megvalósításához.

3 Franciaország fejlődése az 1930–1934-es években. A jobbközép erők *Nemzeti Egység* kormánya, mely 1932-ig volt hatalmon, folytatta a koalíció programját. A nagytőke érdekében tevékenykedtek, a társadalmi elégedetlenség megfékezése érdekében pedig korlátozták az emberi jogokat és *erős hatalmat* vezettek be. Politikájukat a gazdasági válság közepe tette valósítták meg, mely 1930-ban kezdődött meg Franciaországban.

Leginkább a könnyűipar és a mezőgazdaság szenvedett károkat. A válság 1932-ben érte el tetőfokát, amikor az ipari termelés mértéke alacsonyabb volt, mint 1913-ban. Ugyanakkor nőtt a munkanélküliség, mely 1935-ben elérte a 466 ezer főt. A politikai bizonytalanság bizonyítéka volt Franciaország elnökének, **Paul Dummernek** a meggyilkolása 1931-ben.

Franciaország külpolitikai irányvonala is kudarcba fulladt. A Briand külügyminiszter összeurópai tervei nem kaptak támogatottságot Európában, a Németországgal való megbékélés politikája pedig megosztotta az országot. Mindemellett Európában a helyzet kiéleződött, amit a militarizáció híveinek népszerűsége váltott ki.

Az 1932-es választásokon ismét a megújult *Baloldali Kartell* győzött, a kormány élére pedig É. Herriot került. Folytatva a költségvetési gazdálkodás politikáját, nem sikerült eredményeket elérnie a gazdaság területén.

A külpolitikában É. Herriot második kormánya támogatta az 1932-es lausanne-i konferencia döntését, miszerint le kell állítani a német reparáció behajtását. Ezenkívül, a kormány jóváhagyta Németország egyenjogúságát a katonai politikai kérdésekben. 1932-ben aláírták a szovjet–francia meg nem támadási paktumot. Összességében É. Herriot második kormánya nem volt sikeres. É. Herriot lemondott, a *Baloldali Kartell* pedig felbomlott. Az ezt követő másfél évben a parlamenti választásokon Franciaországban hat kormány váltotta egymást.

A gazdasági válság a nemzeti-konzervatív jellegű jobboldali radikális erők megszilárdulását eredményezte, melyek az 1920-as években jöttek létre az országban. Tagjai egykori katonák, kistulajdonosok stb. rétegeiből kerültek ki és egy erős hatalom, erős Franciaország eszméit vallották. Az országon belül nem élveztek jelentős támogatottságot. Azonban ez a mozgalom Franciaországban nem szerveződött át politikai pártba, hanem felfegyverzett szervezetek (ligák) képviselték azokat. Tagjai nem a demokratikus intézmények megszüntetéséért küzdöttek, hanem csak a *nemzet ellenségeinek* – a kommunisták és szocialisták korlátozásáért.

1934. február 6-án a nemzeti-konzervatív jellegű jobboldali radikális erők megszervezték alakulataik bemutatóját, ezzel tiltakozva a hatalmi korrupció ellen és egy erős hatalom bevezetése mellett. A parlament felé vonulva s annak bevételeit ígérve, boltokat romboltak és autókat rongáltak stb. A rendőrség tüzet nyitott. A kormány lemondott. Hitler Németországban való hatalomra kerülése közepette ez a megmozdulás vészjelként szolgált a társadalom számára és a jobboldali radikális erőket egységre ösztönözte.

4

Franciaország fejlődése az 1935–1939-es években. Válaszul a nemzeti-konzervatív jellegű jobboldali radikális erők aktivitására, a baloldali pártok felvetették egy **Népfront** létrehozásának elvét – a baloldali erők

Léon Blum

Édouard Daladier

egységes koalícióját. 1935. július 14-én a koalícióba lépett pártok közös demonstrációt tartottak. Vezetőik **Léon Blum** (szocialista), **Maurice Thores** (kommunista) és **Édouard Daladier** (radikális) voltak. 1936-ban kidolgozták a *Népfront* választási programját.

Az 1936 áprilisában megtartott parlamenti választásokon a *Népfront* megszerezte a győzelmet és kormányt alakított, melynek élére L. Blum került. 1936 nyarán a parlament, melyben a *Népfront* volt többségben, 133 törvényt fogadott el, melyek által zömében megvalósították programjukat. Többek között betiltották a fegyveres szövetségeket, bevezették a heti 40 órás munkaidőt, a kétheti fizetett szabadságot, a kollektív szerződésekhez való jogot, megemelték a béreket, nyugdíjakat és a munkanélküli segélyt. Bevezették a Nemzeti Bank és a vasút feletti állami ellenőrzést. A falusiak helyzetének javítása céljából rögzítették termékeik legmagasabb felvásárlási árát.

A *Népfront* programjának megvalósítása után felvetődött az ország további fejlődésének kérdése. A kommunisták határozott lépéseket követeltek a szocializmus építése területén. L. Blum kihirdette a reformok megszakítását. 1937 közepén az országon belül megromlott a gazdasági helyzet, L. Blum lemondott, a *Népfront* pedig feloszlott.

1938 áprilisában a francia kormány élére a radikális Édouard Daladier került. Ő, akárcsak L. Blum, tisztában volt azzal, hogy a válság felszámolása érdekében nélkülözhetetlen a gazdaság állami felügyelete, ám sokkal körültekintőbben kezdett tevékenykedni. É. Daladier bejelentette a *nemzeti védelmi kormány* megalakítását, és minden pártot együttműködésre szólított fel, s a célok elérésére rendkívüli felhatalmazást kapott.

A külpolitikát illetően É. Daladier Nagy-Britannia miniszterelnökével, N. Chamberlainnal aláírta a müncheni egyezményt, mely jóváhagyta Csehszlovákia Hitler általi felszámolását. Ezután É. Daladier hozzálátott Franciaország gazdaságának helyreállításához és a háborúhoz való felkészüléshez. Speciális hároméves rendszert vezettek be, mely alatt a heti munkaidő túllépheti a 40 órát, hatnapos munkahetet vezettek be, jelentősen növekedt minden adó, csökkentették a szociális juttatásokat.

É. Daladier kezdeményezésére speciális program jelent meg az irányított **gazdaság rendszeréről**, mely tovább erősítette a gazdaság állami szabályozását. Az úgynevezett **dirigantizmus** politikája által bevezetett intézkedések pozitívan

Dirigantizmus (a lat. dirigare szóból, jelentése: irányít) – megnevezés, melyet Franciaországban a keynesianizmus elvein alapuló gazdaság állami irányításának politikájával kapcsolatban használtak.

hatottak a gazdaság fejlődésére. 1939-ben Franciaországban először sikerült elérni a termelés fejlődésének a válság előtti állapotát. Azonban a második világháború kitörése megállította É. Daladier gazdasági reformjait.

Kérdések és feladatok

1. Nevezzék meg Franciaország háborús veszteségeit! **2.** Mely koalíció győzött a háború utáni első parlamenti választásokon 1919-ben? **3.** Ki lett a kormányfő az 1924-es parlamenti választások után? **4.** Ismertessék a nemzeti-konzervatív jellegű jobboldali radikális erők szervezeti sajátosságait Franciaországban. **5.** Ki volt a francia kormányfő 1938 áprilisában?

6. Határozzátok meg Franciaország helyzetének sajátosságait az első világháború után! **7.** Jellemezzék az ország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődését az 1919–1929-es években! **8.** Mi volt jellemző Franciaország fejlődésére az 1930–1934-es években? **9.** Milyen feladatokat oldottak meg és hogyan a francia kormányok 1935–1939 között? **10.** Hasonlítsátok össze Nagy-Britannia és Franciaország fejlődését a két háború közötti időszakban!

11. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *Milyen szerepet játszott a Népfront Franciaország történetében?* **12.** Állítsatok össze részletes vázlatot *Franciaország fejlődése a két háború közötti időszakban* címmel!

13. Állítsatok össze D. Daladier történelmi portréját! **14.** Készítsetek beszámolót a témában: *Hogyan jött létre és lett megállítva a nemzeti-konzervatív jellegű jobboldali radikális erők mozgalma Franciaországban?*

11. Olaszország

1. Határozzátok meg Olaszország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságait a XX. század elején! **2.** Mutassátok meg a térkép atlaszán Olaszország területét és gyarmati birtokait!

Az első világháború Olaszországot érintő következményei. Olaszország Európa közepesen fejlett ipari-agrár állama volt. A első világháborúban több mint 600 ezer személy elesett, 1 millióan megsebesültek, és 700 ezren rokkanttá váltak. A háború okozta veszteségek összértéke az ország nemzeti vagyonának a harmadát alkotta. A hadseregből leszerelt katonák jelentős része nem tudott munkához jutni s munkanélküliek lettek, számuk Olaszországban elérte a 2 millió főt. Az ország külső tartozása a háború alatt 4,5-szeresére nőtt, megadni pedig nem volt miből. A falusi lakosság besorozása a háború alatt a mezőgazdasági termelés csökkenéséhez vezetett, ami az exportőr országot importőrré változtatta.

Abban a reményben, hogy a háború végeztével kielégítheti területi igényeit, Olaszország az antanthoz csatlakozott. Azonban csak Isztria nyugati részét kapta meg Trieszt kikötőjével, Dél-Tirolt, Pulát és Horációt s ezzel *vesztes lett a győztesek között.* A olasz társadalmat a *lopott győzelemért* a bizalmatlanság és kiábrándultság sújtotta.

2

Olaszország az 1919–1922-es években. A fasizmus létrejötte. Olaszország 1919–1920-ban mély válságot élt át, mely a történelemben úgy került be, mint a *két vörös év*. Megújult a sztrájkmozgalom, melyben több mint 2 millióan vettek részt. 8 órás munkanapot, fizetésemelést és a munkaadóval való kollektív szerződéskötést követeltek. Egyes városokban a magas árak miatt élelmiszerboltokat foglaltak el és a szakszervezet segítségével alacsony áron szétosztották az elkobzott termékeket. A munkásság a rendőrséggel szembeni védekezés érdekében vörös osztagokat hozott létre, a helyi hatalom szerepének betöltésére pedig üzemi-gyári tanácsokat. A sztrájkolók között többségben voltak a radikális nézetek hívei, amit az Oroszországban történt változások iránti szimpátia váltott ki. Ez a mozgalom az iparilag fejlett déli régióban terjedt el. Az államhatalom ebben a térségben gyakorlatilag nem működött.

A kormány ígéretet tett a munkások bérének emelésére. Azonban amikor a gyárak és üzemek visszakerültek a tulajdonosok ellenőrzése alá, azok megtagadták a fizetésemelést. A sztrájkolók elvesztették a kormányba, szakszervezetekbe és a baloldali pártokba vetett bizalmat, akik korábban a harc megszüntetésére szólították fel őket.

Olaszország déli térségeit parasztmozgalmak árasztották el, melyek résztvevői megkezdték elvenni a birtokosok földjeit. Ez engedményekre készítette a kormányt s egyes esetekben megengedték, hogy a parasztok megtartsák az eltulajdonított földeket. Az ellenséges hangulatok a veteránokra és a katonaságra is áterjedtek, akiket a szövetségesek árulása háborított fel, mivel becsapták az országot.

Az állam gyakorlatilag képtelen volt megbirkózni a háború utáni időszakban felvetődött nehézségekkel. 1919 novemberében választásokat tartottak, melyeken a szocialisták szereztek meg a győzelmet. Azonban a pártok közti viszálykodások miatt az újonnan alakult parlamentnek nem sikerült megváltoztatni az ország életét.

Az olasz fasizmus 1919-ben jött létre, és a revansizmus, antikommunizmus és szociális demagógia eszméire támaszkodva egyesített minden elégedetlenkedőt az országban. Eszméi alapján a nemzeti-konzervatív jellegű jobboldali radikális erőket képviselte és fellépett a nemzeti és állami érdekek elsőbbsége mellett, másodrendűvé helyezve az emberi érdekeket. Az olasz fasiszták központjait harci szövetségeknek nevezték.

A fasiszták a munkásmozgalmat ellenségesnek tekintették, ezért a rend helyreállítására és a *nagy nemzet* megőrzésére szólítottak fel. Nyíltan revansista hangulatot szítottak a társadalomban. Így, 1919 őszén a G. d'Annunzio vezette fegyveres alakulat elfoglalta Fiume kikötőjét, melyet az antant Olaszországnak ígért, de nem adta át. Ezután a társadalomban B. Mussolini követőire úgy tekintettek, mint Olaszország önfeláldozó hazafiaira.

1919–1920-ban a fasiszták nem jelentettek veszélyt. Az 1919-es választásokon egyetlen parlamenti helyet sem sikerült megszerezniük. Azonban a helyzet romlása és a kormány cselekvőképtelensége fokozatosan növelte híveik számát. **1921 novemberében** Rómában, szövetségeseik gyűlésén megalapították

a **Nemzeti Fasiszta Pártot**, melynek élén **Benito Mussolini** állt (felvette a duce címet – vezér), és kihírdették, hogy céljuk a hatalom megszerzése.

A fasiszták rombolták a munkásszervezeteket, félbeszakították a nagygyűléseket, összecsapásokat szerveztek, politikai ellenfeleik ellen pedig terrort alkalmaztak. A szocialisták azon próbálkozásai, hogy megállítsák őket, sikertelennek bizonyultak. Azonban az olaszok jelentős része támogatta B. Mussolini híveinek tetteit. Az 1925-ös választásokon a fasiszták már 35 parlamenti helyet szereztek. Az ország *erős hatalomra* vágyott, mely visszaadja nekik az Olaszország nagy jövőjébe vetett hitet. *Demokrácia a jómódúaknak* – mondogatták az olaszok.

1922. október 22-én B. Mussolini utasítást adott a *római menetelésre*. Három nap múlva a duce 25 ezer *feketeingese* oszlopsorban bevonult Rómába, ahol valóságos pusztítást végeztek. Viktor Emánuel király fogadta B. Mussolinit és felajánlotta neki a kormányfői tisztséget. Olaszország a fasiszták hatalma alá került.

3 Olaszország az 1922–1939-es években. Az olasz fasizmus külpolitikája.

A B. Mussolini által vezetett kormány koalíciós volt. Azonban a duce még a gondolatát sem engedte meg annak, hogy bárki is olyan pozícióval rendelkezzen, mint ő. 1924-ben parlamenti választások voltak. A fasiszták kezdeményezésére ezt megelőzően új választási törvényt fogadtak el, melynek értelmében az a párt, amelyik megszerzi a szavazatok 50%-át plusz egyet, az megkapja a parlamenti helyek 2/3-át. A választások terror és provokációk közepette zajlottak le. A fasiszták győzelmének kihirdetését az újonnan választott parlamentben G. Matteoni szocialista képviselő kétségbe vonta, ezért meggyilkolták. Az ellenzéki erők megalakították az *Aventino Blokkot*, és követelték B. Mussolini lemondását és a parlament feloszlatását. Azonban a duce egyszerűen elkergette őket és valóságos hadjáratot indított az ellenzék ellen.

1925-ben B. Mussolini *Minden hatalmat a fasisztáknak!* jelszó alatt bejelentette a hatalomért folyó harc második hullámát. Miután 1926-ban a parlamentből eltávolította az ellenzékét, a parlamenten keresztül több rendkívüli reformot is véghezvitt. Ennek megfelelően a kormányfőt ezentúl nem a parlament, hanem a király nevezi ki. A megbízatásából szintén ez utóbbi menthette fel. A kormány ezentúl a törvények helyett dekrétumokat fogadott el, a helyi hatalmi szerveket prefektusok váltották fel, melyeket a duce nevezett ki. A régi szakszervezeteket és minden politikai pártot, a fasiszta párt kivételével, betiltottak. Visszaállították a halálbüntetést az *állam ellenségeivel* szemben, létrehozták a tribunált és

Benito Mussolini. Arthur Fischer festménye, 1934

? Hogyan ábrázolta a festő a duce-t?

Korporatív állam — a fasiszta Olaszországban a tekintélyuralmi rendszer egyik formája.

a titkosrendőrséget, bevezették a politikai nézetekért való száműzetést mindenféle nyomozást és bírósági tárgyalást mellőzve.

Az országban megkezdődött a terror és az egypártrendszer. Csupán egyetlen nap alatt 12 ezer kommunistát börtönöztek be.

1927-ben elfogadták a *Munkatörvénykönyvet*, mely a sztrájkokat bűnténynek nyilvánította és elindította az ország gazdaságában a korporációs rendszer bevezetését, melynek a *közös nemzeti érdekeket* kellett biztosítania. 1934-ben az országban 22 korporáció működött, melyek egyesítették az iparosokat, a munkásokat az újonnan alakult államhatalom által felügyelt szakszervezetek által, valamint a fasiszta párt tisztviselőit. Az ember és az állam egymáshoz való viszonyulását az akkori Olaszországban B. Mussolini a következőképpen fejezte ki: *Minden az államban van, minden az államért és semmi az államon kívül.*

A korporatív rendszer a gazdaság állami felügyeletének sajátos formája lett, mely összefonódott a fasiszta hatalommal. A korporatív állam egyes beavatkozása a gazdaságba lehetőséget adott a források mozgósítására, a válságjelenségek leküzdésére, a gazdaság modernizálására és Olaszország gazdasági függetlenségének elérésére.

A korabeli Olaszország életének jelenségeivé váltak az időközönkénti *csaták* a kenyérrért, utakért, a föld lecsapolásáért stb. Ezek alatt minden olasz mozgósítva volt és a duce-val együtt dolgoztak a mezőkön, útépitésen, lecsapolták a mocsarakat a Pó folyó völgyében, töltéseket építettek stb. Ebben az időben kezdődött el Róma átépítése.

A fasiszták ellenőrzésén kívül csak az egyház maradt, amellyel a duce nem akart konfliktusba keveredni, mivel az olaszok többsége hithű katolikus. 1929-ben B. Mussolini a római pápával megkötötte a **lateráni egyezményt**, melyben kölcsönösen elismerték a Vatikán és az Olasz Királyság szuverenitását. Az egyház megőrizte befolyását a családi kapcsolatokra és az oktatásra, az olasz kormány pedig kárpótlást fizetett a római pápának azért, hogy nem tart igényt egész Rómára.

B. Mussolini követői jelentős szerepet tulajdonítottak az ideológiának. 1936. május 9-én Olaszországot birodalomná kiáltották ki. A duce célul tűzte ki, hogy *az ország nemzeti életét birodalmi szintre kell emelni.* Megkezdődött a gyerekek katonai-hazafias nevelése négyéves kortól. Új ifjúsági szervezetek jöttek létre, melyek az erőt és kultuszt nevelték bele a fiatalokba. Meggyökerezett B. Mussolini személyi kultusza. Emlékműveket állítottak neki, kitétték portréit és *A ducénak mindig igaza van!* jelmondatot.

1938-ban Olaszországban faji törvények jelentek meg. Kihirdették a tiszta olasz árja faj más népek feletti felsőbbrendűségét. A fasiszták külpolitikai tevékenysége az 1920-as években meglehetősen óvatos volt. A Korfu szigetének elfoglalására tett kísérlet sikertelennek bizonyult, 1924-ben azonban elfoglalták Fiume kikötővárost. Olaszország diplomáciai kapcsolatot létesített az SZSZKSZ-szel. Két évvel később egyezsége jutottak Nagy-Britanniával az érdekszférák újraosztásáról Etiópiában Olaszország javára.

Ideológiailag Olaszországhoz közel állt Németország. A két állam közötti szövetséget az 1938-ban aláírt **Acélpaktumban** rögzítették. 1939-ben Olaszország megszállta Albániát, melyet szintén érdekszférájának tekintett.

Kérdések és feladatok

1. Melyek voltak Olaszország első világháborús veszteségei? **2.** Nevezték meg az 1919–1920-as sztrájkmozgalomban résztvevők létszámát! **3.** Mikor volt B. Mussolini *menetelése Rómába*? **4.** Magyarazzátok meg, mi volt az *Aventino Blokk*! **5.** Mit hirdetett meg a *lateráni egyezmény*? **6.** Mely államot szállta meg Olaszország 1939-ben?

7. Miben különbözött és miben volt hasonló Olaszország háború utáni helyzete a többi antant-állammal? **8.** Milyen feltételek tették lehetővé Olaszországban a fasiszmus kialakulását? Hogyan történt ez meg? **9.** Milyen változások történtek Olaszországban a fasiszták uralma alatt 1922–1939 között? **10.** Jellemezzétek az olasz fasiszták külpolitikáját!

11. Mutassátok meg az atlasz térképén a fasiszta Olaszország agressziójának objektumait! **12.** Állítsatok össze téziseket a témában: *Olaszország az 1922–1939-es években*! **13.** Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg a kérdést: *Melyek voltak a fasiszmus sajátosságai Olaszországban*?

14. Állítsatok össze történelmi portrét *B. Mussolini – a fasiszta Olaszország ducé-ja* címmel!

12. Németország

1. Nevezték meg Németország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságait a XX. század elején! **2.** Milyen volt az ország részvétele az első világháborúban?

Az első világháború következményei Németországban. A háború Németország számára vereséggel ért véget. Az ország helyzetét a versailles-i szerződés feltételei határozták meg. A háború sokba került Németországnak. Az emberi veszteségek száma elérte a 2 millió elesett és 4 millió sebesült, illetve nyomorékká vált személyt. Több mint 1 millió katona hadifogságba esett.

Az ipari termelés mértéke a háború előtti mutatók 57%-ára esett vissza. A folyamatos besorozások következtében a szakképzett munkások száma a háború előtti szint 25%-ra csökkent. A falusiak tömeges besorozása az élelmiszertermelés csökkenését eredményezte. 1916-tól Németországban minden 16 és 60 év közötti férfi számára bevezették a kötelező munkakötelességet, akiket bármilyen munkára alkalmazhattak.

A háborús kiadások elérték a 186 milliárd márkát. Ugrásszerűen nőttek az adók, a belföldi és külföldi hitelek, az infláció. A lakosság fokozatosan elszegényedett. Németország területén nem zajlottak hadi események, nem történtek rombolások, azonban a gazdaság és a lakosság már nem bírta a háború terhet. Gyakorivá váltak a sztrájkok, illetve tüntetések, melyek a *Véget a háborúnak!*, *Le a kormánnyal!* jelszavak alatt zajlottak.

A nő papírpénzzel rak tüzet a kályhába, 1923

? Miért vált lehetővé ilyen helyzet?

2 A novemberi forradalom és a weimari köztársaság kialakulása az 1918–1923-as években.

Az 1918–1919-es német (novemberi) forradalom Kiel városában kezdődött a haditengerészek felkelésével. A matrózokat felhábortotta, hogy a parancsnokság be akarta őket vetni az utolsó tengeri csatába és feláldozni, csakhogy kedvezőbb feltételekhez jussanak a fegyverszünethez. A felkelés országszerte láncreakciót váltott ki. Max von Baden kancellár, bejelentve a II. Vilmos cirkáló visszahívását, átadta a hatalmat a szociál-demokrata Friedrich Ebert-nek, hogy készítse elő az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívását. Azonban F. Ebert a munkásmozgalom radikális vezéreinek nyomására azonnal kihirdette a köztársaságot.

A baloldali radikális erők nem értettek egyet azzal, hogy az ország jövőjét az Alkotmányozó Nemzetgyűlés határozza meg. Tetteik a politikai erőszak erősödését váltották ki. 1919 elején a hadsereg, rendőrség és önkéntes front-harcosok segítségével elfojtották a baloldaliak összes fellépését és megtartották a választásokat az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe. Munká-

jukat Weimar városában kezdték el. **1919 nyarán** elfogadták az úgynevezett **weimari alkotmányt**, mely megvetette az alapját annak, hogy Németországban föderatív területi felépítéssel létrejöjjön az elnöki-parlamentáris köztársaság.

A versailles-i szerződés az akkori Németország fejlődésének fő destabilizáló tényezőjévé vált. Feltételei nem egyeztek a weimari köztársaság célkitűzéseivel, mely egy új Németország megteremtésére törekedett. A reparációk hatalmas összege mély gazdasági válságot váltott ki. Még jobban rontott a helyzeten a Ruhr-vidék Franciaország, illetve Belgium általi megszállása, mely a szén 70%-át s az acél 50%-át adta. Németországot előntötte a hiperinfláció.

A dollár, mely 1922 közepén 10 márkának felelt meg, egy év múlva 1 millió márkát ért. Több száz nyomdában nem érkeztek nyomtatni a pénzt, a bankokban új nullákat rajzoltak rájuk. Az üzletekben óránként változtak az árak, a fizetést kosarakban hordták. A hiperinfláció pozitív hatása az volt, hogy az állam törlesztette háborús adósságait, a vállalkozási tevékenységhez nyújtott hitelek pedig kamatmentesekké váltak.

A valós bérek a háború előtti szint 40%-ára estek vissza. A munkanélküliség 6 millió embert érintett. Az országot a tiltakozás hulláma árasztotta el, melyek szervezői a kommunisták és a nácik voltak. Csupán

a G. Stresemann által vezetett kormány határozott tetteinek köszönhetően sikerült a helyzetet kordában tartani.

Közvetlenül a háború után Németországban létrejött a náci mozgalom. 1919-ben megalakult a **Nemzetiszocialista Német Munkáspárt** (németül: *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP), mely 1920-ig a Német Munkáspárt nevet viselte. 1921-ben főnöke (vezér) **Adolf Hitler** lett. A *feketeingeseknek* nevezett olasz fasisztáktól eltérően, a barna ing lett az NSDAP hivatalos egyenruhája.

Az 1920-as években a náciok még nem voltak elég erősek és nem voltak népszerűek a német lakosság körében. **1923. november 8-án** Bajorországban kísérletet tettek a hatalom megszerzésére. Hitler és társai megbilincseltek a müncheni sörgyár látogatóit (innen a **sörpuccs** megnevezés) és követelték a kormány feloszlatását, valamint egy *nemzeti forradalom* lebonyolítását. Másnap a rendőrség München utcáiról szétkergette a demonstrálókat, a felkelés vezetőit pedig letartóztatták. Hitler börtönbe került, ahol megírta **Mein Kampf** (A *harcom*) c. művét, melyben kifejtette fő eszméit. Ez a könyv később a náci sajátos *bibliája* lett.

Úgy tartják, hogy a *sörpuccs* segítette elő az NSDAP átalakulását befolyásos politikai erővé és elindította a német náciizmus történetét.

Náciizmus (nemzet-szocializmus) — a fasiszmus megnevezése a hitleri Németországban. Ideológiájának jellemzői a revansizmus, rasszizmus, sovinizmus és antikommunizmus.

Militarizált náci egységek a sörpuccs ideje alatt, 1923

3

Németország fejlődése az 1924–1932-es években. Az 1924-től kezdődő és az 1929-es világgazdasági válság kezdetéig tartó időszak a stabilizáció és gazdasági javulás korszaka volt. A *Dawes-terv* életbe léptetése megkönnyítette az ország helyzetét. 1929-ig Németország 11 milliárd dollár hitelhez jutott, ami lehetővé tette a háború előtti gazdasági mutatók visszaállítását. Gyökeresen modernizálódott a termelés, mely 1929-ben elérte a 117%-os háború előtti szintet. A lakosság körében gyorsan elterjedt a vállalkozó kedv. Németország a világon a második-harmadik helyet foglalta el az autó-, repülőgép- és vegyiparban. 1929-re a német gazdaság a világ termelésének 10%-át, kereskedelme pedig a világkereskedelem 12%-át alkotta. A bérek 60%-al emelkedtek.

A gazdaság fejlődését visszafogta az évi 2,5 millió márka tartozás kifizetése. Hogy ezt vissza tudják fizetni, a háború előttihez képest duplájára emelték az adókat.

Az 1929–1933-as gazdasági válság évei alatt az országban a termelés csökkenése elérte az 58%-ot. Eltekintve a válságtól, s a reparáció kifizetésére törekedve, a kormány megemelte a létszükségleti termékek adóját, csökkentette a nyugdíjakat és megszüntette a 21 év alattiak munkanélküli segélyét.

Ez a politika elégedetlenséget váltott ki a német lakosság körében a hatalmon lévőkkel szemben, sőt, összességében magával a demokráciával szemben is. A gazdasági válság a weimari köztársaság válsága lett. Fokozatosan csökkent azoknak a pártoknak a befolyása, amelyek támogatták azt, a nációk viszont, akik erős hatalmat és a válságból való kilábalást ígérték, folyamatosan nőtt. Az NSDAP Németország legnagyobb politikai pártja lett.

Hitler, eltöprengve a *sörpuccs* tanulságain, taktikát változtatott a hatalom megszerzését illetően. A führer szavai szerint, *lelőni az ellenséget könnyebb, mint legyőzni őket a választásokon, azonban ebben az esetben hatalmunk garanciája éppen az ő alkotmányuk lesz.* Ennek következtében a nációk a Reichstagban való hatalom megszerzése érdekében a törvényes módszereket alkalmazták.

Az 1932-es soronkívüli parlamenti választásokon a választópolgárok 33%-a a nációkra voksolt. A választók másik harmada a baloldali pártokra szavazott. Hitler nagyon elégedetlen volt ezzel az eredménnyel. Azonban P. von Hindenburg, hogy megakadályozza a baloldal hatalomra kerülését, 1933. január 20-án felajánlotta Hitlernek a kancellári, azaz kormányfői tisztséget.

Még ebben az évben a Reichstag épületében tűz ütött ki. A gyújtogatással a kommunistákat vándolták meg. Betiltották a kommunista sajtót és gyülekezéseket, nem sokkal később pedig Hitler rendkívüli hatáskört kapott. Az országban megkezdődött a náci diktatúra megteremtése.

4 Németország a náci diktatúra alatt az 1933–1939-es években. Rendkívüli felhatalmazást kapva, látszólag megőrizve a weimari köztársaság alkotmányát, a nációk hozzáláttak a politikai demokrácia felszámolásához. Nyílt terrort indítottak a szociáldemokraták ellen. Hitler kitartó ragaszkodása következtében P. von Hindenburg államelnök rendeletet adott ki *A nép és az állam védelméről*, mely megszüntette a polgári jogokat és korlátlan felhatalmazást biztosított a büntető szerveknek. Hogy megszerezzék a Reichstagban a többséget, a nációk újabb választásokat rendeztek el. Ezen megszerezték a szavazatok 43,9%-át,

Németország elnöke,
P. von Hindenburg
és Hitler kancellár, 1933

az általuk üldözött kommunisták és szociáldemokraták pedig – 30,6%-ot. Azonban ezek az eredmények nem elégtették ki a nácikat. Felmondtak azon további próbálkozásukkal, hogy rezsimjüket az alkotmány betartásával takargassák. 1934. június 30. éjjelén, mely a *hosszú kések éjszakája* néven került be a történelembe, Hitler utasítására az SS (az NSDAP védőosztagai) katonák meggyilkolták az SA (rohamosztag) vezetőit, mely a Führer magánhadserege volt. Ezzel megszlárdította egyszemélyi hatalmát a párton belül.

1934-ben P. von Hindenburg államelnök halála után Hitler a kormányfői tisztség mellett kezében összpontosította az elnöki és főparancsnoki funkciókat is. Az új törvény értelmében, Hitler egyidejűleg betöltve a Führer és kancellári tisztséget, Németország egyeduralgója lett. Elterjedt a jelszó: *Egy nép, egy állam, egy vezér*, mely a nácik államépítési elveit tükrözte. A közigazgatási reform következtében megszüntették a földi parlamenteket, valamint a helyi önkormányzati szerveket, a hatalmat pedig kinevezett tisztviselőknek adták át.

1934 kezdetéig betiltották a független szakszervezeteket és az NSDAP kivételével minden politikai pártot. Titkosrendőrséget hoztak létre, a **Gestapót**, mely a rendszer ellenségeinek felderítésével, politikai üldözéssel és a koncentrációs táborok káderellátásával foglalkozott.

A **Harmadik Birodalom** gazdaságában, ahogy a nácik nevezték az általuk teremtett államot, bevezették az állami szabályozás szerteágazó rendszerét. Ennek szervei: a birodalmi gazdasági minisztérium, az ágazati minisztériumok és az ipargazdasági szervezet, melybe az egykori vállalkozók testületei tartoztak. A kartellek kényszerített létrehozása eredményeként megvalósították a központosított termelés magas színvonalát. Az ipar *árjásítása* alatt a zsidóktól elkobzott minden vállalkozás állami tulajdonba került.

Hitler a szüreti ünnepeken Münchenben, 1934

Tankok gyártása. 1936-ban Németországban négyéves tervet fogadtak el a háborús előkészületekről

Felszámolták a szakszervezeteket és helyettük létrejött a náci által felügyelt **Német Munkafront**. A vállalatvezetőket *a munkáskollektívák fűhrerjeinek* nevezték, a munkaviszonyok ellenőrzését pedig *a munkagyámjainak* adták át, akiket az állam nevezett ki. Az *örökletes parasztgazdaságokról* szóló törvény értelmében a mezőgazdaságban létrehozták az árja származású bauer-földbirtokosok társadalmi rétegét. A bauereknek tilos volt tulajdonukat felosztani, eladni és zálogba adni.

Antiszemizmus — a nemzeti túrheterogenitás egyik formája, mely a zsidó néppel szembeni ellenséges hozzáállásban és a jogaik korlátozására tett törekvésekben nyilvánul meg.

Gettó — elkülönített terület egy városban, amely faji, nemzetiségi vagy vallási hovatartozás alapján kijelölt népcsoport kényszerlakóhelyéül szolgál.

Égő zsinagóga a *kristályéjszakán* 1938. november 9-kéről 10-kére virradó éjjelen

? A kép alapján milyen információkhoz juthatunk a náci tetteiről?

1935-ben Németország elérte a termelés válság előtti szintjét, 1939-re pedig jelentősen túltermelte. Csaknem teljesen sikerült felszámolni a munkanélküliséget.

A Harmadik Birodalom társadalmi-politikai életében az erőszak uralkodott. 1935 kezdetéig 4,2 millió náci ellenséget gyilkoltak meg, 500 ezret pedig börtönbüntetésre ítélték. Több százezren emigráltak. Németország hivatalos politikája az **antiszemizmus** lett. Az országban 1933 elején közel 500 ezer zsidó nemzetiségű személy élt. 1935-ben elfogadták a *nürnbergi törvényeket*, melyek megfosztották a zsidó lakosságot a német állampolgárságtól és betiltották számukra az állami tisztségek betöltését. **1938. november 9-kéről 10-kére** virradó éjjelen, a **kristályéjszakán** hatalmas zsidó pogromot hajtottak végre, mely alatt ezernyi boltot fosztottak ki. 1939-től megkezdték a zsidók **gettókba** való kitelepítését.

A zsidóknak tilos volt nyilvános helyeken mutatkozniuk és több foglalkozástól is eltiltották őket. Ruhájukra kötelesek voltak hatágú sárga csillagot varrni. A későbbiekben a náci átérték a zsidókérdés végleges megoldására, azaz fizikai megsemmisítésükre. A zsidó nép mellett 1935-től faji diszkriminációnak volt kitéve a roma közösség is, akiknek a száma Németországban elérte a közel 20 ezer főt.

A lakosság tömegtudatának befolyásolására a világon először hozták létre a propagandaminisztériumot, melynek élére **Joseph Goebbelt** nevezték ki. Célját a következőképpen fejtette ki: *Adjatok nekem tömegkommunikációs eszközöket, és én állatok csordájává alakítom át a népet*. A náci számtalan módszert dolgoztak ki a társadalmi tudat befolyásolására a rádión, sajtón, mozin, tömegrendezvényeken stb. keresztül, melyeket a nem demokratikus államokban ma is alkalmaznak.

Az ifjúság ideológiai megmunkálása céljából létrehozták a *Hitlerjugend* nevű szervezetet, melynek tagsága kötelező volt. A szervezetnek 8 millió fiatal volt a tagja. A 14–18 év közötti lányok számára hasonló szervezet jött létre *Német Leányszövetség* néven.

Joseph Goebbels – a Harmadik Birodalom propagandafőnöke, 1934

1937–1938-ban Németország hozzálátott a háborús előkészületekhez. Hitler úgy vélte, hogy a nemzetközi szinten Németország fő feladata harcolni a német lakosság egyesítéséért a Harmadik Birodalmon belül, illetve a versailles-i szerződés területi korlátozásainak áttekintése. 1935-ben népszavazás eredményeként Németországhoz csatlakozott a Saar-vidék. 1938-ban véghezvitték Ausztria *anschluss*-át (hozzácsatolását), valamint Csehszlovákia széttagolását a müncheni szerződés feltételei szerint. Ez utóbbi kénytelen volt átadni a Harmadik Birodalomnak a Szudéta-vidéket, ahol zömében németajkú lakosság élt.

Kérdések és feladatok

1. Hogyan változott az ipari termelés mértéke Németországban az első világháború évei alatt? **2.** Mely eseményekkel kezdődött el a novemberi forradalom? **3.** Mikor fogadták el a weimari alkotmányt? **4.** Mikor lett Hitler kormányfő? **5.** Mi történt a *kristályéjszakán*?

6. Elemezték az első világháború hatását Németország helyzetére! **7.** Melyek voltak Németország fejlődésének sajátosságai a novemberi forradalom idején és a weimari köztársaság létrejöttékor? **8.** Mi változott meg Németország fejlődését illetően a náci diktatúra alatt?

9. Mutassátok meg az atlasz térképén Németország területi terjeszkedésének objektumait! **10.** Az internet böngészőrendszerének segítségével keressetek információt Hitler egyszemélyes hatalmának kialakulásáról a Harmadik Birodalom keretein belül, állítsatok össze vázlatot! **11.** Folytassatok vitát a kérdésben: *Létrejöhett volna-e a náci diktatúra Németországban Hitler nélkül?* **12.** Állítsatok össze összehasonlító táblázatot *A fasiszta diktatúra kialakulása Olaszországban, és a náci diktatúra létrejötte Németországban* címmel! Mutassátok be a két ország gazdaságában, politikájában, társadalmi életében és külpolitikájában végbement változásokat!

13. Állítsatok össze történelmi portrét *Hitler – a náci Németország Führere* címmel! **14.** Egy titkos tanácskozáson J. Goebbels bejelentette: *...1932-ig belső ellenségeink észre sem vették, hogy hová jutottunk, s azt sem, hogy hűségre tett eskünk csupán trükk volt... Szétúzhattak volna minket. 1925-ben néhányunkat bebörtönözhettek volna, s akkor nekünk végünk lett volna. De nem, ők átvezettek minket a biztonságos zónán...* Magyarazzátok meg, hogyan értitek ezt a vélekedést! Mi kedvezett a náci győzelmének?

13. A Szovjetunió

1. Nevezd meg Oroszország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságait a XX. század elején! 2. Milyen volt Oroszország első világháborús részvétele?

Az első világháború hatása Oroszország helyzetére. Az októberi fordulat és a bolsevikok hatalomra kerülése után Oroszország kilépett az első világháborúból. Eltekintve a nagyszámú emberi áldozatoktól (Németország után a második), Oroszország nem tartozott az első tíz háborútól szenvedett legveszteségesebb állam közé. Körülbelül 1,8 millióan veszítették életüket, 5 millióan pedig megsebesültek vagy fogságba estek. Nem hivatalos adatok szerint a szovjet hadseregben elesettek között közel 400 ezren az ukrán földetől voltak mobilizálva. A falvakban a munkaképes férfiak csupán 40%-a maradt. A háború okozta társadalmi-gazdasági helyzet romlása a lakosság elégedetlenségét váltotta ki.

1917 elején a válság az orosz társadalom minden területét érintette és a társadalmi folyamatok aktivizálódását eredményezte. Ez a birodalom bukásához vezetett és az 1917-es forradalom következtében egy új rendszer jött létre. Az országon belüli hatalmváltás folytatása az 1917–1922-es polgárháború volt, mely a bolsevikok (*vörösök*) és ellenségeik (*fehérek*) között zajlott.

A háború évei alatt a szembenállást fokozta az államisággal nem rendelkező népek azon törekvése, hogy a birodalom romjain saját nemzetállamot hozzanak létre. Ennek a folyamatnak a visszatükröződése volt a Belorusz Népköztársaság, a Moldovai Népköztársaság, az Ukrán Népköztársaság, a Buhari és Hivai kánság, valamint más államalakulatok megalapítása. Egyidejűleg ebben az időszakban kezdett kialakulni a szovjet gazdasági- és állam-modell.

Nep. Az SZSZKSZ kikiáltása. Az 1918–1921-es években a bolsevikok által gyakorolt gazdaságpolitika a **hadikommunizmus** politikája nevet kapta. Ez egy kísérlet volt a kommunizmus azonnali, erőszakos módszerek általi kiépítésére.

Hadikommunizmus — a szovjethatalom belpolitikája, melyet a forradalom évei alatt vezettek be a kommunizmus építése céljából, hogy az összes munka és anyagi forrás az állam kezében összpontosuljon.

A *hadikommunizmus* politikájának megvalósítása ideje alatt végbement:

- ▶ a nagy-, közép- és kisipar államosítása;
- ▶ a magánkereskedelem betiltása;
- ▶ a pénz beszüntetése és az árucikkek jegyrendszer általi szétosztása;
- ▶ a munkakötelezettség bevezetése minden állampolgár számára, valamint munkaseregek létrehozása, melyekbe minden állampolgárt mobilizáltak a vállalatokban való munkavégzésre;

- ▶ az élelmiszerelosztás a mezőgazdaságban, melynek értelmében a parasztoktól térítésmentesen elkobozták a terményfölösleget, csak vetőmagot és saját fogyasztásra elegendő gabonát hagytak.

Ennek a politikának a megvalósítása éhínséget és a gazdaság szétesését eredményezte, valamint megkérdőjelezte a bolsevikok hatalmon maradásának további lehetőségét. Az 1921–1923-as években az éhínség kiterjedt Dél-Ukrajna, a Volgamente és Észak-Kaukázus nagy térségeire. Különböző számítások szerint csupán Ukrajnában az éhínségtől elhalálozottak száma 235–500 ezer fő közé tehető.

1921-ben a bolsevik vezetés áttekintette irányvonalát, és kihirdette a **nep** bevezetését – az új gazdaságpolitikát.

Éljen a 3 milliós Vörös Hadsereg!
Képeslap, 1919

- ? A 61., 63., 64. oldalon feltüntetett képmelléletek elemzése alapján határozzátok meg a szovjet propaganda sajátosságait!

A nep időszakának legfontosabb átalakításai:

- ▶ visszalépés a kis- és középipar államosításától, a bérlet engedélyezése, valamint a külföldi tőke bevonása koncessziók és közös vállalatok létrehozása által;
- ▶ az irányítás központosításának megszüntetése, vállalatok trösztökbe való egyesülése és önelszámoló gazdaságokba való átvezetése;
- ▶ a kereskedelem és pénzforgalom újraindítása;
- ▶ a kötelező terménybeszolgáltatás felváltása terményadóra, azzal a joggal, hogy a befizetés után mindenki szabadon rendelkezhet termésével;
- ▶ a piacon való árusítás, kooperációs szervezés, földbérlés és bérmunkaerő alkalmazásának engedélyezése a parasztok számára.

Ezek az intézkedések kedveztek a piaci viszonyok újraéledésének, újraindította a gazdaság normális működését, csökkentette a társadalmi feszültséget.

A gazdasági irányvonal kidolgozásával egyidőben zajlott a szovjet köztársaságok új állammodelljének a keresése, melyek az egykori Orosz Birodalom területén jöttek létre. Az 1920–1921-es években kialakult az úgynevezett **szereződéses szövetség**. Szovjet-Oroszország katonai és gazdasági szövetségről szóló szerződéseket kötött a többi köztársasággal, melyekben elosztották a köztük és a központ közötti hatásköröket.

Az 1920-as évek elejére szükségessé vált a szovjet köztársaságok szervezésének új formája. 1922. december 30-án az SZSZKSZ tanácsának I. kongresszusán kikiáltották egy új államalakulat létrejöttét – a **Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét**.

Szövetségi köztársaságok az SZSZKSZ keretein belül

Év	Az SZSZKSZ-be belépő köztársaságok
1922	Orosz SZSZKSZ, Ukrán SZSZK, Belorusz SZSZK, Kaukázusontúli SZSZK (Örmény SZSZK, Azerbajdzsán SZSZK, Grúz SZSZK)
1924	Türkmén SZSZK, Üzbég SZSZK
1929	Tadzsik SZSZK
1936	Kazah SZSZK, Kirgiz SZSZK
1940	Lett SZSZK, Észt SZSZK, Litván SZSZK, Moldáv SZSZK, Karél-Finn SZSZK

Importhelyettesítő iparosítás — olyan ipari alap megteremtése, mely biztosítja az import termékek hazai termékekre való lecserelését. Az SZSZKSZ-ben az 1920-as évek végén – az 1930-as években ennek a politikának a megvalósítása fokozottan és totalitárius módszerekkel történt.

A mezőgazdaság kollektivizálása — a parasztok magángazdaságainak szövetkezetekbe való egyesítése és a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele. Az SZSZKSZ-ben ennek a politikának a megvalósítása repressziós jelleget öltött, és erőszakos úton történt.

1929-ben a bolsevik párton belül küzdelem folyt a hatalomért, melyből **Joszif Sztálin** és hívei kerültek ki győztesen. Ezzel az esztendővel vette kezdetét az SZSZKSZ-ben a sztálini **totalitárius rendszer** kiépítése.

A rendszer létrehozásának és fennmaradásának legfőbb módszere a társadalom feletti totális kontroll és bármilyen ellenzék repressziók általi elfojtása volt. A szovjet totalitárius modell vezéréreje a bolsevik párt volt, melynek ideológiájává a **marxizmus-leninizmus** lett.

3 **Az SZSZKSZ a háború előtti évtizedben.** Az 1925–1926-os években befejeződött a népgazdaság helyreállítása. A további fejlődéshez gyökeres újításokra volt szükség. Egyes kutatók az ezt követő eseményeket a tervezett modernizáció megvalósítása legnagyobb példájának tekintik az emberiség addigi történetében. Ez a folyamat 1929-ben kezdődött, de tervezetét már korábban elfogadták. 1925-ben az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt (ÖK(b)P) XIV. kongresszusán jóváhagyták az **Importhelyettesítő iparosítás** stratégiájának végrehajtását. Ennek a politikának a megvalósítása érdekében később elfogadták a népgazdaság fejlesztésének első ötéves tervét az 1928/29–1932/33-as évekre. Azonban idővel, J. Sztálin kitartó akarata következtében megkezdődött az iparosítás ütemének felgyorsítása, és a nehézipar mutatói évente 37%-al nőttek.

Az iparosítás megvalósításának fő forrásait a gazdaság állami szektorának bevételei, a közvetlen és közvetett adók emelése, az elítéltek ingyenes munkája és a kollektivizált parasztoktól elkobzott gabona külföldön való értékesítése szolgáltatta.

Az első ötéves terv túlbecsült mutatói a gazdaság fejlődésében számos aránytalansághoz vezettek, illetve a feladatok elvégzésének megszakításához. A hivatalos szovjet propaganda kihirdette, hogy az első ötéves tervet sikerült idő előtt négy év és három hónap alatt teljesíteni. A növekedés valós üteme elérte a 16%-ot, ami szintén rekordnak számított az állam számára.

A második ötéves tervben (1933–1937) a szovjet vezetés az ország gazdasági fejlődésének kiegyensúlyozottabb tempóját fogadta el. Ennek eredménye, hogy a tervezett feladatok tíz pontját sikerült teljesíteni, összességében pedig, függetlenül a hivatalos bejelentésektől, a tervet nem sikerült végrehajtani.

Az iparosítást összegezve, az SZSZKKSZ agrár-üzemi államból ipari-agrár állammá változott. A termelés mértékét tekintve az első helyre került Európában, a világon pedig második lett. Új gazdasági ágazatok jöttek létre – repülőgépgyártás, autógyártás, vegyipar, mezőgazdasági gépgyártás stb. Azonban az iparosításnak negatív következményei is voltak: tönkrement a mezőgazdaság, csökkent a termelés a könnyű- és feldolgozóiparban, megszilárdultak a parancs-közigazgatási módszerek a kormányzásban, mellőzve lettek a nép érdekei és szükségletei, csökkent az életszínvonal.

Az iparosítás megvalósításához szükséges pénzüsszeg egyik forrása az ÖK(b)P 1927-es XV. kongresszusának döntése alapján elindított **mezőgazdaság kollektivizálása** volt.

1929-től, mely évet J. Sztálin *a nagy áttörés évének* hirdetett meg, az SZSZKKSZ hozzálátott a **teljes kollektivizálás** megvalósításához. A járások és megyék vezetői versengtek, ki jelenti be hamarabb a folyamat befejezését. Válaszul erre paraszti tiltakozások kezdődtek, gyűjtogatások, az állatok lemészárlása. A legfelsőbb vezetés J. Sztálin személyében, hogy levegye magáról a felelősséget, a helyi pártvezetést hibáztatta, amiért megsértik a parasztok **kolhozokba (kollektív gazdaságok)** való önkéntes belépésének elvét. Ezután a kollektivizálás üteme alábbhagyott, azonban egy bizonyos idő elteltével a hatalom újra visszatért a paraszttal szembeni terror alkalmazásához, kötelezve őket a kolhozokba való belépésre.

1940-re az egyéni parasztgazdaságok 97%-a már kolhozokba egyesült. Azonban a kollektivizálás a mezőgazdasági termelés teljes szervezetlenségéhez vezetett. A gabonafélék betakarítása az 1921-es szintre zuhant vissza, a szarvasmarha-állomány felére csökkent. Az 1932–1933-as **éhínség** következtében, mely érintette Kazahsztánt, a Volga mentét, Ukrajnát és más régiókat, milliányi paraszt vesztette életét. Ukrajnában ezt az eseményt éhínségnek

*Lenin zászlaja alatt,
Sztálin vezetésével,
előre a kommunizmus
győzelméért!*
Szovjet propaganda plakát

Éhínség Ukrajnában — az emberek tömeges elhalálása éhínség miatt az USZSZK területén, melyet a hatalom tettei váltottak ki és a helyi lakosság megsemmisítésére irányult.

Nők a kolhozban – nagy erő! J. Sztálin. Agitációs plakát, 1935

nevezik. Azonban a bolsevikok a kollektivizálás megvalósítását a kommunizmus építése győzelmeiként tekintették.

Ebben az időben az SZSZKKSZ társadalmi-politikai életének szerves részét alkották az *osztály ellenségei*, valamint a szovjethatalom elleni tevékenységgel megvádoltakkal szembeni repressziók (megtorlások). 1930-tól kiszélesedett a javító-munkatáborok hálózata, melyeket a GULAG rendszere egyesített (oroszul Glavnoje Upravlenyje Lagerej, Munkatáborok Főigazgatósága). Az elkövetkezendő tíz évben a táborokban fogvatartottak száma elérte a 4 millió főt. Az 1937–1938-as évek a **nagy terror** korszakaként kerültek be a történelembe. A repressziók áldozataivá estek közszemélyek, tudósok, katonák stb. A vádlottak ügyeit formálisan bíróságon kívüli szervek – **trijákák** (hármások) tárgyalták, indokolatlan ítéleteket hozva. Csupán ezek alatt az évek alatt 10 millióan estek a megtorlások áldozataivá, akik közül 2–3 milliót kivégeztek. A tömeges megtorlások a totalitárius rendszer lényegét tükrözték, mely ebben az időben alakult ki a Szovjetunióban.

Az ifjúság ideológiai befolyásolása a rendszer iránti odaadás és a *nép ellenségeivel* szembeni gyűlölet szellemében az össz-szövetségi pionír és komszomol szervezetek által történt. A propaganda hatására a nép többsége meg volt győződve, hogy legyőzve a mindennapi nehézségeket, egy *szébb jövőt* építenek. Az emberek nem tudtak a rendszer borzalmas büntényeiről. Hittek abban, ahogy J. Sztálin bizonygatta: *jobb lett élni, vidámabb lett élni*.

4

Az SZSZKKSZ külpolitikája. Az SZSZKKSZ külpolitikáját ebben az időszakban nem az állam, a társadalom vagy a gazdaság valós érdekei határozták meg, hanem a bolsevik vezetés ideológiai elképzelései. Az SZSZKKSZ fennállásának első éveiben elérte, hogy a világ vezető államai elismerték létezését. Ezek az államok érdekeltek voltak az SZSZKKSZ-szel való együttműködésben, melyre úgy tekintettek, mint termékeik hatalmas felvásárló piacára.

Miután Németországban a nácik kerültek a hatalomra, az SZSZKKSZ új külpolitikai elvet alakított ki. Ennek alapját a bármilyen konfliktushelyzettel szembeni semlegesség és a kollektív biztonsági rendszer kiépítésében való együttműködés határozta meg. 1939. augusztus 23-án az SZSZKKSZ megnemtámadási paktumot írt alá Németországgal, melyben kijelölték mindkét állam befolyási övezeteit Kelet-Európában.

Kérdések és feladatok

1. Nevezzétek meg az 1917–1922-es oroszországi polgárháború szembenálló feleit!
2. Határozzátok meg a *hadikommunizmus* fogalmát! **3.** Mikor alakult ki az úgynevezett *szerveződéses szövetség*? **4.** Mit értünk importhelyettesítő iparosítás alatt? **5.** Mennyien voltak kitéve megtorlásoknak az SZSZKSZ-ben 1937–1938-ban?

6. Hasonlítsátok össze az első világháború hatását Oroszország helyzetére az antant más államaival! Miért éppen itt tört ki forradalom? **7.** Jellemeztétek a szovjet állam fejlődését az 1918–1928-as évek között! **8.** Elemeztétek az SZSZKSZ fejlődésének sajátosságait a háború előtti évtizedben! **9.** Milyen jellemzői voltak a szovjet állam külpolitikájának a két háború közötti időszakban?

10. Mutassátok meg az atlasz térképén az SZSZKSZ területét 1919 elején és nevezzétek meg a hozzá csatlakozott köztársaságokat! **11.** Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg a kérdést: *A nyugati demokrácia államai miért nem akartak együttműködni az SZSZKSZ-szel a háborút megelőző időszakban?* **12.** Állítsatok össze táblázatot *Változások Olaszország, Németország és az SZSZKSZ gazdasági és társadalmi-politikai életében a totalitárius rendszerek kialakulásának időszakában* címmel!

13. Állítsatok össze történelmi portrét *J. Sztálin – az SZSZKSZ totalitárius rendszerének vezére* címmel!

14. A két háború közötti időszak kihívásai

1. Nevezzétek meg a kapitalizmus jellemvonásait a XIX. század végén – a XX. század elején! **2.** Mit értünk liberalizmus, illetve konzervativizmus alatt? **3.** Mi a totalitarizmus?

Változások a kapitalizmus fejlődésében. Az első világháború befejezése után a Nyugat államai társadalmuk átalakításának hosszas időszakába léptek. Ez éles összetűzésekhez vezetett a különböző politikai erők között.

A háborút követő időszakban a nyugati államok a károk felszámolásával és a gazdaság helyreállításának problémáival voltak elfoglalva. 1924-re sikerül javítani a helyzeten és megkezdődött a gazdaság fellendülése. Különösen gyors fejlődésnek indultak az új iparágak – az elektrotechnikai, rádiótechnikai, vegyi, repülőgép- és autógyártási. A termelési folyamatban megkezdték alkalmazni a munka szervezésének tudományos módszereit, az új technikai találmányokat, a futószalagos termelést stb. Mindez a termelés mértékének növekedését és a munka hatékonyságát idézte elő.

Az 1929–1933-as világgazdasági válság az addig tapasztalt legmélyebb, leghosszabb, legnagyobb hatást gyakorolta a korabeli társadalomra. A válság egyik jelensége az árutúltermelés volt. Ez csődhez vezetett, az ipari termelés csaknem 80%-kal, a mezőgazdasági – csaknem 30%-al, a kereskedelem – csaknem 70%-kal esett vissza. A Nyugat államaiban a munkanélküliek száma meghaladta a 30 millió főt. Teljes gazdasági ágazatok mentek tönkre. Az életszínvonal rohamos csökkenése a lakosságot a radikális tettek és erők irányába terelte, akik felszólították erre őket.

Keresve a válságból való kilábalás útját, a nyugati államok vezetői megértették, hogy szükség van az állam szerepének növelésére a gazdaság szabályozását illetően. Az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Kanada és a skandináv államok liberális reformjainak köszönhetően az állami szabályozást a társadalom szociális-gazdasági szférájának állandó alkotóelemévé változtatták, s ezzel megteremtették az *állami jólét* alapjait.

A válság felszámolásának másik modelljét Olaszország és Németország képviselte, ahol totalitárius rendszerek uralkodtak. Az SZSZKSZ, ahol bolsevik totalitárius rendszer jött létre, az egyetlen olyan állam lett, amely elkülönülve a világgazdaságtól, nem élt át válságot és ez alatt az idő alatt importhelyettesítő iparosítást folytatott.

2 **A liberalizmus és konzervativizmus megújulása.** A liberális eszmék meghatározó szerepet játszottak a társadalmat, gazdaságot és politikai demokráciát érintő új szemléletek kialakulásában.

A **neoliberalizmus (új liberalizmus)** vagy szociális **liberalizmus** teoretikusai lettek J. Hobson, T. Green és L. Hobhouse angol gondolkodók, J. M. Keynes brit közgazdász, F. Röpke, V. Oikne német közgazdászok, J. Crowley, J. Dewey, L. Word amerikai közgazdászok, B. Croce olasz közgazdász és mások. A neoliberalizmus képviselői az állam gazdaságot szabályozó szerepének növelése mellett léptek fel, hogy ezáltal lehetővé váljon az alapvető liberális emberi jogok és szabadságjogok megvalósítása. Ők cserélték fel az *állam – éjjeli őr* elképzelést az új *jóléti állam* elméletre. Ebben a neoliberalis koncepcióban vezető helyet foglalt el a rászorulóknak való szociális segítségnyújtás programja; az oktatás, egészségügy és a lakásépítés állami támogatása. Az államnak emellett biztosítania kell a munkások és vállalat-tulajdonosok közötti konfliktusok rendezését. A neoliberalizmus elvei alapját képezték F. Rooseveltnél *Új irányvonal* programjának, melynek segítségével sikerült az USA-ban felszámolni a válság következményeit.

Jelentős változáson ment keresztül a két háború közötti időszakban a **konzervativizmus**. Korábban az arisztokrácia, a nagyvállalkozók és pénzügyi szakemberek felé irányult, akik az államhatalom befolyásolására törekedtek. Mostantól viszont a konzervativizmus a parasztokra, kis- és közép-vállalkozókra fordította a figyelmét. Véleményük szerint bármilyen társadalmi-politikai rendszer képes több aspektusban is megvalósulni, azonban alapjaiban meg kell őriznie örökségét. A társadalmi folyamat csak azzal a feltétellel lesz sikeres, ha megőrzi a múlt örökségét s azok összekapcsolódnak az újításokkal.

A két háború közötti időszakban a konzervatívok a Nyugat államaiban több olyan fontos eszmét és alapvetet fogadtak el, melyeket korábban kétségbe vontak. Egyebek között, a szabad piaci viszonyokról, a hatalmi szervek választhatóságáról, a parlamentarizmusról, alkotmányozásról, politikai es ideológiai sokszínűségről szóló elveket.

3 A nacionalizmus új *arculata*. Baloldali és jobboldali totalitarizmus. Ebben az időben a **nacionalizmus** is megváltozott. A győztes államok által kikiáltott azon döntés, miszerint a versailles-i rendszer alapelvei értelmében Európában minden nemzetnek joga van az önrendelkezésre, ellentétet váltott ki, és előzményül szolgált az agresszív, sovíniszta és xenofób nacionalizmus megjelenéséhez. Ennek ideológia alapjául az előző században élt J. A. de Gobino rasszista elméletei és az **integrált nacionalizmus** eszméje szolgált, melyet S. Morras és M. Barres, a korszak francia társadalmi személyei fogalmaztak meg.

S. Morras úgy fogalmazott, hogy az első helyen a nemzeti közösségek érdekei állnak.

Az akkori Európában kialakult **totalitárius rendszereket** jobboldalra (Olaszország, Németország) és baloldalra (SZSZKSZ) osztják. Ezek jelentősen különböznek egymástól, azonban vannak közös jellemvonásaik:

- ▶ az államhatalom egy bizonyos csoport kezében összpontosul (leggyakrabban politikai párt), mely monopóliumszerűen irányít;
- ▶ egységes, mindent átfogó cél és ideológia;
- ▶ a társadalmi élet minden területének politizálása;
- ▶ terror alkalmazása a másként gondolkodók ellen;
- ▶ a vezető (vezér) személyi kultusza.

A **fasizmus** a **nácizmussal** és a **bolsevizmus** politikai téren a liberális demokrácia jobboldali és baloldali alternatívája lett, társadalmi-politikai téren pedig mérsékelt reformátor. Befolyásos mozgalmakká alakultak, melyek tömegeket nyertek meg, megpróbálták felszámolni a válságot és erőszak által egy új társadalmat teremteni.

A jobboldali és baloldali totalitarizmus fő alapeszméi összeférhetetlenek és ellentmondások voltak. A fasizmus és nemzet-szocializmus hívei magasztalták az *államot*, a *nemzetet* és a *fajt*, a bolsevizmus hívei a *proletárdiktatúrát* és a *társadalmi osztályt*. A fasiszták és nácik a materializmus ellenségei voltak, úgy vélték, a miszticizmus nem tudatos az ember tevékenységének alapmotívumaiban, a társadalom, a nemzet és az állam fejlődésében. A bolsevikok, a marxizmus-leninizmus ideológiájának megfelelően, a történelmi folyamatok materialista értelmezéséhez tartották magukat.

Az ifjúság a führert szolgálja.
Minden tízéves
a Hitlerjugendbe.
Náci propaganda
plakát

A fasiszták és a náci elismerték a termelőeszközök és a piacgazdaság magántulajdonát, melyeknek az állam szigorú ellenőrzése alatt kell lenniük. A bolsevikok a termelőeszközök magántulajdonának eltörlése és a tervezett államgazdálkodás megteremtése mellett léptek fel.

A fasiszták és a náci külpolitikai elveiben központi helyet foglalt el az *élettér* megteremtése mind az olasz, mind a német nép fejlődése céljából. A bolsevikok, az internacionalizmushoz igazodva, kijelentették, hogy a világon ők az előőrsei a munkások jogaikért küzdő harcának, és e jelszavak alatt igyekeztek elősegíteni a *forradalom exportját* és a kommunizmus győzelmét.

4 A spanyolországi polgárháború. A háború közötti időszak egyik kihívása Európában a spanyolországi polgárháború volt, mely 1936–1939 között zajlott. A háború a spanyol Népfront pártjait egyesítő kormányerők és a bal-, illetve jobboldali erők között zajlott, amelyek támogatták Francisco Franco tábornok felkelését. F. Franco kérésére Hitler és B. Mussolini is segítséget nyújtott. A háború alatt Németország 50 ezer, Olaszország 150 ezer, Portugália 20 ezer katonát és emellett jelentős mennyiségű haditechnikát küldött a francóistáknak.

Francisco Franco (Hitlertől balra),
Spanyolország diktátora, 1940

1936-ban Londonban Spanyolország belügyeibe való benemavatkozási szerződést írtak alá. A szerződéshez Németország és az SZSZKSZ is csatlakozott, azonban nem hagytak fel a konfliktus feleinek támogatásával.

Spanyolország köztársasági kormánya jelentős mennyiségű haditechnikát kapott az SZSZKSZ-től. A szovjet kormány 3 ezer tanácsadót küldött. Különböző számítások szerint Spanyolországba a köztársaság védelmére 54 államból körülbelül 35–42 ezer személy érkezett, akikből megalakult az *internacionális brigád*. A háborúban ukránok is részt vettek,

ráadásul mindkét oldalon. A köztársaságiakat a nyugat-ukrajnai földekről közel ezren támogatták, a francóisták oldalán pedig az egykori UNK katonái harcoltak.

A háború a francóisták győzelmével ért véget. Spanyolországban létrejött F. Franco tábornok diktatúrája, mely 1975 novemberéig fennállt. A polgárháború évei alatt közel 1 millióan veszítették életüket, 450 ezren pedig menekültekként elhagyták az országot.

Ezek az események lehetőséget adtak Németországnak, Olaszországnak és az SZSZKSZ-nek harci körülmények között kipróbálni legújabb

haditechnikáikat (repülőök, tankok stb.) és megmutatni a világnak, hogy egy újabb háború minőségileg más lesz, mint az első világháború volt.

1940-ben F. Franco utasítására Madridtól 58 kilométerre kialakították az *Elesettek völgye* emlékkomplexumot, ahol egy hatalmas kereszt mindkét oldala alatt a polgárháború 33 872 áldozatának maradványait temették el. A kereszt magassága 150 méter. Ezer szimbolikus lépcsőfok vezet hozzá – ennyi napig tartott a háború. Végrendelétének megfelelően F. Franco is az emlékparkban lett eltemetve.

Lágy kompozíció fött babbal: a háború előérzete. Salvador Dalí festménye, 1936

Kérdések és feladatok

1. Határozzátok meg a munkanélküliek számát a Nyugat államaiban a világgazdasági válság időszakában!
2. Nevezétek meg a neoliberalizmus teoretikusait!

3. Hogyan viszonyultak a magántulajdonhoz a fasiszták és a náciok? **4.** Mikor zajlott polgárháború Spanyolországban? **5.** Ismertessétek a spanyolországi polgárháborúban elesettek számát!

6. Milyen változások történtek a kapitalizmus fejlődésében a háborúk közötti időszakban? **7.** Miben nyilvánult meg a liberalizmus és konzervativizmus megújulása ebben az időben? **8.** Határozzátok meg a baloldali és jobboldali totalitarizmus közös és eltérő jellemvonásait! **9.** Miért nevezik a spanyolországi polgárháborút a háborúk közötti időszak egyik kihívásának?

10. Állítsatok össze táblázatot *Liberalizmus és konzervativizmus a XIX. században és a XX. század első felében: programjuk fő alapelvei* címmel! **11.** Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *Melyek a spanyolországi polgárháború tanulságai az ország és Európa számára?*

12. Készítsetek esszét *Az én hozzáállásom a neoliberalizmushoz* témában!

Gyakorlati foglalkozás

Totalitárius rendszerek: az állami ellenőrzés kialakítása a közélet és társadalmi tudat felett

Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a III. fejezet alapján:
A világ államai a két világháború között (1918–1939)

IV. FEJEZET. KÖZÉP-KELET EURÓPA ÁLLAMAI

15. A Második Rzecz Pospolita

1. Mikor történtek meg a Rzecz Pospolita felosztásai? Mely államok között osztották szét a lengyel földeket? **2.** Milyen volt az antant-államok hozzáállása a lengyel állam helyreállításával kapcsolatban?

Az állami függetlenség helyreállítása. J. Pilsudski. Az államiság elvesztésének pillanatától kezdve a lengyel nép harcot folytatott annak helyreállításáért. Az első világháború alatt két politikai tábor jött létre, amelyek reményüket valamelyik harcoló félbe vetették. A Roman Dmowski vezette Nemzeti Demokrata Párt (endek) köré tömörülő erők az antant támogatását élvezték. Párizsban megalakították a Lengyel Nemzeti Bizottságot (LNB), melyet 1917-ben a lengyel népképviselők testületének ismertek el.

A Josef Pilsudski vezette másik politikai erő a központi államokkal, többek között Ausztria–Magyarországgal kívánt együttműködni. Még a háború kezdetén J. Pilsudski lengyel légiót hozott létre, mely részt vett az orosz hadsereg elleni harcokban. 1917 végén J. Pilsudski megtagadta a lengyel légió csatlakozását a német hadsereghöz, amiért börtönbe került.

Ez idő alatt az Orosz Birodalomhoz tartozó lengyel területeket megszálló Németország és Ausztria–Magyarország 1916. november 5-én kikiáltotta a Régens Lengyel Királyságot mint bábállamot. Ezzel akartak további erőt gyűjteni az Oroszország elleni harchoz. Azonban csak 5 ezer főt sikerült toborozniuk. A Régens Tanács egyetlen eredménye a lengyel nyelv visszaállítása volt az oktatásban, valamint a saját valuta – a lengyel márka bevezetése.

Az Oroszországban, Németországban és Ausztria–Magyarországon végbement forradalmi események felgyorsították a lengyel állam megalakulását. A lengyel nép államalapítási joga mellett léptek fel az Orosz Ideiglenes Kormány vezetői és a bolsevikok is. A lengyel állam megteremtéséről esett szó W. Wilson *14 pontjában* is.

1918 novemberében Németország vereségének körülményei között a baloldali lengyel pártok képviselői Lublinban Ignacy Daszyński vezetésével kormányt alakítottak, mely kikiáltotta a Lengyel Köztársaság megalakulását. Azonban ez a kormány nem sokáig állt fenn.

1918. november 10-én Varsóba visszatért a szabadlábra helyezett J. Pilsudski. Másnap a Régens Tanácstól hatalmi megbízatást kapott, s nyomban kormányt alakított a szocialista A. Moraczewski vezetésével, önmagát pedig az *állam ideiglenes vezérévé* kiáltotta ki. A kormány székhelye Varsóban volt. Eleinte hatásköre csak Nyugat Galíciára (**Kis-Lengyelország**) és a Lengyel Királyság területére terjedt ki, amely az 1814–1815-ös bécsi kongresszus értelmében Oroszországhoz tartozott. **Csak 1918 decemberének** végén a Németország elleni felkelés következtében sikerült felszabadítani a nyugat-lengyel területek egy részét (**Nagy-Lengyelország**). A függetlenség helyreállításának folyamatával egyidőben az oroszországi forradalom hatására tanácsok alakultak a Lengyel Királyságban, azonban ezeknek nem volt olyan befolyásuk, mint Oroszországban. 1919 januárjában a varsói kormány és az LNB között egyezmény született az egyesülésről. Választások történtek az alkotmányozó szejmbe, melyeken az endek szereztek többséget. J. Pilsudski továbbra is az *állam ideiglenes vezére* maradt. Hatáskörét az alkotmányos normák korlátozták.

Az alkotmányozó szejm több társadalmi-gazdasági törvényt is elfogadott: bevezették a 8 órás munkaidőt, kidolgozták a földreformot, mely a földtulajdon legnagyobb mértékét 180 hektárban határozta meg. 1919 nyarán bezüntették a tanácsokat.

2 A Második Rzecz Pospolita határainak kijelölése. A párizsi békekonferencia kijelölte Lengyelország nyugati határait, a keleti határokat illetően azonban a kérdés nyitva maradt. Nagy-Britannia miniszterelnöke, **George Curson** azt javasolta, hogy a vonalat a lengyel etnikai határok mentén húzzák meg, amit az antant Legfelsőbb Tanácsa **1919 decemberében** jóvá is hagyott. Azonban Oroszország helyzetének bizonytalansága lehetőséget adott a lengyel kormánynak előterjeszteni igényeit az egykori Rzecz Pospolitához tartozó területekre is. A keleti területekre való igény újabb háborúhoz vezetett a Nyugat-Ukrán Népköztársasággal (NyUNK) **1918 novemberre – 1919 júliusa között**.

1920-ig Lengyelország meg nem hirdetett háború állapotában volt a Szovjet-Oroszországgal. Az antant-államok összes próbálkozása, hogy Lengyelországot határozott lépésekre bírja a bolsevikokkal szemben, sikertelen volt. Ez azzal volt összefüggésben, hogy Oroszországban a fehér mozgalom nem ismerte el a lengyel államiséget, a kormány pedig nem volt érdekelt győzelmükben. Csak a fehérgárdisták fő erőinek veresége után határozta el magát J. Pilsudski a konkrét lépésekre. **1920. április 21-én** az Ukrán Népköztársaság

Josef Pilsudski.
Wojciech Kossak festménye,
1928

(UNK) és Lengyelország között létrejött a **varsói egyezmény**. Ukrajna nyugati területei Lengyelországhoz kerültek, a lengyel fél pedig elismerte a független ukrán államot és az UNK kormányát **Szimon Petljura** vezetésével.

A szerződés és a katonai nyilatkozat megkötése után a lengyel hadsereg az UNK seregeivel közösen támadást indítottak a bolsevikok ellen és egészen Kijevig jutottak. 1920 májusában támadásukat megállították, augusztusban pedig a Vörös Hadsereg már Varsó alatt állt.

A szovjet vezetés a varsói hadjáratra úgy tekintett, mint a világforradalom bekövetkezésének egyik eszközére. Nagy reményeket fűztek a lengyel munkásokhoz. Azonban bekövetkezett a **visztulai csoda**. A lengyel munkásság és parasztság hazájának védelmére kelt. A Vörös Hadsereg vereséget szenvedett és kénytelen volt elfoglalni háború előtti pozícióját.

1921. március 18-án Rigában Lengyelország, az OSZFSZK és az USZSZK békeszerződést írt alá, melynek értelmében Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia Lengyelországhoz került. Még 1920-ban Lengyelország elfoglalta Litvánia Wilno-vidékét. Lengyelország határai **1923-ra** öltöttek végső formát. A területi hódítások következtében Lengyelország lakosságának 35%-a nemzeti kisebbség volt, akikkel szemben **lengyelesítési** politikát folytattak. Lengyelország soknemzetiségű állam lett. Fejlődését tekintve agrárállam volt, a lakosság közel 65%-a mezőgazdaságban dolgozott.

3 Lengyelország az 1921–1926-os években. 1921-ben elfogadták a **Lengyel Köztársaság új alkotmányát**, melyben kihirdették a polgárok demokratikus jogait. Lengyelország parlamenti köztársaság lett. Az elnök hatásköre, akit a parlament hét évre választott, korlátozva volt. Rögzítették a katolikus egyház kedvezményezett helyzetét.

1922 novemberében lezajlottak az első parlamenti választások, melyeken egyik pártnak sem sikerült többséget szereznie. A jobboldali pártok, élükön az endekkel, jobbközép kormánykoalíció alakítására törekedtek, valamint, hogy saját elnököt válasszanak meg, a baloldaliak szintén saját elnököt akartak. J. Pilsudski távol maradt a politikai csatározásoktól. Éles politikai válság alakult ki, melyet csak nagy nehézségek árán sikerült megoldani. A tényleges hatalom az endek kezébe került.

Az endek kormánya olcsó hitelek nyújtása által a gazdaság ösztönzésének irányvonalát választotta. Ez a politika a gazdasági élet élénkülését eredményezte, azonban csak rövid távon. Az egységes piac hiánya, a háború utáni gazdasági összeomlás, a Németország részéről jövő gazdasági blokádnak, a szomszédokkal való kereskedelmi kapcsolatok szabályozatlansága, a hitelek rendezetlensége ugrásszerű inflációhoz és a lengyel márka elértékeltelenedéséhez vezetett. Meredeken csökkent a lakosság életszínvonala, nőtt a munkanélküliség, az ipari központokban gazdasági sztrájkok hulláma söpört végig. Kihhasználva az adott helyzetet, a kommunisták megpróbálták felkelést kirobbantani Krakkóban (1923). Azonban ezt elfojtották.

A gazdasági zűrzavar közepette kormányváltás történt, mely határozott reformokba kezdett. **Wladyslaw Grabski** pártonkívüli miniszterelnök elsődleges feladatának a pénzügy stabilizálását tekintette. **1924 áprilisában** pénzügyi reformot hajtottak végre: bevezették a lengyel zlotyt, létrehozták a Lengyel Bankot mint független pénzintézményt, melynek részvényeit a szabadpiacon értékesítették. A kormány hozzálátott az agrárreformhoz, melynek értelmében parcellázás (felosztás) alá került minden 180 hektár feletti birtok (a *keleti végeken* – az ukrán, belorusz és litván földeken – a 300 hektár feletti-ek). Cserébe a parasztok gazdaságuk fejlesztéséhez az állam által nyújtott olcsó hitelekhez juthattak. Megkezdődött a vasútépítés, melynek az ipari központokat kellett összekötnie az új kikötővel - Gdyniával, melyet a Balti-tenger partjánál Gdansk közelében kezdtek építeni, s amely a Népszövetség felügyelete alá tartozott. Ezek az intézkedések gyorsan pozitív eredményekhez vezettek.

Ugyanakkor az ország politikai élete viharos maradt. A koalíciók ingatagsága politikai válsághoz vezetett. Megoldatlan maradt a nemzeti kisebbségek kérdése. Az endek által folytatott aktív lengyelesítés politikája a nemzeti kisebbségek ellenzését váltotta ki, különösen ukrán részről. Ez a harc különösen felerősödött, miután az antant államok elismerték a Lengyel Kelet-Galícia függetlenségét (1923).

4 A szanálási rendszer. A parlamenti rendszer hiányosságai, a gazdasági szerkezet elmaradottsága, az ország egyenlőtlen fejlődése, Németország és az SZSZKSZ gazdasági blokádja, a hadsereg válsága végül **1926-ban** fordulathoz vezetett.

Lengyelországban kezdetét vette a **szanálási (orvoslás)** rendszer. J. Pilsudski egyszemélyes hatalmat teremtett. A fordulat időben egybeesett a gazdasági stabilitással. Ez lehetőséget teremtett a kialakított rendszer megszilárdításához. Megháromszorozódott a szén exportja, megélénkültek a gépgyártási iparágak, nőttek a fuvarozás mértékei. A lengyel gazdaságban érdekelték voltak az angol, amerikai és német beruházók. Csökkent a munkanélküliség, stabilizálta árfolyamát a zloty. A falvakban jó termést gyűjtöttek be.

A *szanálási* rendszer jellemvonásai:

- ▶ J. Pilsudski meghatározó szerepe a politikai életben és személyi kultuszának kialakulása;
- ▶ a katonaság jelentős befolyása a társadalom politikai életére;
- ▶ a parlamenti ellenzék megléte;
- ▶ összetett választási rendszer;
- ▶ a szólás- és sajtószabadság korlátozása;
- ▶ viszonylag jelentéktelen méretű politikai megtorlások;

Szanálási rendszer — a lengyel állam parlamenti és állami válsága idejében létrejött tekintélyuralmi rendszer J. Pilsudskival az élen. A különböző politikai pártok közötti lavírozáson alapult, ami lehetetlenné tette az ellenzék határozott szerveződését. A gazdaságban elért ideiglenes sikereket saját eredményként feltüntetve nyíltan lejárátták a szenátust és a szejmet.

▶ a nemzeti kisebbségekkel való egyetértésre tett kísérletek.

Az 1929–1933-as gazdasági válság előidézte, hogy a rendszer a jobboldal felé kezdett hajlani. Hogy megőrizze hatalmát, J. Pilsudski repressziót indított ellenségeivel szemben és korlátozta a parlament jogait. **1935-ben új alkotmányt** fogadtak el, mely megerősítette az egyszemélyes hatalmi rendszert.

J. Pilsudski 1935 májusában meghalt. E. Rydz-Smigly, a fegyveres erők főfelügyelője és I. Moscicki államelnök között harc kezdődött, ami végül megállapodással és a hatalom megosztásával végződött.

Az 1935–1939-es időszak belpolitikai szempontból viszonylag stabil volt, igaz, megerősödött a harc az ukrán nemzeti mozgalommal, különösen az OUN (Ukrán Nationalisták Szervezete) által sorozatosan elkövetett terrortámadások után.

Az 1930-as évek elején Lengyelország közeledni kezdett Németország irányába és 1934-ben megnemtámadási szerződést kötöttek.

1938-ban Lengyelország részt vett Csehszlovákia feldarabolásában, s ezzel elvesztett egy potenciális szövetségest. 1938 őszén Németország ajánlatot tett Lengyelországnak, hogy adja át neki Gdanskot. Lengyelország nemmel válaszolt s a két ország között gyorsan nőtt a konfliktus. **1939. szeptember 1-jén** Németország agressziót intézett Lengyelország ellen. Kezdetét vette a második világháború.

A Lengyel Köztársaság vezetői azáltal, hogy etnikailag nem lengyel területeket is elfoglaltak és gyarmatosító politikát folytattak ellenük, már az állam alapításakor lerakták az önmegsemmisítés potenciális lehetőségét. Ez elkerülhetetlenül kiváltotta a nem lengyel lakosság ellenállását (OUN az ukrán területeken) és lehetőséget adott a szomszédos államoknak területi igényeik benyújtására.

Kérdések és feladatok

1. Mely államokra igyekeztek támaszkodni a lengyel nemzeti mozgalom vezetői a Lengyelország függetlenségéért vívott harcban az első világháború alatt? 2. Mikor alakult meg a Régens Tanács? 3. Mikor lett J. Pilsudski az állam ideiglenes vezére? 4. Mely eseményeket nevezik a visztulai csodának? 5. Milyen reformokat hajtott végre W. Grabski? 6. Melyik évben vette kezdetét a szanálási rendszer? 7. Kik osztották meg a hatalmat J. Pilsudski halála után? 8. Mely állam elleni agresszióban vett részt Lengyelország 1938-ban?
9. Miért oszlott meg a lengyel mozgalom az első világháború alatt az antant és a központi államok támogatóira? 10. Hogyan és milyen körülmények között történt a lengyel állam újraéledése? 11. Milyen szerepet töltött be J. Pilsudski a Lengyel Köztársaság létrejöttében?
12. Állítsatok össze táblázatot *A Lengyel Köztársaság határainak kialakulása* címmel!
13. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *A helyreállított Lengyelország külpolitikája: eredmények és elszámítások!*
14. Készítsetek esszét A „szanálás” rendszere kigyógyította-e az országot? címmel!

16. A Csehszlovák Köztársaság

Mely államokhoz tartoztak a cseh és szlovák területek az első világháború küszöbén?

i

1

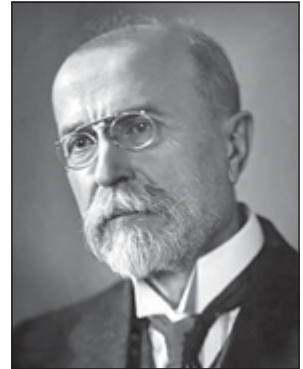
Csehszlovákia létrejötte. T. Masaryk. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása közepette 1918. január 6-án az osztrák Reichstag és helyi szejmek képviselői követelték a szuverén, demokratikus és szociálisan igazságos állam létrejöttét *a történelmi cseh földek és szlovák kezdetek keretein belül*.

1918 nyarán Párizsban a Tomás Masaryk által vezetett Csehszlovák Nemzeti Bizottságot, mint *a leendő csehszlovák kormány alappilléret*, elismerte Franciaország, Nagy-Britannia és az USA. Vagyis az állam kormánya már az állam létrejötte és kikiáltása előtt el lett ismerve. Prágában a Bizottsággal kapcsolatot létesített a cseh politikai pártokat egyesítő Nemzeti Bizottság.

Amikor ősszel világossá vált a monarchia felbomlása, a birodalmi kormány megszervezte az értékek elszállítását Csehországból. Ez a rablás a csehek felháborodását váltotta ki, akik sztrájkokba kezdtek, valamint összetűzésekbe keveredtek a hadsereggel és a rendőrséggel. Ezen körülmények között **1918. október 28-án** a Nemzeti Bizottság kikiáltotta a **Csehszlovák Köztársaságot (CSSZK)**. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács bejelentette Szlovákia elszakadását Magyarországtól, és elismerte a szlovák nép teljes függetlenséghez való jogát. Ezzel egyidejűleg kihirdette, hogy a szlovák nemzet mind kulturálisan, mind nyelvileg a csehszlovák nemzet része.

A köztársaság első kormánya az *össznépi koalíció* alapján alakult meg, melyet a cseh, illetve szlovák jobboldali és nacionalista pártok és a szociáldemokraták alkottak. A kormány az ipar *szocializációját*, 8 órás munkanapot és sztrájkhoz való jogot ígért. A parasztmozgalmak megélénkülése közepette a Nemzetgyűlés agrártörvényt fogadott el, mely régiótól függően a szántóföldek maximális méretét 250 vagy 150 hektárban állapította meg.

1920. február 20-án a Nemzetgyűlés elfogadta az ország alkotmányát, mely rögzítette a CSSZK mint demokratikus köztársaság létrejöttét. Ebben garantálták a magántulajdon védelmét. Minden állampolgár egyenlő jogokat kapott. A legfőbb törvényhozó szerv a kétkamarás Nemzetgyűlés lett, melyet általános szavazással választottak meg. Az elnököt a Nemzetgyűlés választotta meg hét évre, aki széles jogkörrel rendelkezett. Az ország első elnöke T. Masaryk lett.

Tomás Garrigue Masaryk

Az egységes csehszlovák nemzet téziséből kiindulva, az alkotmány elvetette a szlovák nép eredetiségét. A nemzetek egyenjogúságát csak nyelvi-kulturális szinten ismerte el. Csehszlovákia tehát unitárius állam lett, ami a szeparatista mozgalmak létrejöttét váltotta ki.

1920-ban megtartották az első parlamenti választásokat, melyeken a szociáldemokraták, illetve a szocialisták győztek.

A köztársaság határait az antant-államok Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal megkötött háború utáni (1919–1920) békeszerződések alapján határozták meg. A saint-germaini szerződés értelmében autonóm jogok alapján Kárpát-Ukrajna is az újonnan alakult államhoz csatlakozott. Csehszlovákiában Podkarpatská Rus-nak nevezték. Azonban az autonómia kérdését határozatlan időre elnapolták.

2

A CSSZK az 1920–1930-as években. Csehszlovákia megörökölte a Habsburg Birodalom ipari létesítményeinek 4/5-ét, és ennek köszönhetően az 1920–1930-as években magasan fejlett európai állammá alakult át. A világ tíz iparilag legfejlettebb állama közé került. Az ország gazdasági és politikai stabilitását a jelentős számú középosztály biztosította: a munkaképes lakosság 13%-a vállalkozással foglalkozott. Gyors ütemben fejlődtek a termelés vezető ágazatai, különösen a nehézipar. Ez vonzotta a külföldi tőkét, melynek részesedése a gazdasági beruházások 20%-át alkotta. Ellenben a csehekhez és morvaikhoz viszonyítva a szlovák és kárpátaljai földek elmaradottabbak voltak. A gazdaság agrárszektora dominált. Jelentősen alacsonyabb volt az életszínvonal, ami elégedetlenséget és társadalmi feszültséget váltott ki.

Edvard Beneš

Politikai fejlődését illetően Csehszlovákia Európa legdemokratikusabb állama volt. Itt közel 20 politikai párt tevékenykedett. A legnagyobb támogatottságot a kormánykoalíciót alkotó közép és jobbközép pártok élvezték. Az 1930-as évektől jelentős politikai erőt alkottak a nemzetiségi pártok (német, szlovák, magyar, ukrán), amelyek föderális berendezkedést kívántak kiépíteni az unitárius CSSZK-ban.

Nemzetközi szintéren Csehszlovákia Franciaország felé orientálódott, és 1920–1921-ben Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal közösen létrehozták a kisantantot. 1918–1935 között a CSSZK külpolitikájának állandó vezetője **Edvard Beneš** volt, akit T. Masaryk visszavonulása után elnöknek választottak.

Az 1930-as évek gazdasági válsága mélyen érintette Csehszlovákiát. A belső piac szűkössége és az exporttól való függés a termelés jelentős, és elhúzódó visszaesését eredményezte. A termelés zuhanásának mélypontja

1933-ban volt – 1929-hez képest 44%-ot tett ki. Közülük 1 millió volt a munkanélküliek száma. A válság felszámolása érdekében a kormány rendkívüli felhatalmazást kapott. 25 konszern állami felügyelet alá került, ahova a vállalatok 75%-a tartozott. A kenyérkereskedelem állami monopóliuma jött létre. Végül a helyzet stabilizálódott, és 1936-tól a termelés növekedésnek indult.

Az 1929–1933-as gazdasági válság alatt az országban kiéleződtek a társadalmi és főleg a nemzetiségi ellentétek. A válság leginkább a német kisebbség által lakott vidékeket érintette. Hitler elhatározta, hogy kihasználja ezt a helyzetet. **Konrad Henlein** vezetésével Csehországban megalakult a Szudétanémet Párt, mely a németek lakta autonóm Szudéta-vidék létrehozására törekedett. Ezeknek a földeknek a Csehszlovákiától való elcsatolása érdekében a náci **hibrid háborút** alkalmazták: provokátorokat és terrorista osztagokat küldtek, rendetlenséget szítottak, kimerítő propaganda és diplomáciai nyomást gyakoroltak, fegyveres agresszióval fenyegettek stb.

Adolf Hitler és Konrad Henlein, a Szudétanémet Párt vezetője

Hibrid háború — háború, melynek fő eszköze az agresszor állam által kiválasztott államban olyan belső ellentéteket és konfliktusokat szítani, melyeket később agresszió alkalmazása által kihasználhatnak politikai céljaik elérése érdekében (általában átlagos háború által).

3

Csehszlovákia felszámolása. 1938. szeptember 29-éről 30-ára virradó éjjel Münchenben találkoztak Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország kormányfői, akik aláírták a müncheni egyezményt. Csehszlovákia képviselőit nem hívták meg a találkozóra. Gyakorlatilag elfogadták Németország követeléseit, melyeket ultimátum formájában benyújtottak Csehszlovákiának. Ezek között a legfontosabb volt a Szudéta-vidék átadása Németországnak. Csehszlovákia magára maradván Németországgal szemben, kénytelen volt engedni a nyomásnak.

1938 októberében a német csapatok megszállták a Szudéta-vidéket. Csehszlovákia kénytelen volt átadni Lengyelországnak Tescheni Sziléziát. 1938 novemberében az I. bécsi döntőbíróság ítélete alapján Magyarországhoz csatolták Szlovákia egy részét és Kárpát-Ukrajnát. Csehszlovákia elveszítette területének 1/3-át, 5 millió lakosát, határ menti védelmi rendszerét és iparának 40%-át. **Cseh-Szlovák Föderális Köztársasággá (CSSZFK)** alakították át. Az ország Németország befolyása alá került.

1939. március 14-én kikiáltották **Szlovákia** függetlenségét. Kormányfője Jozef Tiso lett. **1939. március 15-én** pedig kikiáltották a független Kárpát-Ukrajnát, melynek élére Avgusztin Volosin került, azonban az állam azonnali agresszió

célpontja lett Magyarország részéről. Még aznap a CSSZK elnöke, E. Hácha aláírta a köztársaság felszámolásáról szóló okmányt, és az ország területére bevonultak a német seregek. Csehország és Morvaország Németország protektorátusa alá került.

Csehszlovákia az 1920–1930-as években

Kérdések és feladatok

1. Ki lett a csehek és szlovákok nemzeti-felszabadító harcának vezetője? **2.** Hogyan lett kikiáltva a CSSZK függetlensége? **3.** Mely nemzetközi egyezmények alapján határozták meg az ifjú állam határvonalait? **4.** Ki lett a CSSZK első elnöke? **5.** Milyen tényezők élezték ki a nemzetiségi problémákat az 1930-as években? **6.** Mely tényezők játszottak döntő szerepet a CSSZK felbomlásában: belső vagy külső?

7. Jellemezzék a CSSZK politikai fejlődését az 1920–1938-as években! **8.** Világítsatok rá a CSSZK gazdasági fejlődésének sajátosságaira a két háború közötti időszakban! **9.** Értékeljétek a csehszlovák kormány nemzetiségi kisebbségekkel szembeni politikáját az 1920–1930-as években!

10. Állítsatok össze táblázatot *A CSSZK gazdasági fejlődésének kedvező és ösztönző tényezői a háborúk közötti időszakban* címmel! **11.** Folytassatok vitát a problémás kérdésben *Miért vált lehetővé a müncheni egyezmény?*

12. Állítsatok össze történelmi portrét *T. Masaryk – a Csehszlovák Köztársaság megalapítója* címmel!

17. Magyarország

1. Hogyan bontakoztak ki az első világháború eseményei 1918-ban? **2.** Milyen korlátozások neheztedek Magyarországra a versailles-i és trianoni békeszerződések értelmében?

Az 1918-as magyar forradalom. 1918. október 31. éjjelén Bécsben és Budapesten is egyidejűleg forradalom tört ki. Ausztriában és Magyarországon is megdőlt a Habsburg dinasztia uralma. Magyarországon új kormány alakult, melynek élére a magyar liberális ellenzék vezetője, gróf Károlyi Mihály állt. Tevékenységének programja az október 25-i Kialtvány lett. Egyik első intézkedése az antant-államokkal való fegyverszünet megkötése volt. 1918. november 16-án a Habsburg-hatalom megdöntésének általános öröme közepette kikiáltották a Magyar Köztársaságot.

Károlyi Mihály kormánya reformokba kezdett. Ki-hirdették a szövetkezeti, gyülekezési, pártalapítási és választási szabadságot. Minden nemzetiségi kisebbség autonómiát kapott. Kidolgozták a földreform tervezetét, melynek értelmében az állam kártérítés nélkül elvehet-te a nagybirtokosok 200–500 hold (1 hold – 0,57 hek-tár) feletti földjeit, és szétoszthatta azokat a parasztok között örökbérletként, vagy 50 évig tartó törlesztéssel kivásárolhatták azokat. Bevezették a 8 órás munkana-pot.

Károlyi Mihály

Azonban Károlyi M. kormányának munkáját sok tényező nehezítette. **1918. november 24-én** megalakult a **Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP)**. A párt mindenáron hiteltelení-teni akarta a kormányt, és felállítani a szovjet hatalmat Magyarországon.

Az antant-államok semmibe vették Károlyi Mihály próbálkozásait tá-mogatásuk elnyerésére. A fegyverletétel után Magyarországnak nyolc had-osztály kivételével azonnal le kellett szerelnie egységeit. Ez sok problémát okozott. Ezenkívül az antant-államok ellene voltak annak, hogy Magyar-ország megőrizhesse Szlovákiát, Horvátországot és a Vajdaságot. 1919 ta-vaszán Magyarországot az infláció sújtotta, nőtt a munkanélküliség, sok vállalat beszüntette tevékenységét. Márciusban az antant azzal a követ-eléssel fordult Magyarországhoz, hogy területének 2/3-át adja át a szomszéd-os Romániának, Csehszlovákiának, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak. Károlyi Mihály lemondott, és szociáldemokrata kormány megalakítását ja-vasolta.

2 A Magyarországi Tanácsköztársaság. 1919. március 21-én a szociáldemok-raták és kommunisták egyesülése révén létrejött a **Magyarországi Szoci-alista Párt (MSZP)**. Még aznap kikiáltották a **Magyarországi Tanácsköztársaságot**. A párt kormánya a **Forradalmi Kormányzótanács** volt. Az eseményekre azonnal reagált az orosz bolsevikok vezére, V. Lenin. Felajánlotta egy közös szovjet orosz–magyar *katonai szövetség* létrehozását.

A Forradalmi Kormányzótanács első ülésén eltörölték az összes rangot és tisztséget, megszüntették a kormány megbízottak beosztását, az államot szétválasztották az egyháztól. Az új kormány véghezvitte az államosítást. Ezen intézkedések következtében csaknem minden forrás az állam kezében összpontosult. Azonban a szovjet mintára történő szocialista államépítés kí-sérlete következtében a Tanácsköztársaság elvesztette a vállalkozók és tu-lajdonosok támogatottságát.

A mezőgazdaságban végbement a 100 hold feletti földbirtokok elkob-zása és államosítása. Azonban a föld szétosztása nem következett be, ezért a parasztok nem lettek az új rendszer támogatói. Ellenben a kormány je-lentős szociális támogatást biztosított a munkásság számára, ők viszont csu-pán az ország lakosságának csekély részét alkották.

Felszólítás a magyar Vörös Hadseregbe való bevonulásra. Agitációs plakát, 1919

1919 nyarán az Általános Magyar Tanácsgyűlésen elfogadták az ország új alkotmányát, melynek értelmében minden hatalom a tanácsok kezébe került. A Tanácsköztársaság védelmére létrehozták a 300 ezer fős magyar Vörös Hadsereget (MVH).

Az új kormányban állandó ellentét volt a kommunisták és szociáldemokraták között. Feszült volt a Tanácsköztársaság nemzetközi helyzete is. A szomszédos államok közül csak Ausztria ismerte el. Elismerte Szovjet-Oroszország is, de M. Grigorjev felkelése miatt nem tudott támogatást nyújtani. **1919. március 20-án** az antant-államok közös nyilatkozatot nyújtottak be (**Vix-jegyzék**), melyben figyelmeztették a magyar kormányt, hogy a kommunisták hatalmának megszüntetése céljából – akik a demokratikus értékrendek ellenére kerültek hatalomra – bevonulnak az országba.

1919. április 16-án a román hadsereg támadásba lendült. Május 2-án elfoglalták Erdélyt, és Budapeستől 140 kilométerre állomásoztak le. Egy héttel később a csehszlovák hadtestek is támadást indítottak, május elejére ellenőrzésük alá vonták Szlovákiát és Kárpátalját. 1919. május 19-én a magyar Vörös Hadsereg ellentámadásba kezdett a csehszlovák egységek ellen és bevonult Szlovákiába. Szlovákiában is kikiáltották a Tanácsköztársaságot, mely bejelentette Magyarországhoz való csatlakozását. Azonban ez egy hónapig sem tartott.

1919 júniusában a hatalom kikiáltotta a **Magyarországi Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaságot**. A tömeges kárpótlás nélküli kisajátítások és a tiltakozók elleni *vörös terror* alkalmazása az MSZP feloszlását, valamint az ellenforradalmi erők konszolidációját eredményezte. A Budapest környéki és vidéki felkeléseket a kormányhű seregek kegyetlenül elfojtották. A francia hadsereg által megszállt területeken kommunistaelenes erők kezdtek gyülekezni, és új kormány jött létre. Június 6-án Szegeden Horthy Miklós tengernagy, Magyarország hadügyminisztere, új magyar nemzeti hadsereg létrehozásába kezdett.

1919. június 13-án Franciaország miniszterelnöke, G. Clemenceau a párizsi békekonferencia résztvevő országai nevében ultimátumot (jegyzék) nyújtott be a magyar Tanácsköztársaságnak: állítsák le a hadseregeik támadásait és vonják ki csapataikat Szlovákiából, cserébe evakuálják a Magyarország keleti vonalán tevékenykedő román csapatokat. A Tanácskormány elfogadta az ultimátumot, és seregeit az antant által megjelölt vonal mögé vezényelte vissza. Azonban ezután a magyar Vörös Hadsereg leszerelését követelték a kormánytól, miközben a román csapatok nem hagyták el az elfoglalt területeket. Július 20-án a Tanácsköztársaság hadserege támadásba kezdett a román csapatok ellen, de azok időben értesültek a tervekről. A román hadsereg vereséget mért a magyar Vörös Hadsereg egységeire.

A magyar Tanácsköztársaság kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni az antanttal a háború befejezéséről. Szeptember 1-én a Tanácsköztársaság lemondott. Új *szakszervezeti* kormány jött létre, melynek összetételében nem voltak kommunisták. Azonban nem sokkal később a román csapatok betörték Budapestre, leszerelték a magyar Vörös Hadsereget és megdöntötték a *szakszervezeti* kormány hatalmát.

Ez idő alatt Magyarország nyugati és déli részeit Horthy Miklós tengeri csapatai foglalták el. Ezen a területeken megkezdődött a szovjet hatalom híveinek üldözése, s felújították a forradalom előtti törvénykezést. A kommunista vezérek Oroszországba menekültek.

3 Horthy Miklós diktatúrája. A szovjethatalom megdöntése után a monarchia visszaállításának hívei Magyarország uralkodójának IV. Habsburg Károly főherceget kiáltották ki, azonban az antant-államok felléptek ez ellen és Horthy Miklóst támogatták. **1919. november 14-én** 50 ezer fős hadserege ünnepélyesen bevonult Budapestre. Horthy ekkor az egyetlen tényleges öszsznemzeti erőt képviselte az országban. Hamarosan kormánykoalíciót alakított, és parlamenti választásokat hajtott végre a Nemzetgyűlésbe.

1920. március 1-jén a Nemzetgyűlés határozatot fogadott el a monarchia visszaállításáról. Az antant és Ausztria–Magyarország örökös államai (Románia, Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) a Habsburg-hatalom Magyarországon történő visszaállítása ellen léptek fel. Végül a Nemzetgyűlés megakadályozta IV. Károly hatalomra kerülését mindaddig, amíg nem választják meg az új uralkodót, s az ország *régensének* Horthy Miklóst nevezték ki. Államfőként megőrizte a hadsereg főparancsnoka beosztását. Horthy képviselte az államot nemzetközi szinten is. Végrehajtói szerepkörét az általa kinevezett kormány által gyakorolta. Horthy jogalkotási kezdeményezéssel, valamint a parlament összehívásának és felosztatásának jogával is rendelkezett. A politikai ellen-

zék megőrizte legalitását, azonban a többi baloldali erő, a Magyar Szocialista Párt kivételével, be lett tiltva. Megmaradt a törvényhozói szervekbe való választás joga is, igaz, ezután a szavazás nyilvános lett. Kormányzása alatt Horthy Miklós az 1921-ben alapított Nemzeti Egység Pártjára, a legális és titkos szervezetek rendszerére támaszkodott, melyeket a *Hét Vezér Tanácsa* által irányított. Magyarországon gyakorlatilag létrejött Horthy Miklós diktatúrája, mely *autoritárius rendszer* (tekintélyuralmi) jellegű volt.

1920 júniusában Magyarország aláírta a trianoni szerződést, melynek következtében elvesztette területének 77%-át, lakosságának pedig 59%-át. Ezenkívül jóvátétel fizetésére kötelezték. A fegyveres erők létszámát 35 ezer főre korlátozták.

Régens — a monarchikus államokban ideiglenes kormányzó, aki az államfői szerepet tölti be az uralkodó helyett.

Autoritarizmus (tekintélyuralom) — olyan rendszer, melynek jellemzői: az egyszemélyes hatalom gyakorlása, a repressziós szervek és a szociális demagógia általi diktatórikus módszerekkel történő irányítás.

A trianoni szerződés által okozott gazdasági veszteségek jelentősek voltak, elvesztették a vasutak 58%-át, a közútvonalak 60%-át, az erdőforrások 84%-át, a szén 29%-át. Magyarország iparának nagyobb része (feldolgozó, élelmiszer, vegyi, gépgyártás) Budapesten összpontosult, ezért nem szenvedett jelentős károkat. Azonban az új határok elválasztották a nyersanyagforrásoktól és a felvásárlási piactól, ami sebezhetővé tette a magyar gazdaságot szomszédjaival szemben.

Horthy Miklós

Propagandaplakát a Horthy-rendszer idejéből

A Horthy-rendszer jellemvonásai:

- ▶ konzervativizmus;
- ▶ a demokratikus jogok és szabadságjogok korlátozása;
- ▶ a hatalom képviseleti és demokratikus intézményeinek megőrzése;
- ▶ az ellenzék legális létezése, a baloldal tevékenységének korlátozása;
- ▶ a hagyományos elit uralkodása (nagybirtokos arisztokráta);
- ▶ korlátlan hatalom;
- ▶ a kormányzó rendszer támaszának – a tömegpártnak a hiánya;
- ▶ monarchikus, nacionalista demagógia.

1921-től 1931-ig Magyarország kormányfője gróf **Bethlen István** volt. Szakított a forradalom résztvevői elleni terrorral, egyezményt kötött a szociáldemokratákkal a párt legalitását illetően, és szabaddá helyezte a politikai elítélteket. Ugyanakkor korlátozták a demokratikus jogokat és szabadságjogokat, nyílt szavazást és műveltségi cenzust vezettek be. Jóllehet, a régens politikáját illetően a konzervatív irányvonallal ragaszkodott, Bethlen István kormányzása alatt Magyarországon fennmaradtak a hatalom képviseleti és demokratikus intézményei, működött a jobb- és baloldali ellenzék.

Ami a gazdasági fejlődést illeti, Magyarország az 1920-as évek közepére elérte a világháború előtti szintet. Új termelőágazatok jöttek létre, azonban az ország továbbra is agrár-ipari állam maradt. Részleges agrárreformot hajtottak végre.

Az 1920-as évek végének mezőgazdasági válsága, valamint az 1929–1933-as gazdasági válság érintette a kelet-európai államokat is, súlyos csapást mért Magyarországra gazdaságára, különösen a mezőgazdaságra. 1931-ben a kormány élére **Gömbös Gyula** (1931–1935) került. Jelentősen csökkentek a demokratikus jogok: a szavazók száma csökkent; bővítették a parlament felsőházának jogkörét; korlátozták az ellenzéki pártok tevékenységét. Aktivizálták tevékenységüket az ultrajobboldali ellenzéki

erők, többek között a **Szálasi Ferenc** vezette **Nyilaskereszt** Nemzeti Szocialista Párt. A külpolitikában kezdetét vette a Németország felé közeledés irányvonala. Újjászülettek a *történelmi Magyarország* visszaállításának és a reváns jelszavai.

1936-ban gróf **Teleki Pál** lett Magyarország miniszterelnöke, aki a Németországhoz való közeledés politikáját folytatta. **1938–1939-ben** Magyarország részt vett Csehszlovákia feldarabolásában és csatlakozott az antikomintern paktumhoz.

1941. április 6-án Magyarország belépett a második világháborúba, és a többi agresszor állammal együtt részt vett Jugoszlávia lerohanásában. Gróf Teleki Pál, tiltakozva Jugoszlávia feldarabolása (1941) ellen, öngyilkosságot követett el. Utóda **Bárdossy László** lett.

Az 1938–1941-es időszakban Magyarországhoz jelentős területek kerültek: Szlovákia egy része (Felső-Magyarország), Kárpátalja, Erdély és Jugoszlávia egy része (Vajdaság, Bánát). A magyar lakosság úgy vélte, hogy Horthy Miklósnak köszönhetően az igazságosság helyreállt, amit Párizsban 1919–1920-ban semmibe vettek. Azonban Magyarország további tettei azt igazolták, hogy a választott útvonal nemzeti katasztrófához vezetett (1945).

Kérdések és feladatok

1. Milyen jellegű volt Magyarországon az 1918-as forradalom? **2.** Melyik két párt egyesülésével jött létre a Magyarországi Szocialista Párt? **3.** Mely államok vettek részt a Magyar Tanácsköztársaság elleni háborúban? **4.** Mikor jött létre Horthy Miklós diktatúrája? **5.** Milyen nevet viselt a Magyar Nemzeti Szocialista Párt?

6. Miért végződtek kudarccal Magyarországon a szovjethatalom megszilárdulására tett próbálkozások? **7.** Milyen volt Horthy Miklós bel- és külpolitikája? **8.** Tisztázzátok a Horthy-rendszer sajátosságait!

9. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *1918–1919-ben Magyarországon egy (nemzeti) vagy két (demokratikus és szocialista) forradalom zajlott?* **10.** Hasonlítsátok össze az 1917-es oroszországi, az 1918-as németországi novemberi és az 1918-as magyarországi forradalmat! Az eredményeket táblázatban tüntessétek fel!

11. Készítsetek bemutatót *A trianoni szerződés következményei Magyarország számára* címmel!

18. Románia

1. Mikor lett Románia független? **2.** Melyik szövetség oldalán harcolt Románia az első világháborúban?

Románia az első világháború alatt és a háborúk közötti időszakban. A Fekete-tenger melléki mini-birodalom. Az első világháború jelentős veszteségeket okozott Romániának. Az emberi veszteségek elérték a 800 ezer főt (a lakosság 10%-át).

Az ország megszállás alá került, és kénytelen volt aláírni Németországgal és szövetségeseivel a bukaresti különbékét. Azonban kihasználva ez

Ion Brătianu

I. Ferdinánd, Románia királya. Constantin Pascali festménye, 1930-as évek

utóbbiak vereségét, Románia a győztes államok között találta magát, amit teljes mértékben ki is használt.

A szociális reformoknak (különösen az agrárreform) és az 1923-ban elfogadott alkotmánynak köszönhetően az országban sikerült stabilizálni a helyzetet. Ezt elősegítették az Anglia és Franciaország által nyújtott hitelek a román kormány számára. Ezek az államok mindemellett jelentős beruházásokat fektettek az ipar fejlesztésébe, elsősorban a kőolaj-kitermelésbe (a 49%-át ellenőrizték).

Külpolitikájában Románia Franciaország felé orientálódott és tagja volt a kisantantnak. A román kormány Lengyelországgal is szövetségi kapcsolatot létesített. Románia az SZSZKSZ elleni egészségügyi kordonnak is részét alkotta.

Az 1922-től 1928-ig tartó időszakban az országban a Nemzeti Liberális Párt (az 1922–1926-os években I. Brătianu volt a miniszterelnök, 1927–1928-ban pedig testvére, V. Brătianu) volt hatalmon.

A liberálisok fő ellensége a nacionalisták és a caranisták (parasztpárt) pártja volt. Az 1920-as évek közepén I. Ferdinánd király halála után fia, Károly és unokája, Mihály között harc kezdődött a trón megszerzéséért. Károly herceget rossz családi kapcsolatai miatt megfosztották a tróntól. A trón a 6 éves Mihályra szállt, kis korúsága miatt azonban régenstanács alakult, melyet V. Brătianu vezetett.

A nacionalisták és caranisták egy pártba egyesültek. Határozott harcba kezdtek a liberálisok ellen és az 1928-as választásokon megszerezték a győzelmet.

A nacionál-caranista párt kedvezőtlen körülmények között került hatalomra: az országban tombolt a gazdasági válság, mely a kőolaj-kitermelés kivételével a termelés összes ágazatát érintette. A munkanélküliek száma

Románia politikai fejlődése

Évek	Főbb jellemzők
1918–1928	A Nemzeti Liberális Párt dominálása a politikai életben. A Brătianu-testvérek miniszterelnöksége (1922–1928)
1928–1930	Hatalmon a nacionál-caranista párt
1930–1940	II. Károly király uralkodása (1938–1940-es királyi diktatúra)
1940–1944	I. Antonescu diktatúrája

elérte a 600 ezer főt. 1929–1933 között tíz kormány váltotta egymást. 1934 elején, összevetve az 1929-es adatokkal, az ország nemzeti jövedelme 49,4% volt. Kihasználva a bizonytalanságot, Károly herceg II. Károly néven királylyá koronáztatta magát.

A válság évei alatt megnőtt a jobboldali szélsőséges szervezetek népszerűsége, mint például a *Vasgárda*, amely szocialista demagógiával egyesített nacionalista jelszavakat használt. Példaképüknek az olasz fasisztákat tartották. A Román Kommunista Párt is aktivizálta tevékenységét, sztrájkokat szervezett, melyek időnként véres összetűzésekbe mentek át.

1934-től Románia fokozatosan kezdett kilábalni a válságból. Mivel a kormány nem tudta a társadalomban megjelenő negatív jelenségeket parlamentáris módszerekkel megelőzni, egyre inkább a *kemény kezek* hatalmának megteremtése felé fordult. A pénzügyi körökkel és a királyi családdal szoros kapcsolatban levő új liberálisok kerültek hatalomra. Azonban nem tudtak rendet teremteni az országban. Az 1936–1937-es gazdasági válság még inkább kiélezte a helyzetet, és az 1937-es választásokon egyik politikai párt sem tudott többséget szerezni.

1938. február 10-én II. Károly államcsínyt hajtott végre. Új alkotmányt fogadtak el, melynek értelmében minden hatalom a király kezébe került, a parlament pedig tanácsadó szervvé változott. Az alkotmány rögzítette a románok előjogait is. Eltörölték a többpártrendszert, *Nemzeti Újjászületés Front* (Nemzetek Pártja) néven létrehozták az egyetlen hivatalos pártot.

II. Károly olasz mintára véghezvitte az ipar egyesítését. Az uralkodó politikájának fő támasza a hadsereg és a *Vasgárda* volt. Azonban a katonai vezérkar és a *Vasgárda* vezetői között ellenséges volt a viszony. 1938 novemberében II. Károly feloszlatta a *Vasgárdát*, vezetőit letartóztatta, így az összes hatalom a kezében összpontosult.

Külpolitikájában Románia a Franciaországgal és Angliával kötött szerződésekhöz alkalmazkodott. Azonban a müncheni egyezmény megkötése után hajlani kezdett a Németországgal mint Európa egyik vezető államával való együttműködés felé. Mindemellert Németország Románia fő kereskedelmi partnere volt.

II. Károly, Románia királya. László Fülöp Elek festménye, 1936

A *Vasgárda* osztagának menetelése Bukarest utcáin. 1930-as évek

Ion Antonescu (balról)
Adolf Hitlerrel
(jobbról)

I. Mihály, Románia királya

2 Ion Antonescu diktatúrája. A társadalomban fokozódott a királyi diktatúrával szembeni ellenállás. Meghatározóvá lettek Romániának a külpolitikai szinten elszenvedett vereségei. **1940 júniusában** a Szovjetunióhoz került Besszarábia és Észak-Bukovina. A II. bécsi döntőbíróság határozata értelmében (1940 augusztusa) Románia elvesztette Erdélyt, mely Magyarországhoz került, később pedig Dobruzdását, amelyik Bulgáriához csatlakozott. Ezzel a nép végleg elvesztette a királyba vetett hitét, tömeges megmozdulások kezdődtek. Ilyen körülmények között II. Károly **Ion Antonescu** tábornokot felruházta, hogy alakítson kormányt.

1940. szeptember 6-án I. Antonescu nyomására II. Károly kénytelen volt lemondani a trónról Mihály javára. Ez utóbbi azonban csaknem teljesen mellőzve volt a hatalomban. Romániában létrejött I. Antonescu diktatúrája. Megkezdődtek az antiszemita hadjáratok, a tulajdon és az üzleti élet románosítása, rendőri rezsimek vezettek be. Az államot légionáriussá nyilvánították, I. Antonescu pedig az állam vezére lett. Az országba német csapatok vonultak be, amelyek a kőolajipar vidékein helyezkedtek el. Németország és Románia egyenlőtlen kereskedelmi szerződést kötött, melynek értelmében a román ipar felügyelet alá került. Az állam Németország első számú élelmiszer-, nyersanyag- és kőolaj-beszállítója lett.

1941. április 6-án Románia Németország oldalán belépett a második világháborúba. Június 22-én támogatta az SZSZKSZ elleni támadást és megszerezte Besszarábiát és Odesszát. Azonban a német és román csapatoknak a keleti fronton elszenvedett vereségei I. Antonescu ellenfeleit arra készítették, hogy kapcsolatot létesítsenek a Hitler-ellenes koalíció államaival. **1944 augusztusában** I. Antonescu rendszere a kommunisták által támogatott Mihály király vezette felkelés következtében megbukott.

Kérdések és feladatok

1. Mikor fogadták el Románia háború utáni alkotmányát? **2.** Melyik évben hozta létre II. Károly egyszemélyes hatalmát? **3.** Mikor jött létre I. Antonescu diktatúrája?

4. Jellemezzétek Románia politikai fejlődését a két háború közötti időszakban! **5.** Milyen sajátosságai voltak az Antonescu-rendszernek?

6. Határozzátok meg II. Károly uralkodásának sajátosságait! Mik voltak a királyi diktatúra létrejöttének okai? Válaszoljatok tézisek formájában!

7. Készítsetek esszét a témából: 1) Nevezhetjük-e Romániát birodalomnak? 2) Elmondható-e az Antonescu-rendszerrel, hogy fasiszta volt?

19. Bulgária

Mely katonai-politikai szövetség oldalán harcolt Bulgária az első világháború alatt?

A vladai felkelés (radomiri lázadás). Az első világháború következményei.

Az első világháború éles politikai és gazdasági válságot okozott az országnak. A háborúellenes megmozdulások tömeges méreteket öltöttek (*nők lázadása*).

1918 tavaszán az antant-csapatok Dobropole térségében áttörték a bolgár frontot. Visszavonulás alatt egyes egységekben vezérkar- és kormány-ellenes lázadások törtek ki. A katonák elfoglalták a bolgár hadsereg főparancsnokságát és Szófia ellen vonultak. A kormány tárgyalásokba kezdett a lázadókkal, bevonva a küldöttségbe a **Bolgár Földműves Népi Szövetség (BFNSZ)** népszerű vezetőit, **Alekszandr Sztambolijzkijt** és **Rajk Daszkalovot**. Ezzel egyidejűleg fegyverszünetről szóló tárgyalások folytak az antanttal.

R. Daszkalov és A. Sztambolijzkij delegációja azonban nem tett eleget a kormány elvárásainak. **Szeptember 27-én** R. Daszkalov Radomir városában bejelentette a monarchia megdöntését és a Bolgár Köztársaság létrejöttét, élén A. Sztambolijzkijjal. A felkelők a főváros alá érték és felszólítottak Szófia átadására. 1918. szeptember 29-én a kormány fegyverszünetet kötött az antanttal és a német csapatok segítségével **Vladaj** alatt vereséget mértek a felkelőkre.

A felkelés és az antanttal kötött fegyverszünet arra kényszerítette Ferdinánd cárt, hogy mondjon le a trónról fia, **III. Borisz** javára.

Azonban az országban a helyzet továbbra is bonyolult maradt. A cár kénytelen volt engedményeket tenni: 8 órás munkanapot vezettek be, fizetett szabadságot, a háborús viszonyok közepette eltörölték a jövedelemadót stb.

A háború sokba került az államnak. A 20 és 50 év közötti férfiak 1/5-e életét vesztette. Az veszteség több mint 300 ezer halott és 400 ezer sebesült volt.

A. Sztambolijzkij kormányának politikája. A kelet-európai államok

közül etnikai, nyelvi és vallási értelemben Bulgária volt a leegységesebb. A bolgár elit zömében a parasztság és kézművesség rétegeiből alakult. A társadalom stabilitásának további tényezője volt, hogy a parasztok és részben a városiak földdel rendelkeztek, melyek a tulajdonukban voltak.

1919 augusztusában megtartották az első háború utáni választásokat a Népgyűlésbe. Ezekben a háborúellenes erők győzedelmeskedtek: a szavazatok

III. Borisz, Bulgária cárja

Alekszandr
Sztambolijcskij

többségét a baloldali BFNSZ, a Bolgár Kommunista Párt (*tesznyák* szocialisták vagy *tesznyákok*) (BKP) és a szociáldemokraták (mérsékelték) képviselői szereztek meg. A jobboldali pártok 236 mandátumból csupán 66-ot szereztek. A kormány élére a BFNSZ vezetője, A. Sztambolijcskij került. Ez koalíciós kormány volt, melyet a BFNSZ és a jobboldali pártok alkottak, az 1920-as választások után pedig egy-párti kormány alakult.

1919 decemberében A. Sztambolijcskij kezdeményezésére a Népgyűlés törvényt fogadott el a nemzeti katasztrófa előidézőinek büntetéséről. A kérdésben népszavazást tartottak, melyen a lakosság többsége a bíraskodás mellett döntött. Jóllehet, a bírói tárgyalások elmaradtak, a kampány az ellenzék megfélemlítésének és az erőfitogtatásnak az eszközévé lett.

1920-ban Bulgáriában bevezették az általános munkakötelezettséget: minden 20 és 40 év közötti férfi köteles volt nyolc hónapot az állam javára dolgozni, és további évi 21 napot saját körzetében. A 16 és 30 év közötti nők szolgálata négy hónap volt. Ez a rendszer pozitív következményekkel járt az állam számára. A közérdekeket szolgáló objektumok (utak, vasutak, hidak, csatornák stb.) építésére segédmunkaerőt is bevontak. Mindemelllett Bulgária elkerülte az általános katonai kötelezettség tiltását. A fiatal emberek a kötelező munkavégzés mellett alapfokú katonai kiképzésen is átettek. Ezt a rendszert az elkövetkezendő bolgár kormányok is megőrizték.

1921-ben törvényt hoztak a földbirtokok maximális méretéről (30 hektárban állapították meg és fejenként további 4 hektárt négynél nagyobb létszámú családok számára). Ez a törvény a földek viszonylag arányos elosztását kívánta biztosítani a parasztok között, valamint ösztönözni a születések számát.

Az adótörvény áttekintése is a parasztok javát szolgálta. A kormány támogatta a kooperációs mozgalom fejlődését. A banki hitelrendszer a falvak igényeire orientálódott. Progresszív jövedelemadót vezettek be, valamint a bankok, az ipari és kereskedelmi vállalatok bevételeit is megadóztatták. Ez viszont a vállalkozók és iparosok elégedetlenségét váltotta ki.

1919 novemberében Bulgária aláírta a **neuilly-i békeszerződést**, melynek értelmében az ország elvesztette területének 1/10-ét. Csökkentették a hadsereg létszámát, eltörölték az általános katonakötelezettséget. Az országnak jóvátételt kellett fizetnie, a győztes államoknak jelentős mennyiségű állatállományt adtak át, és el kellett tartani a megszállók hadseregét. A szerződés aláírása a kormánnyal szembeni ellenzékbe helyezte a bolgár hadsereg tisztí karát. Külpolitikájában a kormánynak nem sikerült enyhíteni a neuilly-i szerződés feltételein, ami aláásta tekintélyét.

1920 végén megkezdődött az ellenzéki erők konszolidációja, amelyek a kormány leváltására törekedtek. 1921-ben létrejött a **Népi Összeesküvés** pártja.

1922-től a reformok és a kísérletezések lelassultak. Nőtt az elégedetlenkedők száma, főleg a városokban. 1922 nyarán a jobboldali és közép-centrikus pártok létrehozták a **Demokratikus Egyetértés (megegyezés)** szervezetet, mely egyesítette erőit a **Katonai Ligával** (a neuilly-i szerződés értelmében felfüggesztett tisztek szövetsége). Csatlakozott hozzájuk a bolgár macedónok titkos szervezete, a VMRO (Belső-macedóniai Forradalmi Szervezet), amelynek tapasztalata volt a terrorista akciók területén. Ezek az erők a cár támogatását élvezték. A kormánnyal szembeni ellenzéket alkotta a BKP is (*tesznyákok*).

1923. június 8-ról 9-re virradó éjszaka a *Népi Összeesküvés* és a Katonai Liga államcsínyt hajtott végre. A Sztambolijszkijt meggyilkolták, a kormány tagjait pedig letartóztatták. A hatalmat a *Népi Összeesküvés* szerezte meg élén Alekszandr Cankovval. Cankov kormányába bekerült csaknem az összes jobboldali és centrista párt képviselője. Az új kormány válaszósg hajtóvadászatot indított a paraszt- és kommunista pártok vezetői ellen. Közel 3 ezren veszítették életüket.

3 Az 1923-as szeptemberi felkelés. A Komintern hívei kedvezőnek ítélték meg Bulgária helyzetét egy felkelés lebonyolításához és a szovjethatalom megteremtéséhez. Bulgáriának a világforradalom kiterjesztésének támaszpontjául kellett volna válnia. A BKP, egyesülve a BFNSZ balszárnyával, hozzálátott egy fegyveres felkelés előkészítéséhez, melynek időpontját 1923. szeptember 22–23-ra tűzték ki. Katonai Forradalmi Bizottság jött létre. Azonban a kormány tudomást szerzett ezekről a tervekről, és megkezdődtek a letartóztatások (2 ezer személy került börtönbe). A fegyveres összetűzések 1923. szeptember 13-tól 27-ig tartottak. A kormányerőknek végül sikerült elfojtaniuk. A felkelés alatt 20 ezer személy vesztette életét. További ezret pedig börtönbüntetésre ítélték.

Ezután a kommunisták újabb üldözésnek voltak kitéve. 1924. április 4-én törvényen kívül helyezték őket.

A kommunisták terrorista módszerekre való áttérésének kísérlete csak felerősítette az ellenük irányuló megtorlásokat. A kommunisták legjelentősebb terrorcselekménye az 1925. április 16-i bombamerénylet volt a szófiai Szent Vasárnap székesegyházban, melyben 213-an veszítették életüket. Azonban III. Borisz cár, aki ellen a merénylet irányult, séretlen maradt.

A szófiai Szent Vasárnap székesegyház az 1925. április 16-i robbantás után

A kommunisták és a BFNSZ balszárnyának politikai szerkezetét teljesen felszámolták.

4

Bulgária a két világháború közötti időszakban. Cankov kormánya, elfojtva a felkelést, elérte rendszerének viszonylagos stabilitását, aminek a gazdasági stabilitás is kedvezett. Emelkedtek a katonai szolgálatot teljesítők és köztisztviselők bérei, adókedvezményt kaptak a kézművesek, bevezették a társadalombiztosítást stb. Azonban a rendszer repressziós jellege, ami a III. Borisz cár ellen elkövetett sikertelen merénylet után felerősödött, keresztülhúzott minden pozitív eredményt.

1926 januárjában kormányváltás történt. Az új kormány élére Andrej Ljapcsev került, aki a *Demokratikus Egyetértés* pártjának képviselője volt. Az új kormány enyhített a megtorlásokon és amnesztiát hirdetett. Engedélyezték a politikai pártok és szervezetek tevékenységét. Ezt kihasználták a kommunisták, akik létrehozták a legális Munkáspártot, melynek népszerűsége évről évre nőtt. A. Cankov ellenzékbe vonult az új kormánnyal szemben, az 1930–1940-es években pedig a jobboldali radikális és fasiszta nézetek nyílt híve lett.

1928-ban Bulgáriát elérte a gazdasági válság, mely 1934-ig tartott. A munkanélküliek száma elérte a 200 ezer főt. Hirtelen romlott a lakosság anyagi helyzete. 1934 elejére az 1929-es évhez képest az ország nemzeti jövedelme 61,4% volt (jóllehet, a szomszédos államokhoz képest a termelés zuhanása sokkal kisebb volt).

A válság a politikai erők átcsoportosítását és a hatalomért folyó harc felerősödését eredményezte. Az 1931-es választások után a *Demokratikus Egyetértés* elvesztette a hatalmat. A demokratikus pártok és a BFNSZ alkottak kormánykoalíciót. A. Cankov létrehozta a Népi Szociális Mozgalmat (NSZM), mely Olaszország és Németország felé orientálódott. A Zveno csoport fellépett ellenük és az állam modernizációjára törekedett. Külpolitikájában Angliába és Franciaországba vetette reményeit. Szövetségesei lettek a Katonai Liga tagjai is.

1934 májusában kormányválság kezdődött, melyet kihasznált az NSZM és a *Zveno*. A. Cankov, B. Mussolini római meneteléséhez hasonlóan, Szófiába tervezett menetelést. Azonban megelőzte őt a Zveno csoport, amely 1934. május 19-én puccsot hajtott végre. **Kimon Georgiev** lett az államfő. Azonban a lázadóknak nem voltak világos terveik a továbbiakat illetően. Az állam *újjaszületéséről* szóló törekvéseik az összes intézmény *megtisztulása és racionalizációja* útja által érthetetlen volt a nép számára. Ezért K. Georgiev kormánynak nem volt társadalmi támogatottsága. Ezt használta ki III. Borisz cár. Fokozatosan eltávolította a fiatal és tapasztalatlan politikusokat, elvetette társadalmi-politikai kezdeményezéseiket, azonban megőrizte a kormányzás autoriter

Kimon Georgiev

módszereit. Az országban eltörölték az alkotmányt, feloszlatták a népgyűlést, betiltották a pártok (főleg a VMRO) és szakszervezetek tevékenységét. Bevezették a szesz, a só, a dohány és a kőolajtermékek állami monopóliumát. Külpolitikájában K. Georgiev Anglia és Franciaország felé közeledett,

helyrehozta kapcsolatát Jugoszláviával, 1941-ben pedig diplomáciai kapcsolatot létesített az SZSZKSZ-szel.

K. Georgiev a cár hatalmának korlátozására törekedett. Azonban III. Borisz cárnak 1935 végén sikerült eltávolítania K. Georgievet a hatalomból, és létrehozta egyszemélyes királyi diktatúráját. 1938-ban a cár pártonkívülségi alapon engedélyezte a nemzetgyűlésbe való választások lebonyolítását. A 158 megválasztott képviselő közül 56-an ellenzéki nézeteket vallottak (köztük 11 kommunista). Az ellenzéki erők ezen elosztása biztosította a parlament engedelmisségét és egyben elvetette annak a gyanúját, hogy a cár elnyomja az ellenzéket. Választási kísérleteit 1939-ben és 1940-ben megismételte. Azonban ez esetben csupán 20 ellenzéki képviselő volt (kilenc kommunista).

Az 1934–1939-es évek folyamán Bulgáriában bekövetkezett a világháború utáni legnagyobb gazdasági fellendülés, főleg a mezőgazdaság területén. Ez a technikai (rostos, olajos, kertészeti) kultúrák termelésére való áttérésnek az eredménye. Előirányozták a könnyűipar fejlődését is. Ennek a politikának köszönhetően az adott időszakban 64,1%-kal nőtt az ipari termelés.

Külpolitikájában a cár Németország felé közeledett. Támogatásának köszönhetően Bulgáriának sikerült elérnie a neuilly-i szerződés cikkelyeinek eltörlését (1938-as szaloniki szerződés). 1940-ben Románia visszaadta Bulgáriának Dél-Dobrudzsát (az ország fő éléskamráját, ahol az állam mezőgazdasági termékeinek 20%-át állították elő). Azonban ezért Bulgária a második világháborúban Németország oldalán való részvétellel fizetett. Igaz, határozottan elállt a Szovjetunió elleni háborútól, tevékenységét Macedónia és Trákia megszállására korlátozva (amit 1941-ben foglalt el Jugoszlávia és Görögország területén).

Kérdések és feladatok

1. Mikor volt a vladai felkelés (radomiri lázadás)? **2.** Ki lett Bulgária cárja 1918-ban? **3.** Milyen erőkre támaszkodott A. Sztambolijcskij reformátori tevékenységében? **4.** Milyen erők vittek véghez fordulatot A. Sztambolijcskij kormánya ellen? **5.** Melyik évben történt a kommunisták felkelése? **6.** Mikor jött létre Bulgáriában királyi diktatúra?

7. Milyen hatással volt az első világháború Bulgária fejlődésére? **8.** Miért nem vezettek a Sztambolijcskij kormánya által bevezetett reformok fejlődéshez? **9.** Miért szenvedett vereséget az 1923-as szeptemberi felkelés? **10.** Milyen politikát gyakorolt A. Cankov és A. Ljapcsev kormánya? **11.** Mi váltotta ki az 1934-es fordulatot? **12.** Melyek voltak a királyi diktatúra létrejöttének okai? **13.** Miért vett részt Bulgária Németország oldalán a második világháborúban?

14. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *Miért nem dőlt meg a monarchia Bulgáriában az első világháború után?* **15.** Állítsatok össze táblázatot A. Sztambolijcskij reformjai: a kormány intézkedései, eredmények, következmények címmel!

16. Készítsetek esszét a témában: *A. Sztambolijcskij reformátori tevékenységének céljai, eredményei és következményei!*

20. Jugoszlávia

1. Miért nevezték a Balkánt Európa *lőporos pincéjének*? **2.** Melyek voltak az 1912–1913-as balkáni háborúk tanulságai? **3.** Miért lett a szarajevói merénylet az első világháború kiváltó oka?

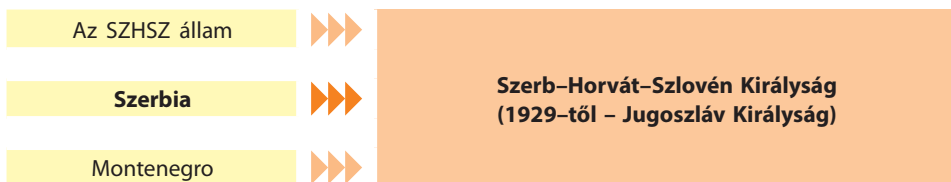
A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejötte. A Vidovdan-alkotmány. 1918 őszén Ausztria–Magyarország délszláv vidékein parasztmozgalmak zajlottak, a hadseregben és a fronton pedig forradalmi megmozdulások voltak. Ezen körülmények között 1918. október 5–6-án Zágrábban (Horvátország) Ausztria–Magyarország összes délszláv-vidéki politikai pártjai képviselőinek gyűlésén létrejött a **Szerb–Horvát–Szlovén Népgyűlés**. Kimondták a Habsburg Monarchiával való kapcsolat megszakítását, és kikiáltották a **Szerb–Horvát–Szlovén független állam létrejöttét (SZHSZ állam)**. A népgyűlés lett a legfőbb hatalmi szerv.

Az újonnan alakult állam nehéz helyzetben volt. A földesúri birtokok felosztásának jelszava alatt megélénkültek a parasztmozgalmak, folytatódtak az antant-hadseregek elleni hadműveletek. Olaszország nemcsak az antant által megígért adriai-tengerparti délszláv földek megszerzésére törekedett, hanem jelentősen nagyobb területekre is. Az új állam emellett katonai konfliktusban volt Ausztriával is a határ menti területekért.

Ebben a helyzetben az SZHSZ államának csak Szerbia tudott reális segítséget nyújtani, amely, hogy semlegesítse az olasz csapatokat, az adriai partvidékre vezényelte seregeit. Szerbia a délszláv földek egyesítésére törekedett a Karadorđević-dinasztia fennhatósága alatt. A horvát és szlovén vezetőség tartott Szerbia hegemoniájától az egységes államban. De mivel az SZHSZ állam nem rendelkezett fegyveres erővel, kénytelen volt egyezsége lépni Szerbiával. A népgyűlés delegációja és Szerbia kormánya közötti tárgyalások eredményeként **1918. december 1-jén** aláírták az egységes délszláv állam, a **Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (SZHSZ Királyság)** létrejöttéről szóló szerződést. Hozzájuk csatlakozott Montenegro is.

Az első világháború sokba került a délszláv népeknek. A halottak száma elérte az 1,9 millió főt. Szerbia 705 ezer besorozott katonája közül több mint 369 ezren estek vagy megsebesültek; Montenegro 63 ezer személyt veszített, ami a háború előtti lakosság 25%-át alkotta.

Az SZHSZ Királyság létrejötte

Az SZHSZ Királyság parlamentáris monarchia volt. **1921. június 28-án, Szent Vid (Vidovdan)** napján – a rigómezői csata emléknapján, a **törvényhozó gyűlés** (szkupscsina) elfogadta az alkotmányt. A király jelentős jogokat kapott, többek között a parlamenttel együtt gyakorolhatta a törvényhozó hatalmat. Ő lett a hadsereg főparancsnoka, ő nevezte ki a miniszterelnököt, rendkívüli helyzetet hirdethetett ki az országban, megszakíthatta az alkotmány érvényességét. Nem tartozott elszámolással a parlament előtt. Az ország legfőbb törvényhozó szerve a **népi szkupscsina** (parlament) lett.

Ily módon rögzítve lett az SZHSZ Királyság unitárius berendezkedése. Az országban vezető helyet foglalt el a szerb elit, ők töltötték be a hivatali tisztségek többségét.

2 Nemzetiségi probléma. Az 1920-as években az SZHSZ Királyságban agrárreformot hajtottak végre, mely bizonyos időre enyhítette a földkérdés kiélezettségét. Fejlődésnek indult az ipar, azonban az állam agrár maradt, jóllehet Szlovénia és Horvátország egyes vidékei gazdaságilag fejlettek voltak.

Az SZHSZ Királyság legégetőbb kérdése a király és a kormány által folytatott nagy szerb nemzeti politika volt. Ez a horvátok, szlovének és muzulmánok **szeptatista mozgalma**hoz vezetett, egyenlő jogokat és minden népnek autonómiát követeltek. A szeptatista mozgalom élén a **Sztyepan Radics** vezette **Horvát Parasztpárt (HPP)** állt. A Horvátországnak megadott korlátozott önkormányzat csupán rövid időre enyhítette az ellentéteket. 1927–1928-ban a nemzetiségi konfliktus elérte a legmélyebb szintet. 1928. június 20-án heves parlamenti viták közepette az ellenzéket vezető Radicsot és más ellenzéki parlamenti képviselőket meggyilkolták. A nemzetiségi viszonyok kiéleződése I. (Karadordevi) Sándor királyt arra készítette, hogy létrehozza egyszemélyes hatalmát.

1929. január 6-án I. Sándor nyilatkozatot fogadott el, melynek értelmében eltörölte a parlamentáris monarchiát, érvénytelenítette a vidovdani alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, az összes államellenes tevékenységet folytató politikai pártot és szervezetet. A király minden hatalmat a saját kezébe vett. **1929 októberétől** az államot **Jugoszláv Királyságnak** nevezték.

Ezzel egyidejűleg közigazgatási reformot is végrehajtottak, melynek értelmében az ország kilenc bánásra és egy fővárosi körzetre lett felosztva. A közigazgatási egységek határvonalait úgy húzták meg, hogy minden bánóságban a szerb lakosság volt többségben. A bánokat a király nevezte ki, és közvetlenül neki voltak alárendelve.

1930-ban Jugoszláviát gazdasági válság sújtotta. Az ipari termelés felére csökkent, a mezőgazdasági termékek ára kétszeresére esett vissza.

1934-ben a nemzeti jövedelem 1929-hez képest 46,5% volt. Ezenkívül az országban kiéleződtek a nemzetiségi és társadalmi ellentétek. A horvátok, szlovének és muzulmánok jogaikért küzdő mozgalma nemzetközi jelleget öltött. A horvát usztások (nacionalisták), élükön Ante Paveliccsel, akiket Olaszország majd Németország is támogatott, terrorakciókba kezdtek.

A kormány, hogy valamelyest enyhítsen a válságon, ellenőrzése alá vonta a mezőgazdasági termékek árát. Ez azonban külföldi hitel nélkül lehetetlen volt. 1931-ben Franciaország azzal a feltétellel nyújtott hitelt, hogy enyhítik a királyi diktatúrát. Mivel a király nem akart a világ polgárai előtt diktátornak tűnni, beleegyezett az új alkotmány elfogadásába, amely megújított bizonyos jogokat és szabadságjogokat. 1934 októberében Marseille-ben a nacionalisták, akik a Németországban kidolgozott *teuton kard* akció szerint cselekedtek, meggyilkolták I. Sándor királyt és Louis Barthou francia külügyminisztert. Leszámolva a kollektív biztonság két legelhivatottabb politikusával, Németországnak sikerült idegen kezekkel elérnie célját.

Külpolitikájában Jugoszlávia Franciaország szövetségese volt, tagja volt a kisantantnak és a balkáni antantnak (Jugoszlávia, Görögország, Románia, Törökország). Legkiélezettebb volt a kapcsolata Olaszországgal és Bulgáriával.

I. Sándor halála után 11 éves fia, II. Péter lett a király, régense pedig Pál herceg lett. 1935-ben M. Sztojadinovics volt a kormányfő. Megpróbálta felszámolni a nemzetiségi kérdés válságát. M. Sztojadinovics megértette, hogy a horvát szeparatisták megfélemezéséhez meg kell fosztani őket a külső támogatástól. Ezért egyezményt kötött a Vatikánnal, melynek értelmében a katolikus egyház (a horvátok többségben katolikusok) kedvezményeket kapott. Azonban ez a kormány és a pravoszláv egyház konfliktusához vezetett, melynek nagy befolyása volt a társadalomban.

1937-ben M. Sztojadinovics szerződést kötött Bulgáriával és Olaszországgal. Ennek értelmében Olaszország felhagyott az usztások támogatásával, Jugoszlávia elismerte Etiópia megszállását és Ausztria anchlussát. Csehszlovákia feldarabolása után pedig bejelentette a kisantant feloszlását. Azonban a horvát kérdést nem tudta megoldani a kormány. Ekkor a király D. Cvetkovicsot feljogosította a kormányalakításra (1939 február).

1939. augusztus 26-án szerződést kötöttek a horvát mozgalom vezetőjével, V. Macsekkal az önálló horvát közigazgatási egységről. Jugoszlávia is csatlakozott a Németországgal, Olaszországgal és Japánnal való szövetséghez.

A németesítés politikájának sok ellensége volt. **1941. március 27-én** fordulat történt. Pál herceg régensét és D. Cvetkovics kormányát megfosztották a kormányhatalomtól. D. Szimonics vezetésével új kormány jött létre. Ez az angolbarát demokratikus ellenzék által támogatott katonai-állami fordulat volt. A lázadók szövetségi szerződést kötöttek az SZSZKSZ-szel. Ezek az események összetörték Németország reményeit. Hitler Jugoszlávia megtámadása mellett döntött, és elnapolta az SZSZKSZ elleni támadás tervezett időpontját.

1941. április 6-án a német csapatok betörték Jugoszlávia és Görögország területére. Április 10-én kikiáltották Horvátország függetlenségét. Olaszország és Horvátország között szerződés jött létre, melynek értelmében Olaszország elismerte Horvátország területi egységét, Horvátország pedig kötelezettséget vállalt, hogy nem lesz saját flottája, és átengedi az olasz seregeket területén. Szerbia területének egy részén létrejött a szerb bábállam. Jugoszlávia területének többi része Bulgária, Magyarország, Németország és Olaszország között lett felosztva. Azonban a délszláv népek nem békéltek meg az elnyomással, partizán harcra kezdtek, melyben a fő szerepet a Josip Broz Tito által vezetett kommunisták játszották a főszerepet.

Josip Broz Tito

Kérdések és feladatok

1. Mikor jött létre a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság? **2.** Mikor egyesült az SZHSZ, Szerbia és Montenegró egy államba? **3.** Mely népek egyesültek az SZHSZ Királyságba? **4.** Mikor fogadták el a vidovdani alkotmányt? **5.** Mi volt I. Sándor hatalomra kerülésének indoka? **6.** Hogyan nevezték az SZHSZ-t 1929-től? **7.** Mi volt a *teuton kard* akció célja? **8.** Mely szövetséghez tartozott Jugoszlávia az 1920–1930-as években?

9. Hogyan jött létre Jugoszlávia? **10.** Értékeljétek Jugoszlávia kormányának belpolitikáját az 1920–1930-as években! **11.** Hogyan alakult Jugoszlávia sorsa Németország és szövetségesei agressziója után?

12. Folytassatok vitát a problémás kérdésben: *Mi játszott vezető szerepet első Jugoszlávia pusztulásában: belső vagy külső tényezők?*

13. Készítsetek beszámolót *A Szerb–Horvát–Szlóven Királyságtól Jugoszláviáig* címmel!

Gyakorlati foglalkozás

Közép-Kelet Európa:
választás a demokrácia és az autoritarizmus között

Gyakorlati foglalkozás

Nemzetközi kapcsolatok
Közép-Kelet Európa államai között

**Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a IV. fejezet alapján:
Közép-Kelet Európa államai**

V. FEJEZET. ÁZSIA ÉS LATIN-AMERIKA ÁLLAMAI

21. Japán

1. Hogyan került Japán a világ vezető államai közé? 2. Mikor lépett be Japán az első világháborúba? Milyen területeket szerzett meg?

Japán az első világháború után. Az első világháború évei alatt Japán tevékenysége, az antant oldalán harcolva, a Távol-Kelet és a Csendes-óceán térsége német gyarmatainak elfoglalására korlátozódott. Japán ezt a helyzetet katonai egységeinek, különösen flottájának növelésére használta ki. Azonban ez a lakosság jólétének helyzetét rontotta. 1918. augusztus–szeptemberében az országon végigvonult a **rizs-felkelések** hulláma – a lakosság tömeges fellépése az alapvető élelmiszerek áremelkedése ellen. A kormány elfojtotta ezeket a lázadásokat, azonban 1919-ben az országon végigsöpört a munkások sztrájkmozgalma, Japán fő gyarmatán pedig – Koreában – japánellenes felkelés kezdődött.

Tokió romjai az 1923. szeptember 1-i földrengés után

A háború utáni bizonytalanság kielezett politikai harchoz vezetett. A jobboldali erők a helyzetből való kilábalást az ázsiai és csendes-óceáni övezet területszerzésében, a baloldaliak pedig a forradalomban és a demokratikus reformokban látták. A sok rosszat tetőzte az 1920–1921-es gazdasági válság és az 1923-as földrengés, mely teljesen romba döntötte a fővárost, Tokiót.

Az 1923-as tokiói földrengés a történelem folyamán az egyik legsúlyosabb volt. A károk mértéke elérte a közel 5,5 milliárd jent. Az országban fosztogatások kezdődtek. Ezzel a kínai és koreai bevándorlókat, valamint a kommunistákat vádolták, akik ellen a rendőrség megtorlásokat indított.

Demokratikus mozgalom. A két világháború közötti korszak elején a japán politikai színteret több csoportosulás egysége alkotta: a régi nemesi arisztokrácia, az ifjú ipari burzsoázia, a polgári bürokrácia és a katonaság. A politikai erőegyensúly ingatag volt. Ez alapként szolgált egy nagyméretű demokratikus mozgalom kibontakozásához, valamint több baloldali politikai párt és szervezet létrejöttéhez (szocialisták, kommunisták). A demokratikus felemelkedés kiváltó okai a gazdaságban végbemenő változások és az ország társadalmi szerkezetének átalakulásai voltak. Japánban megnőtt a szakképzett munkások aránya, akik harcba fogtak helyzetük javítása céljából. Megszilárdult a vállalkozói réteg is.

Ezekre a változásokra reagálva, 1918 szeptemberében a császár **Takashi Harát**, a *Seiyukai* (Politikabarátok Pártja) párt vezetőjét bízta meg kormányalakítással. Ezzel kezdetét vette a *politikai* kormányok időszaka. Ezek felváltották a régi vezetőket, akik a négy legfőbb monopóliumszerű egyesület méltóságai voltak. 14 éven keresztül (1918–1932) egymással váltakozva Japán két legnagyobb pártja volt hatalmon, a *Seiyukai* és a *Keneskey* (alkotmányos pártok), 1927-ben pedig átnevezték *Minseito*-nak (Népi Politika Pártja). Jóllehet, mindkét párt konzervatív volt, lépéseket kellett tenniük az ország politikai élete demokratizálódásának irányába.

Az 1920-as évek elején Japán belpolitikai életének egyik legfőbb problémáját a választási törvény kérdése jelentette. Az első világháború végén meglévő törvény értelmében az 55 millió lakosból csupán 1,5 millióan rendelkeztek választójoggal.

Az 1925-ös feszült harc után törvényt fogadtak el a 25 év feletti férfiak általános választójogáról, valamint a közrend védelméről, melynek értelmében büntetést szabtak ki nemcsak kormányellenes tevékenységekért, hanem a *veszélyt jelentő gondolatokért* is. A választási törvény, mely 1928-tól került bevezetésre, a választók számát 3 millióról 12,5 millióra emelte. A költségvetés kiegyenlítődése érdekében a kormány csaknem negyedére csökkentette a hadsereg létszámát.

3

Visszatérés az agresszív külpolitikára. A katonaság befolyásának növekedése.

A nagyhatalmak nyomására Japán kénytelen volt lemondani Kínában való dominálásáról. Az 1920-as évek elején a szovjet Oroszország elleni agressziója is vereséggel ért véget. Japán sovinszta beállítottságú társadalmi rétege ezt a nemzeti méltóság megalázásának tekintette.

A sovinszta nézetek legradikálisabb kifejezője az **ifjú tisztek** (a hadseregben *időseknek* számítottak a samurájságból bekerültek, az 1904–1905-ös orosz–japán háború résztvevői) egyesülete volt. A többpártrendszer eltörlését, katonai diktatúra bevezetését és a hagyományos expanziós politika visszaállítását követelték. Új gazdasági válság érlelődött, melyet az ország legfőbb termékének, a nyersselyem (az export 30–50%-a) árának világgpiaci zuhanása váltotta ki. 1927 áprilisában ezen események közepette került hatalomra **Tanaka Giichi** tábornok kormánya, aki egyik szervezője volt a japánok szovjet Oroszország elleni intervenciójának a Távól-Keleten.

Az új kormány azonnal hozzálátott a Kína és Szovjetunió elleni háborús tervek kidolgozásához, remélve, hogy ezen az útvonalon sikerül visszaszerezni Japán pozícióit a térségben és felszámolni a gazdasági nehézségeket.

Tanaka Giichi, Japán miniszterelnöke 1927–1929-ben

1927. június 27. és július 7. között Tokióban Tanaka vezénylese alatt keleti **konferencia** zajlott, melyen részt vettek a Külügyminisztérium, a Hadügyi és Haditengerészeti Minisztérium, valamint a vezérkar képviselői. A konferencián a kormány által felajánlott programot *pozitívnak* értékelték, azaz nyíltan agresszívnek, a kínai műveleteket pedig a japán politika *alapjának*. Sürgős feladatként tervezték Északkelet- és Észak-Kína, valamint Mongólia elfoglalását. A konferencia döntései kifejezték a titkos **Tanaka-memorandum** lényegét, melynek átfogó terve volt az agresszió, illetve a japán uralom felállítása Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceán medencéjében.

Japán még korábban, 1927 májusában, kihasználva a Kínában zajló polgárháborút, csapatait Santung tartományba vezényelte és elfoglalta Csingtao-t és Csinán-t. Ennek a katonai támadásnak az volt a célja, hogy megakadályozza Kína egyesülését. Azonban a széleskörű japánellenes mozgalmak és a japán áruk kínai bojkottja miatt Japán kénytelen volt visszavonni csapatait. 1928 áprilisában a japán csapatok megszállták Santung tartomány stratégiailag legfontosabb állásait. Azonban a világgözösség nyomása miatt Japánnak újra vissza kellett lépnie.

1929-ben Japánt mély gazdasági válság sújtotta. 30%-kal csökkent a termelés a kulcságazatokban – a fémiparban, a gépgyártásban és a szövőiparban. Jelentős veszteségeket szenvedett a mezőgazdaság, különösen a selyemágazat. 1931-ben a munkanélküliek száma elérte a 3 millió főt.

A válság legfőbb politikai következménye a liberálisok pozíciójának gyengülése volt, akik a hódítás politikája ellen léptek fel. Az ország vezető rétegei az állam militarizálásának erősítésében, a demokratikus jogok korlátozásában és a gyarmatbirodalom kiépítésében látták a kiutat. Azonban ez irányban tett fokozatos lépések nem elégítették ki az *ifjú tiszteket*, akik mindent és azonnal akartak. 1931–1932-ben sikertelen puccskísérletet hajtottak végre.

Az *ifjú tisztek* szociális demagógiája veszélyesnek tűnt az uralkodó osztály számára. Ezért a kormány intézkedéseket hajtott végre ellenük: lefegyverezték őket, egy részüket pedig letartóztatták.

4 Japán agresszív politikájának növekedése. Az 1930-as évek elején zuhánásszerűen csökkentek Japán pozíciói a kínai piacon. A gazdasági konkurenciában elszenvedett vereségek miatt a külpolitikai lavírozásban kereste a kiutat. Japán elhatározta, hogy először Északkelet-Kína, majd Közép-Kína és a Mongol Népköztársaság ellen indít támadást.

Japán vezető körei megpróbálták saját céljukra felhasználni az USA, Anglia, Franciaország és más államok kormányainak szovjetellenes hangulatát. Saját agresszióját Japán úgy tüntette fel, mint a *kommunista veszély* elleni harcot. Az SZSZKSZ távol-keleti politikája okot is szolgáltatott erre.

1931. szeptember 18-án a japán csapatok megkezdték az Északkelet-Kína elleni támadást, és 1932 februárjáig el is foglalták azt. Ezen a területen létrejött a Mandzsukuo bábállam, melynek élére a kínai Mandzsudinasztia utolsó képviselője, Pu Ji került. 1932-ben a japán csapatok letelepedtek Sanghaj közelében, és megkísérelték elfoglalni Kína legnagyobb városát. Azonban a kínai hadsereg és a város lakossága elszánt ellenállást tanúsított, s így nem sikerült könnyű győzelmet aratniuk. A világközösség elítélte az agressziót. 1933-ban Japán kilépett a Népszövetségből.

1934-ben Japán felmondta a tengeri korlátozószókat (1922. washingtoni konferencia). 1936-ra Japánnak már 200 repülőgép-hordozója, anyahajója, cirkálója volt és újabb hajókat építettek.

Függetlenül a nyíltan agresszív politikától, a legradikálisabb körök elégedetlenek voltak megvalósításának lassú ütemével. 1936. február 26-án az ifjú tisztiek szervezésével Tokióban újabb puccs kezdődött. Jóllehet, vereséggel ért véget, az előterjesztett követelések nem maradtak figyelmen kívül. A vezető körök nyáron titkos tanácskozást tartottak, melyen megbeszélték a gyarmati határok távlatainak kérdését Kelet-Ázsiában. 1936. november 27-én Japán és Németország aláírta az antikomintern paktumot.

5

Kína megtámadása 1937-ben. A japán gazdaság militarizációja.

1937 júliusában megkezdődött a japánok fegyveres behatolása Észak- és Közép-Kínába. A háború kirobbanásának indítékául szolgált a Marco Polo hídon kialakult japán és kínai katonák közötti incidens, amely semleges sávban volt. Hamarosan a katonai hadműveletek kiterjedtek az egész országra. A japán hadsereg aktív támadó hadműveletei Kína ellen 1939-ig tartottak. A japán seregek elfoglalták Kína legfejlettebb vidékeit, és ezáltal jelentős nyersanyag-, valamint emberi forráshoz jutva, sikerült részlegesen megoldaniuk gazdasági nehézségeiket.

Japán gazdasága a háború igényeire dolgozott. A katonai kiadások felémésztették az állami költségvetés 70–80%-át. Ez volt az oka annak, hogy 1937–1941 között jelentősen csökkent a lakosság életszínvonala.

A gazdaság háborúra való felkészítése új gazdasági szerkezet jelszó alatt történt. Ez előirányozta a termelés koncentrálását, a nehézipar, főleg

Pu Ji császár

Japán militarista plakát az 1930-as évekből

Japán külpolitikai agressziójának szakaszai

a hadiipar aktív fejlesztését azon ágazatok kárára, melyek a belső piacra termeltek. Az új gazdasági szerkezet az ország gazdasága állami-katonai felügyeletének létrejöttét jelentette. Japánban olyan gazdasági modell jött létre, mely az 1920–1930-as évek totalitárius és autoriter rendszereit jellemezte.

A hadiipar fejlődése és a hadseregbe való mozgósítás jelentősen csökkentette a munkanélküliek számát. Az emberek többsége ideiglenesen dolgozott a vállalatoknál. A munkanap 14–16 órás volt.

A hadseregbe való mozgósítások a legjobb munkaerőtől fosztották meg a falvakat. A mezőgazdaság számára szükséges ipari termékek hiánya a mezőgazdasági termelés szintjének hirtelen zuhanásához vezetett. Az ország militarizálásával összefüggően növekedtek az adók.

Megkezdve a Kínával folytatott háborút, Japán kormánya megerősítette a náci-ellenes és háborúellenes hangulatok elleni

harcot. Ezt hivatalosan a *nemzeti szellem mozgósítása mozgalmának* nevezték. 1937. december 15-én a rendőrség tömegesen tartóztatta le a kommunistákat, szakszervezeti vezetőket és értelmiségieket. 1938 márciusáig a politikai indíttatásból letartóztatottak száma elérte a 10 ezer főt. Hamarosan a szétkergetett politikai pártok helyett létrejött a Trónt Segítő Társulás, a szakszervezetek helyett pedig Nagy Japán Hazafias Ipari Társulása. 1938-ban törvényeket fogadtak el a hadiipar mozgósításáról, a nemzet teljes mozgósításáról, a beruházásokról. Korlátozták a nyersanyag, az acél és a színesfémek békés termékekre való felhasználását. Betiltották az arany kivitelét az ország területén kívülre. Japán céljainak megfelelően kihirdették a japán uralom felállítását az ázsiai és csendes-óceáni térségben gyarmati hódítások által.

Kérdések és feladatok

1. Mikor voltak Japánban a *rizs-felkelések*? 2. Mikor rombolta le a földrengés Tokiót? 3. Az 1920-as években melyik két fő politikai párt létezett Japánban? 4. Mikor vezették be a férfiak általános választójogát Japánban? 5. Mi volt az *ifjú tisztek* fellépésének célja? 6. Milyen esemény szolgált a japán–kínai háború kitörésének ürügyeként?

7. Milyen következményei voltak az első világháborúnak Japán számára? **8.** Melyek voltak Japán agresszív külpolitikájának okai? **9.** Miért szenvedtek vereséget az ifjú tisztek lázadásai? **10.** Milyen intézkedéseket vezettek be a japán hadiipar fejlődésének felgyorsítása, illetve a háborúhoz való felkészülés érdekében?

11. Tisztázzátok Japán Kína elleni agressziójának főbb szakaszait. Állítsatok össze időrendi táblázatot! **12.** Bizonyítsátok be, hogy az 1930-as években Japán politikai életében megnőtt a hadsereg szerepe! Melyek voltak ennek a folyamatnak a következményei? Válaszolatok tézisek formájában!

13. Folytassatok vitát és készítsetek esszét *Mi kedvezett Japán agresszív tervei megvalósításának?* címmel!

22. Kína

1. Milyen Kínával kapcsolatos döntéseket hoztak a washingtoni konferencián? **2.** Mikor volt a xinhai forradalom? Melyek voltak a következményei?

i

1

Nemzeti-felszabadító harc. A Május 4. mozgalom. A XX. század elején a kínai társadalom változásokat követelt. Ezen törekvések kifejezője a **Nemzeti Népi Párt (Kuomintang)** lett. A párt ideológiai vezére Szun Jat-szen volt, aki a párt célját három népi elvben fogalmazta meg: nacionalizmus, demokrácia, felvirágzás.

1912-ben a xinhai forradalom (vucsangi felkelés) eredményeként megdőlt a Mandzsu-dinasztia hatalma, és kihírdették a köztársaságot. Jüan Si-kaj elnök 1916-ban bekövetkezett halála után a hatalom a helyi katonai csoportosulások kezébe került (**militaristák**), akik nem engedelmessétek a központi kormánynak. Kína egymással ellenségeskedő részekre oszlott. Tibet és Szecsuan gyakorlatilag független lett. Mindemellett az állam fel volt osztva a nagyhatalmak – Anglia, Franciaország, Japán és az USA között.

1919-ben a párizsi békekonferencián jóváhagyták a Santung-félsziget átadását Japánnak, még az első világháború alatt foglalta el ezt a területet. Ez a döntés szolgált ürügyként egy imperialistaellenes nemzeti-felszabadító harc kibontakozásához Kínában, melyet diákok indítottak el Pekingben. **1919. május 4-én** tüntetésre vonultak fel és a kormánytól a félsziget visszaszerzését, a japánbarát hivatalnokok eltávolítását, valamint a japán termékek bojkottját követelték. A diákokat hamarosan a vállalkozók és az iparosok is támogatni kezdték. A tüntetések két hónapig tartottak. Végül a kormány engedményeket tett: leváltották a japánbarát

Szun Jat-szen

hivatalnokokat, szabadlábra helyezték a fogva tartott diákokat, a kínai küldöttség nem írta alá a versailles-i békét.

A **Május 4. mozgalom** hatással volt a nemzeti öntudat növekedésére, a baloldali politikai pártok és szervezetek létrejöttére, a külföldi fölénnyel való felszabadulásra és a szociális reformok lebonyolítására. Hullámán terjedt el és ért el eredményeket az *új kultúráért* folytatott küzdelem, többek között az irodalomban használt közhasználatihoz hasonló nyelv bevezetése. Ez lehetővé tette több millió kínai számára, hogy oktatásban részesüljön. A mozgalom a nemzeti-felszabadító folyamatok radikalizálódását eredményezte.

1921-ben megalakult **Kína Kommunista Pártja (KKP)**, mely Kína újjászületésének egyetlen útvonálát a forradalomban látta. A KKP rohamosan befolyásos erővé vált Kína városaiban.

2

Az 1925–1927-es nemzeti forradalom. Kína egyesítése. Az 1920-as évek elejére Kína első számú feladata az ország egységének visszaállítása lett. Ezért három befolyásos politikai erő harcolt: Peking hivatalos kormánya, a Szun Jat-szen vezette Kuomintang és a KKP. Azonban harcot kellett folytatniuk az országot egymás között felosztott militarista csoportokkal, valamint a gyarmatosítókkal.

1921-ben Szovjet-Oroszország Vörös Hadserege, a japán távol-keleti agresszió és a bolsevik hatalom elleni erővel szemben harcolva, elfoglalta Külső-Mongólia területét. Kikiáltották a **Mongol Népköztársaságot**. Konfliktus jött létre Kínával, mivel sajátjának tekintette ezt a területet. 1922-ben szovjet diplomáciai küldöttség érkezett Kínába. Egyeztetniük kellett a hivatalos pekingi kormánnyal és támogatniuk a Kuomintangot a hatalomért folyó harcban. A Kuomintang központja Kantonban helyezkedett el (Kuangcsouban, Kína déli része).

Miután Pekingben a tárgyalások kudarcba fulladtak, a szovjet misszió Kuangcsouba indult, ahol egyezményt kötöttek Szun Jat-szennel. A szerződés a független Kína létrejöttét irányozta elő, de a Kuomintang vezetésével és az SZSZKSZ orientálódása felé. Szovjet-Oroszország kötelezettséget vállalt anyagi és katonai segítséget nyújtani a Kuomintangnak a hatalom megszerzéséért folyó harcban.

1923-ban a Komintern javaslatára Kuangcsouban a Kuomintang és a KKP képviselőiből kormány és közös hadsereg alakult. A kormány élére Szun Jat-szen került, de 1925-ben meghalt.

A forradalmi események kibontakozását az indította el, hogy Sanghajban az angol rendőrség tüzet nyitott a textilgyártók békés tüntetőire, akik a gyarmatosítók kiűzése jelszavakkal vonultak fel. Tiltakozásként **1925. május 30-án** Sanghajban felkelés kezdődött, melyet a társadalom összes rétege támogatott. A **Május 30. mozgalom** a nemzeti forradalom kezdetét jelentette. A forradalom céljai: Kína egységének és szuverenitásának visszaállítása, a

felfegyverzett csoportok felszámolása és Kína modernizálására bevezetett társadalmi-gazdasági átalakulások voltak.

Kihaszználva az imperialistaellenes hangulatot, Kuangcsou kormánya nemzetivé nyilvánította magát, és hozzálátott a Kína egyesítéséért vívott harchoz. A Kuomintang főparancsnoka **Csang Kaj-sek** lett. **1925. októberében–decemberében** az általa vezetett csapatok elfoglalták Kuangtung tartományt, ami megszilárdította a forradalmi mozgalom bázisát. **1926 júliusában** hadserege megkezdte az **északi hadjáratot**, melynek tervét a szovjet tanácsadó, V. Blücher dolgozta ki.

Csang Kaj-sek csapatainak hadműveletei következtében **1926 őszén** elfoglalták Vu-hant, **1927 februárjában** Nankingot, **1927 márciusában** pedig Sanghajt. A fővárost Nankingba helyezték át és nemzeti kormányt hoztak létre, melyet egyes északi militarista csoportosulások is támogattak. Csang Kaj-sek és hívei úgy vélték, hogy elérték céljukat, és hozzá kell látni a reformokhoz. Azonban a KKP a forradalom folytatását kívánta, és hogy a szocialista építkezés útjára kell állni. A forradalmi táborban szakadás történt.

Csang Kaj-seket a KKP-val való kapcsolat terhelte, ami az SZSZKSZ bábójává változtatta őt. **1927 áprilisában** Sanghajban a kommunisták tömeges kivégzését rendelte el, azaz puccsot vitt véghez, és létrehozta egyszemélyes hatalmát. Így Csang Kaj-seknek sikerült saját fennhatósága alatt egyesítenie Kínát. A kommunisták felkelési kísérlete Nanhunban (az *őszi termés* felkelése) kudarcra végződött. Ezután az SZSZKSZ és Kína között megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok. A KKP partizánharcba kezdett a Kuomintanggal szemben. Polgárháború vette kezdetét, amely szünetekkel 1950-ig tartott.

Csang Kaj-sek. 1937

3 A Kuomintang bel- és külpolitikája. 1928 végén a Kuomintang hivatalos határozatot fogadott el a forradalom hadi szakaszának befejezéséről és a politikai átalakítások kezdetéről. Politikájának saját szociális-gazdasági határvonalát az államgazdasági szektor további megszilárdításában határozta meg. A kormány ellenőrzése alá vonta az állam pénzügyi rendszerét – a bankokat, a biztosítótársaságokat, az adó- és vámbevételeket, létrehozta az állami felügyelet mechanizmusát, amely a gazdasági fejlesztés tervezésének rendszerét ellenőrizte. Ezzel egyidejűleg az állam a magánberuházásokat is támogatta. Ez a külföldi tőke korlátozására orientálódott politika kedvezett a helyi tőke növekedésének, és ennek megfelelően csökkentette Kína függőségét.

A Kuomintang vezetői törvényeket fogadtak el a munkáról, létrehozták a hivatalos állami szakszervezetek rendszerét, meghatározták a

minimálbéreket. Ezenkívül számos más törvényt is elfogadtak, melyek garantálták a polgárok bizonyos jogait, különösen a tulajdonjogot, ami a magánvállalkozások fejlődésének kedvezett. 1930-ban agrártörvényt fogadtak el. Ez korlátozta a bérleti díjakat, meghatározta a földbirtokok méretét, védte a bérlők jogait. Ennek a törvénynek a falvakon kialakult szociális konfliktusokat kellett enyhíteni. A reformoknak nem volt jelentős hatása, jöllehet viszonylagos stabilitást biztosítottak.

A Kuomintang külpolitikája legfőbb céljának a nagy államokkal kötött egyenlőtlen szerződések eltörlését tartotta. A nankingi kormány már 1928-ban kihirdette a vám autonómiájának visszaállítását. Ezzel egyidejűleg eltörölték a belső vámhatárokat. A tárgyalások eredményeként 33 koncesszióból 20 visszakerült Kínához. Azonban az ország helyreállításához szükséges külföldi hitel megszerzésére tett összes próbálkozás eredménytelenül végződött. Ráadásul az országban megkezdődött a külföldi tőke kivonása.

Kína külpolitikai helyzete még inkább romlott Japán Mandzsúria elleni agressziója után. A kínai vezetés összes erőfeszítése, hogy segítséget kapjon a nyugati államoktól a Japánnal szembeni harchoz, nem hozott eredményt. Ekkor Csang Kaj-sek 1935–1936-ban újra a Szovjetunióhoz fordult segítségért.

4 A KKP és a Kuomintang közötti szembenállás. Az 1927-es leszámolás után a kommunisták az ország számos régiójában megőrizték befolyásukat szovjet járásokat létrehozva, kísérletet tettek a kommunista társadalom kiépítésére. Ennek köszönhetően sikerült kialakítani a kínai kommunisták vezető eszméit: Kínában a forradalom főleg paraszti lesz és partizánharc jelleget fog ölteni.

1930–1934-ben Csang Kaj-sek hadserege öt hadjáratot intézett a kommunista járások ellen és szétverte azokat. A szovjet hatalom felállítására tett kísérletek Kínában vereséget szenvedtek, azonban nem semmisültek meg.

1931-ben a KKP vezetője **Mao Ce-tung** volt, aki félreállította a hatalomból a pekingi értelmiségieket. Irányítása alatt 1934–1935-ben 100 ezres partizán hadsereg **hosszú menetelést** vitt véghez (csatákkal 12 ezer kilométert tettek meg). Észak-Kínába helyeződött át – közelebb az SZSZKSZ-hez és a fronthoz, mely Mandzsúria japánok általi megszállása után alakult ki. Itt, három tartomány határánál – Senhszi, Kanszu, Ninghszia – létrejött a **Sajátos Határ-**

menti Övezet, mely a kommunista mozgalom későbbi megújulásának és kibontakozásának bázisa lett.

Japán agressziója és az SZSZKSZ nyomása arra készítette a KKP-t és a Kuomintangot, hogy 1937 áprilisában újra egyesítsék erőiket.

Mao Ce-tung az 1934–1935-ös „Nagy menetelés” ideje alatt

Azonban a kínai hadsereg tevékenysége nem volt sikeres. 1939-ig egész Kelet-Kína japán megszállás alá került. Csang Kaj-sek emellett csapást kívánt mérni szövetségére – a kommunistákra, akikben a hatalomért folyó harc fő ellenségeit látta. A Kuomintang sikertelenségei növelték a kommunisták tekintélyét, akik eredményes harcot folytattak a japánok ellen Észak-Kína általuk felügyelt térségeiben. Ezalatt a Kuomintang fennhatósága alatt lévő területeken a parasztok a földesurak különböző elnyomásának voltak kitéve.

A háború végére a KKP tömeges parasztpárttá fejlődött, mely jelentős katonai erővel rendelkezett. Ez lehetőséget teremtett számára, hogy hozzájárasson a harc végső szakaszához, mely győzelmével ért véget.

Kérdések és feladatok

1. Mi váltotta ki a *Május 4. mozgalmat*? **2.** Kiket neveztek Kínában *militaristáknak*? **3.** Melyik évben kötött szövetséget a Kuomintang és az SZSZKSZ? **4.** Mi készítette a Kuomintangot és a KKP-t 1937-ben a nyílt fegyveres harc félbeszakítására és erőik egyesítésére?

5. Melyek voltak a *Május 4. mozgalom* eredményei? **6.** Milyen hatása volt a Szovjetunió-nak a kínai események alakulására? **7.** Hogyan értékelhetőek az 1925–1927-es események Kínában? Miért éppen így? **8.** Jellemezzétek Csang Kaj-sek politikáját a kommunistákkal! **9.** Milyen célja volt Csang Kaj-sek reformjainak? **10.** Milyen célból indította el a KKP a *nagy menetelést*? **11.** Hogyan hatott Japán agressziója a KKP és a Kuomintang kapcsolatára?

12. Alkossatok csoportokat és állítsatok össze időrendi táblázatot Kína történetének 1920–1930-as évekbeli eseményeiről!

13. Miért vezetett az 1925–1927-es nemzeti forradalom polgárháborúhoz Kínában? Adjatok kimerítő választ! **14.** Készítetek bemutatót a témából: *A Kuomintang és a KKP szembenállása az 1920–1930-as években!*

23. India

1. Miért nevezték Indiát a *brit korona legszebb gyöngyszemének*? **2.** Mikor jött létre az Indiai Nemzeti Kongresszus?

Nemzeti-felszabadító mozgalom. A polgári aggályok kampánya. Az Európában zajló forradalmi mozgalmak nagy hatással voltak az indiai társadalomra. Az 1918–1921-es indiai nemzeti-felszabadító mozgalom felindülésének közvetlen kiváltó oka az volt, hogy az angol hatalom az ország gyarmati helyzetének megerősítésére törekedett. A nemzeti-felszabadító mozgalom élén a **Mahatma Gandhi** által vezetett **Indiai Nemzeti Kongresszus (INK)** állt. Az indiai nemzeti mozgalom ideológiája a gandhizmus lett. Ez egyesítette az indiai kultúrán alapuló politikai, erkölcsi-etikai és filozófiai koncepciókat.

A gandhizmus igazságosságon alapuló társadalom létrejöttének szociális eszméi (*szárvo-daja*) az indiai parasztság és városi alsóbb rétek körében reakciót váltott ki. M. Gandhi érdeme az volt, hogy a függetlenségért és a társadalom átalakításáért folytatott harc eszméit a lakosság többsége számára elérhető és felfogható értelemben fejtette ki. A nép **Mahtmának** nevezte, ami azt jelenti *nemes lelkű*. Népszerűkké váltak az általa ajánlott harc módszerei (bojkott, békés tüntetések, az együttműködés megtagadása stb.). Ezek mellőzték az erőszakot. Lényeges volt, hogy az ellenállást a gyarmatosítókkal szembeni türelemmel (**szatjágraha**) egyesítette. A többnemzetiségű, vallásilag és társadalmilag megosztott indiai társadalomban az erőszakmentesség volt a közös harc szervezésének egyetlen eszköze.

1918-ban az INK az indiaiak tömegpártjává alakult át. Az általuk szervezett akciók a lakosság támogatottságát élvezték. Az INK mellett a **Muzulmán Liga** is kibontakoztatta tevékenységét. A világháború utáni nemzeti-felszabadító harc tömegsztrájkokkal kezdődött az iparilag fejlett központokban – Bombayban, Madrasban, Kánpurban és Ahmadábádban.

Az angol gyarmati közigazgatás annak érdekében, hogy megfékezze a mozgalom kibontakozását, E. Montegjou Indiaügyi miniszter tanácsára a kormányzás reformjára határozta el magát. 1919-ben az angol parlament törvényt fogadott el India kormányzásáról. Ez alátámasztotta India gyarmati státuszát, azonban előírányozta az indiai képviselőt bővítését India alkirályának tanácsában, a tartományi helytartóságban, valamint a választásra jogosultak 1-ről 3%-ra emelését. Ezzel egyidejűleg elfogadták a Rowlatt-törvényt, mely meghatározta a kormányellenes tevékenységek büntetésének mértékét.

A gyarmati közigazgatás, különösen a Rowlatt-törvény, elindította a tömeges **polgári elégedetlenség mozgalmát**. 1919. április 6-án M. Gandhi felszólított a hivatalos ügyintézés felfüggesztésére és a boltok bezárására.

A gyarmatosítók erre erőszakkal válaszoltak. 1919. április 13-án Amritszáriban (Pandzsáb tartomány) az angol katonaság tüzet nyitott a békés tüntetőkre. Több mint ezren vesztették életüket. Ez az akció nagy lázadást indíthatott volna el, de M. Gandhinak köszönhetően sikerült ezt elkerülni. 1919 őszén az INK közgyűlésén döntést hoztak a Montegjou-törvény szerinti választások bojkottjáról. A bojkott elérte célját. Az 1919-es események hatására M. Gandhi kidolgozta a gyarmatosítók elleni erőszakmentes ellenállás takti-

káját. Első szakaszában előírányozta a gyarmatosítók intézményei és termékei szembeni bojkottot; a másodikban – az adófizetés megtagadását. Ez nyílt konfliktust jelentett a gyarmati igazgatással szemben. Az erőszakmentes ellenállás kampánya 1920. augusztus 1-én kezdődött el. Élén a 10 millió főt számláló INK és a Muzulmán Liga állt. Azonban az 1922 elején történt események a

M. Gandhi a rokkánál, aki a függetlenségért vívott harc jelképévé vált

? Hogyan gondoljátok, miért a rokka vált a harc jelképévé?

kampány beszüntetését indokolták. A muszlim régiókban felkelések kezdődtek. A gyarmatosítók a felkelők ellen bevetették a hadsereget. Az egyik faluban a parasztok élve elégették a rendőröket. A muzulmán körzetekben felkelések kezdődtek. A gyarmatosítók a felkelők ellen bevetették a katonaságot. M. Gandhi elítélte ezeket a tetteket és felszólított az akciók felhagyására.

A stabilizáció időszakát (1922–1929) India különösebb megrázkódtatások nélkül élte át, jóllehet ez alatt az INK egyik vezére **Dzsavaharlal Nehru** a *purna szvaradzs* – teljes függetlenség jelszavával lépett fel.

2 **A gyarmatosítás felszámolásának és az ország jövőjének kérdése.** A világgazdasági válság súlyosan érintette India gazdaságát. Csökkentek fő exporttermékeik árai. A parasztság és a vállalkozók jelentős részének tönkremenése és elszegényedése a nemzeti-felszabadító mozgalom új hullámát indította el. A gyarmatosítás elleni harc új szakasza a korábbiakhoz képest különbözött szervezettségében és céljának világosságában – *függetlenség és alkotmány*.

A harc elindítására az adta meg a löketet, amikor **John Saimon** vezetésével brit politikai személyek bizottsága érkezett Indiába, hogy új alkotmányt dolgozzanak ki. Az indiai polgárságot felháborította, hogy ebből a folyamatból mellőzték az indiai közszemélyeket. Mindegyik indiai szervezet bojkottálta a bizottság munkáját.

Az INK döntése értelmében új polgári elégedetlenségi mozgalom kezdődött. Ez ugyanolyan séma szerint zajlott, mint az 1920-as években. **1930. január 26-át** India függetlensége napjává nyilvánították.

Az elégedetlenségi mozgalom második szakasza kezdetének jeléül az szolgált, amikor nyilvánosan megsértették a só kitermelésének és árusításának Indiában működő gyarmati hatalom általi monopóliumát.

1930 márciusában M. Gandhi követői kíséretében háromhetes menetelésbe kezdett az Adriai-tenger partjához, hogy sót párologtassanak le a tenger vizéből. Ez a *sómenetelés* nagy hatással volt az indiai társadalomra. Egyes városokban felkelések törtek ki. A megmozdulások a hadseregre is áttértek. A gyarmati hatalom törvényen kívül helyezte az INK-t. A menetelésben résztvevők közül közel 60 ezer főt bebörtönöztek. A mozgalom ennek ellenére tovább erősödött. A résztvevők közül sokan eltávolodtak a szatjágraha elveitől, és valós felkeléseket kezdeményezve konfliktusba keveredtek a rendőrséggel. Az erőszak hulláma arra kényszerítette a gyarmatosítókat és az INK-t, hogy tárgyalásokat kezdjenek.

1931-ben egyezményt kötöttek, melynek értelmében a gyarmatosítók felhagytak a megtorlásokkal és szabadlábba helyezték a fogvatartottakat, felszámolták a só monopóliumát, az INK pedig félbehagyta az elégedetlenségi

M. Gandhi a sómenetelés alatt 1930-ban

mozgalmat. Eduard Irwin (lord Halifax's) alkirály ígéretet tett India jövőbeni függetlenné nyilvánítására.

M. Gandhi beleegyezett, hogy részt vesz azon a Londonban rendezett konferencián, melyen India kérdésének megvitatására hívtak össze. Tehát a harc tárgyalóasztal mellé került. A konferencián az INK *India polgárainak alapjogairól és kötelességeiről* név alatt benyújtotta alkotmánytervezetét. Ebben a következő pontok szerepeltek: demokratikus szabadságok bevezetése Indiában; a kasztrendszer és valláselyenlőség elismerése; az ország közigazgatási-területi átrendezése a vallási tényezők figyelembevételével; a minimálbér meghatározása; a földbérleti díjak korlátozása; adócsökkentés.

A konferencia teljes kudarccal végződött. Ekkor 1932-ben, az INK meghirdette az ellenállási mozgalom új hullámát. Válaszul a gyarmatosítók betiltották az INK-t, M. Gandhi pedig börtönbe került.

1935-ben a brit parlament elfogadta az **India kormányzásáról szóló okmányt**, melynek értelmében az Indiai Birodalomnak önálló államokból álló föderális domíniummá kellett változnia. A lakosság 12%-a választójogot kapott, kibővítették a helyi törvényhozó szervek hatáskörét, azonban a gyarmati állapot továbbra is fennmaradt.

1937-ben választásokat tartottak, melyek az INK tekintélyét igazolták. 11 tartomány közül 8-ban ő szerzett fölényt és alakíthatott helyi kormányt. Ez nagy előrelépés volt a hatalom megszerzése és a demokratikus parlamenti tapasztalat irányába. Eltekintve az eredményektől, az INK nem tudta egyesíteni India minden vallási felekezetének híveit. A Muzulmán Liga felszólította híveit az önálló muzulmán tartomány – Pakisztán államai (*A tiszták államai*) létrehozására szóló harcra.

A második világháború kezdete után India alkirálya kihirdette az országban a hadiállapotot. India a Hitlerellenes koalíció oldalán harcolt. Az 1935-ös okmány megvalósítását elnapolták.

Kérdések és feladatok

1. Ki állt a nemzet-felszabadító mozgalom élén Indiában, az 1920–1930-as években? **2.** Nilyen módszereket alkalmazott az INK az India függetlenségéért vívott harcban? **3.** Mikor és milyen polgári engedetlenségi akciókat hajtott végre az INK? **4.** Mi volt a *sómenetelés* célja?

5. Jellemezzétek a polgári engedetlenségi mozgalom levezetésének mechanizmusát! Miért voltak hatásosabbak a fegyvereknél? **6.** Milyen módszerekkel próbálták megfékezni az angol gyarmatosítók a nemzeti-felszabadító mozgalmat Indiában?

7. Tisztázzátok az indiai nép nemzeti-felszabadító mozgalmanak főbb szakaszait az 1920–1930-as években! **8.** Jellemezzétek az indiai nép függetlenségi harcának eszmei alapjait! **9.** Jellemezzétek az angol gyarmati közigazgatás politikáját India nemzeti-felszabadító mozgalomával szemben! **10.** Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg a kérdést *Melyek voltak az indiai nép nemzeti-felszabadító mozgalmanak eredményei az 1920–1930-as években!*

11. Készítsetek bemutatót a témában *M. Gandhi - az indiai nép nemzeti-felszabadító mozgalmanak vezére!*

24. Közép- és Közel-Kelet államai.

Latin-Amerika államai

1. Milyen frontok léteztek a Közel-Keleten az első világháború alatt? 2. Mely államok osztották fel az Oszmán Birodalom birtokait a Közel-Keleten?

A török nemzeti állam létrejötte. Az első világháborúban elszenvedett vereség az Oszmán Birodalom összeomlását eredményezte. Az antant államok örökségének felosztására törekedtek. Felosztva az Oszmán Birodalom arab birtokait, Anglia és Franciaország ugyanazt akarta a törökök lakta területekkel is. Az antant államok ellenőrzésük alá vonták a Fekete-tengeri csatornákat is, Franciaország megszállta Kilíkiát, Anglia – Isztambul, Olaszország és Görögország csapatai Kis-Ázsiában szálltak partra. Válaszul Törökországban mozgalom kezdődött az országnak, mint nemzeti államnak megőrzése céljából. Vezetője **Musztafa Kemal** tábornok volt. Törökország meg nem szállt területein, Ankara városában összehívták a **medzsliszt** – a Nagy Nemzetgyűlést. **1920. április 23-án** a medzsliszt kormányt alakított és hozzálátott a hadsereg szervezéséhez.

1920. augusztus 10-én a szultáni bábkormány aláírta az antant államaival a **sevres-i békeszerződést**, mely rögzítette az ország felosztását. Törökország elvesztette összes Közel-Keleti birtokait. Görögországhoz kerültek az európai birtokok és Izmir város Kis-Ázsiában. Törökország keleti határainál létrejött az Örmény állam. Törökország területén kapitulációs rendszert vezettek be, ami gyakorlatilag az államot félgymattá változtatta. M. Kemal kormánya elvetette ezt a szerződést. Ekkor a görög katonaság Anglia támogatásával megkezdte a támadást az ország belseje felé, ami a **görög-török háborúhoz** vezetett (1920–1921).

Az új kormány első külpolitikai okmánya a Szovjet Oroszországhoz való kérvényezése volt. M. Kemal V. Lenin nevére címzett levelet, azzal az ajánlattal, hogy a két állam között létesüljön diplomáciai kapcsolat, valamint azzal a kéréssel, hogy nyújtson segítséget Törökországnak az imperializmus elleni harcban. Szovjet-Oroszország személyében Törökország szövetségesre talált az antant államaival szembeni harcban. **1921 márciusában** a két állam között szerződés született a barátságról és testvériségről. Ennek feltételei alapján meghatározták a szovjet-török határvonalat: Törökország megkapta a korábban Oroszországhoz (Kari térség) majd Örményországhoz tartozó Kaukázuson túli területeket, mely ily módon fel lett osztva és felszámolva. Ezenkívül Törökország pénzügyi és katonai segítséget kapott az OSZFSZK-tól.

Még ebben az évben hasonló szerződés született a Kaukázuson túli szovjet köztársaságokkal. 1922 januárjában az USZSZK-val is szerződést írtak alá.

Kemal Musztafa
Atatürk

Atatürk (középen) 1933-ban Ankarában a lányok felsőfokú iskolájában

1922-ben a török hadsereg győzelmet szerzett a háborúban. Az antant kénytelen volt szerződést aláírni M. Kemal kormányával, s ezzel elismerni őt. Áttekintették a sevres-i szerződést. 1923-ban aláírták a lousanne-i békeszerződést, melynek értelmében fennmaradt az ország területi egysége, mint nemzetállam.

A külpolitikai stabilitás megteremtette a feltételeket az országon belüli reformok lebonyolításához, melyet a nép körében *sapka forradalomnak* neveztek el. Fő irányelvvé vált az állam európasítása. Törökországot köztársasággá kikiáltották ki (1923). Az egyházat különválasztották az államtól, az iskolát pedig – az egyháztól. 1924-ben eltörölték a ka-

lifátust. Bevezették a latin ábécét. Minden törököt vezetéknev felvételére köteleztek.

1934-ben Törökország Nagy Nemzetgyűlése az ország első elnökének, Musztafa Kemalnak az **Atatürk** nevet (gyakorlatilag vezetéknevet) adta, ami fordításban azt jelenti *a törökök atyja*.

Törökországban tiltva volt a többnejűség, kötelezővé vált a polgári házasságkötés. A kormány támogatni kezdte a nemzeti ipart, fő figyelmet szentelve az importhelyettesítő termelés fejlődésére. Az 1930-as évek válsága után az országban hozzáálltak a tervgazdálkodás elemeinek bevezetéséhez, és létrehozták az állami szektort.

2

A palesztin probléma. A zsidók nemzeti központjának megteremtését az osztrák **Teodor Hercul** újságíró javasolta még a XIX. század közepén. 1897-ben Bázelen (Svájc) a **cionista mozgalom** kongresszusán ez az elképzelés indoklásra talált. Döntés született egy zsidó állam létrehozásáról Palesztina területén. A világ zsidóságának 10 millió képviselőjét tervezték egy 25 ezer négyzetkilométeres területre áttelepíteni. Eleinte a cionisták felajánlották a török szultánnak, akinek az uralma alatt volt Palesztina, hogy adja el ezeket a földeket, de ő nem volt erre hajlandó. Ettől függetlenül a zsidó lakosság titokban megkezdte az áttelepülést Palesztinába.

Az első világháború alatt a szultán, megvédve az antanttal való együttműködés gyanúját, hozzáállott a zsidó lakosság kitelepítéséhez. 1917-ben, a háború befejező szakaszában Anglia és Franciaország meghirdette a **Balfour-nyilatkozatot**, melyben a zsidóság egy részének történelmi hazájába való visszatelepítéséről valamint Palesztinában nemzeti központ létrehozásáról volt szó. A nyilatkozat egy újabb áttelepülési hullámot indított el.

Palesztinában zsidó politikai és katonai szervezetek alakultak. 1922-ben az antant a Népszövetségtől mandátumot kapott a Palesztina feletti

kormányzásra. Ez az arabok felkeléshez vezetett az angolok és zsidók ellen (ekkorra ez utóbbiak Palesztina lakosságának 18%-át alkották). Jóllehet a felkelést elfojtották, az arab és zsidó közösség valamint a gyarmati közigazgatás közötti feszültség megmaradt.

Az 1930-as évek végéig Anglia közbejárt a zsidók áttelepítésében. Amikor azonban a zsidó és arab lakosság viszonya feszültté vált és ez a brit gyarmati birodalom stabilitását veszélyeztette, Anglia betiltotta az áttelepülést. Ekkora viszont a zsidó politikai körökben már megszilárdult a saját állam megteremtésének gondolata. Palesztinában zsidó *árnyék* politikai szerkezet alakult ki – kormány, helyi hatalom, fegyveres egységek, melyek Izrael állam kikiáltására készültek.

Az arab közösség határozottan a zsidó állam létrejötte ellen lépett fel, ami felerősítette a nemzetiségek közötti harcot Palesztinában.

3

Irán (Perzsia) a két világháború közötti időszakban. Az első világháború és az egykori Oroszország területén zajló forradalom nagy hatással voltak Irán (Perzsia) fejlődésére. Az Oszmán- és Orosz Birodalom szétesése olyan előfeltételeket teremtett, melyekben Nagy Britannia lehetőséget látott Perzsia, a Kaukázuson túl és Közép-Ázsia gyarmatosításának befejezésére.

1918-ban az angol csapatok megkezdték Irán teljes megszállását, ellenőrzésük alá vonták Bakut (Azerbajdzsán) és behatoltak Közép-Ázsiába. Perzsia fővárosában, Teheránban, Vosug ed-Doume vezetésével angolbarát kormány alakult. Megsértve az alkotmányt és a medzslisz tudta nélkül, aláírta az angol-iráni szerződést, mely átadta a hadsereg, pénzügy, külkereskedelem és a társadalmi-gazdasági élet más ágazatai feletti ellenőrzés jogát Angliának.

Az Irán pénzügye E. Smith angol pénzügyi tanácsadó hatásköre alá került. Az iráni hadseregben angol tisztek gazdálkodtak. Az angol-iráni vámkonvenció alacsony árakat szabott az angol termékekre és betiltotta a Szovjet-Oroszországgal való kereskedelmet. Az országból kivitték a kenyeret, ami az élelmiszerek árának növekedését eredményezte.

Szigorú ellenőrzést vezettek be az ország társadalmi-politikai és gazdasági élete felett. A megkötött szerződések elleni bármely fellépést erővel fojtották el.

1920. április 7-én Terbizben (iráni Azerbajdzsán) a sah hatalma elleni és angolelleses felkelés tört ki. Élén az azerbajdzsáni autonomisták vezére Hiabani sejk állt. Ő az angol-iráni szerződés ellen lépett fel, a nemzeti függetlenség megszilárdítását, Irán köztársasággá nyilvánítását, demokratikus reformok bevezetését és Azerbajdzsán autonómiáját követelte. A felkelők magukhoz ragadták a hatalmat Terbizben, valamint az iráni Azerbajdzsán más városai-ban és körzeteiben. 1920 szeptemberében a sah és az angolok csapatai elfojtották a felkelést. Hiabani sejket és hívei közül sokakat kivégeztek.

1920. június 5-én Irán északi tartományában, Giljanban kikiáltották a **Giljan Köztársaságot** valamint az ideiglenes forradalmi kormány megalakulását Kecsek-kánnal az élén. Összetételében különböző politikai irányzatok képviselői és társadalmi csoportok tartoztak. A kormány tagjai és az általuk képviselt politikai erők közötti ellentétek az köztársaság belső gyengeségét idézték elő. Kecsek-kán elvetette az agrárreformot, melyet a kommunisták, a nemzeti kisebbségek, többek között a kurdok is sürgettek.

Az angolbarát politika kudarcot vallott, Vosug ed-Doume kormánya pedig lemondott. Az ország hatalom nélkül maradt.

Egy paraszt fia, a perzsa kozákok tisztje (az oroszok által az első

Reza Pahlavi sah babiloni oroszlánnal a háttérben.

S. J. Vulf festménye,
1930-as évek

világháború alatt létrehozott osztag) **Reza kán** vezette a kozákok 4 ezres seregét Irán fővárosa, Teherán ellen. Ez gyakorlatilag államcsíny volt. 1921 februárjában a lázadók követelésére új kormány alakult, melyben Reza kán hadügyminiszter lett. Három hónappal később megfosztotta hatalmától a miniszterelnököt. Minden hatalom Reza kán kezébe került, aki a hozzá hű kozák hadosztályra támaszkodott. Reza kán éles fordulatot vett az ország külpolitikájában: megszűnt a Nagy-Britanniától való függőség. Csapatái Iránból való kivonására kényszerítette őt. Ezzel egyidejűleg rendeződtek a szovjet Oroszországgal való kapcsolatok (az 1921-es egyezmény).

Reza kán keményen leszámolt a felkelő mozgalommal és rendet teremtett az országban. Támasza az **1922-ben** különböző pártokból létrejött **Nemzeti Blokk** volt. Reza kánnak sikerült elérnie, hogy miniszterelnökké nevezzék ki. A medzslisz választásakor, a kommunisták támogatottságát élvezve, blokkja megszerezte a szavazatok többségét.

1925-ben, katonai nyomás alatt, a medzslisz Reza kánt korlátlan hatalommal rendelkező főparancsnoknak nevezte ki, jóváhagyta a Kádzsár-dinasztia megdöntését, ideiglenesen átadta a hatalmat Reza kánnak, valamint összehívta a Nemzetgyűlést, melynek határoznia kellett Irán további államirányítási formájáról.

1925. december 12-én a miniszterelnök híveiből megválasztott Nemzetgyűlés Reza kánt választotta meg Irán sahjának utódául, aki felvette a **Reza Pahlavi sah** nevet.

Reza sah, Törökország és az amerikai tanácsadók tapasztalatára támaszkodva, reformok bevezetéséhez kezdett, melyek az ország modernizálását irányozták elő.

A pénzügyi reformokat az olaj eladásából származó bevételekből fedezték. Az államgazdaság önállóságának alapját az iparnak kellett fedeznie.

Az 1920–1930-as években, Iránban egyes reformokat vezettek be a kultúra és a hétköznapi élet területén: bevezették a világi iskolákat, néhány leányiskola jött létre, Teheránban egyetem, Keredzsában pedig mezőgazdasági intézet nyílt. 1935-ben dekrétumot adtak ki a csádra kötelező levételéről, a fényűző feudális rangokat pedig vezetéknevre váltották. Korlátozták a pap-ság befolyását az ország társadalmi-politikai életére. Ez idő alatt elfojtották az ellenzék bármilyen jellegű fellépését, és a parasztlázadásokat.

Az 1930-as években Reza sah külpolitikájára a Németország felé való közeledés volt jellemző, igyekezve ellensúlyt találni az SZSZKSZ-el és Nagy-Britanniával szemben.

1937-ben Irán, a szovjetellenes gondolatokat követve aláírta a **szabadbadi paktumot**. 1938-ban az ország visszamondta az SZSZKSZ-el való újabb kereskedelmi szerződés aláírását, ami majdnem a szovjet-iráni kereskedelem megszakítását eredményezte, amely akkorra Irán külkereskedelmi forgalmának csaknem 40%-át alkotta. Irán területét Németország hódító céljai megvalósításának támaszpontjaként igyekezett felhasználni.

4 Latin-Amerika államai. Az első világháború pozitívan hatott Latin-Amerika államainak gazdasági fejlődésére. A helyi ipari körök megerősödése, és a munkások számának növekedése előidézte a **liberális reformokért folytatott oligarchiaellenes mozgalom kibontakozását**. A XX. század első negyedének legradikálisabb reformjait Argentínában, Chilében, Uruguayban és Mexikóban vezették be. Azonban a reformok az ültetvényesek és a régi arisztokrácia nemtetszését váltották ki. A térség csaknem összes állama a katonai fordulatok és a katonai diktatúra felállításának kísérletén ment át. Azonban a diktátorok tevékenységét nem lehet egyértelműen elítélni. Tetteik által valamelyest lerombolták a meglévő hatalmat, szociális törvénykezést vezettek be, korlátozták a külföldi tőke befolyását.

Az **1929–1933-as** évek gazdasági válsága, mely lényegesen kihatott a latin amerikai államok gazdaságára, még inkább felerősítette az európai államok valamint, az USA függőségétől való felszabadulás irányvonalát. A kiutat az **iparosítás megvalósításában** látták, mely a gépek és felszerelések importképtelenségét kívánta kárpótolni. A saját ipar fejlesztése érdekében a helyi tőke kedvezményeket kapott. Az állam pénzt kezdett befektetni az ipar fejlesztésébe, ami a gazdaság állami szektorának létrejöttét eredményezte.

Atatürk (belkézre) találkozója Reza Pahlavi sahhal (jobbkézre) 1934-ben

A kormány, hogy csökkentse az export egy termékre korlátozódó függőségét, a külkereskedelem szerkezetének megváltoztatására törekedett, és ellenőrzése alá vonta a külföldi tőke tevékenységét. Argentínában, Mexikóban és Bolíviában államosították, kőolaj-kitermelés iparágát.

Így tehát Latin-Amerikában, akárcsak a Nyugat államaiban, a válság a gazdaság állami irányításának erősödését eredményezte. Azonban a változások levezetésének formái eltérőek voltak: megkezdve az olasz fasiszták tevékenységének másolásától F. Roosevelttől USA-beli *új irányvonala*, valamint Franciaország *Népi frontja* reformjának mintáig. Az iparosítás útvonalán a legjelentősebb sikereket Mexikó, Argentína, Brazília és Chile érte el.

A nyugatellenes, és főleg az amerikaellenes hangulatok erősödése a térség államaiban arra késztette az USA-t, hogy módosítsa politikáját Latin-Amerikában. F. Roosevelttől elnök bejelentette, hogy az USA a *jó szomszéd-ság politikáját* kívánja folytatni és nem hajlanak az intervencióra.

Kérdések és feladatok

1. Mi váltotta ki a nemzeti forradalmat Törökországban? Ki állt az élén? 2. Mikor zajlott a görög-török háború? 3. Milyen reformokat hajtott végre Atatürk? 4. Miben rejlik a *palesztin probléma* lényege? 5. Mit hirdetett meg a *Balfour nyilatkozat*? 6. Mikor volt Iránban nemzeti forradalom? Kiállt az élén? 7. Mely évben alapították meg Iránban a Pahlavi-dinasztiát? 8. Jelöljétek ki Latin-Amerika gazdasági és politikai folyamatainak sajátosságait!
9. Hogyan zajlott a török nemzeti állam megalapításának folyamata? 10. Milyen módon hozta létre hatalmát Reza kán Iránban? 11. Milyen jelentősége volt a *Balfour nyilatkozatnak* a zsidó állam létrejöttében? 12. Milyen hatásai voltak az oroszországi eseményeknek Törökország és Irán nemzeti-felszabadító mozgalmára? 13. Miért zajlott harc a nagyhatalmak között Irán befolyásáért?
14. Állítsatok össze időrendi táblázatot a Közel- és Közép-Kelet 1914–1924 között történt eseményeiről! 15. Hasonlítsátok össze Irán bel- és külpolitikáját Reza kán hatalomra kerülése előtt és után! Válaszotokat táblázat formájában adjátok meg!
16. Állítsátok össze Atatürk, Reza kán vagy a korszak egyik Latin-Amerikai képviselőjének történelmi portréját (választásotok szerint)!

Gyakorlati foglalkozás

Ázsia és Latin-Amerika: a demokratikus erők és diktatórikus rendszerek ellenharca

**Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez az V. fejezet alapján:
Ázsia és Latin-Amerika államai**

VI. FEJEZET. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEI

25. A második világháború központjainak kialakulása. A Berlin-Róma-Tokió tengely létrejötte

1. Mikor jött létre a nemzetközi kapcsolatok versailles-i rendszere? 2. Milyen változásokat vezettek be vele kapcsolatban az 1920-as években?

A világgazdasági válság hatása a nemzetközi kapcsolatokra. A világgazdasági válság kiélezte a nemzetközi kapcsolatokat, és az újabb háború gócpontjainak kialakulásához vezetett. Összehasonlítva az első világháborúval, az 1930-as években csak néhány állam törekedett háborúra, ezért közösségi összefogás által annak veszélye elkerülhető lehetett volna.

A világgazdasági válság felszámolásának érdeke az államok elé helyezte az erőegyesítés feladatát. Ezen az útvonalon érdemes lépésnek tekintették a katonai kiadások, valamint a jóvátételek és tartozások anyagi terhének csökkentését.

1930 januárjában, Londonban nemzetközi konferencia vette kezdetét a tengeri fegyverkezés korlátozásával kapcsolatban. Ezen kísérletet tettek az öthatalmi szerződés feltételeinek más osztályú hadihajókra való kiszélesítésére: cirkálókra, torpedórombolókra, tengeralattjárókra. Franciaország és Olaszország megtagadta a szerződés aláírását. Az USA, Anglia és Japán megegyeztek, hogy a cirkálók és torpedórombolók szempontjából az 5:5:3 arányhoz fognak viszonyulni. A tengeralattjárók kérdésében a flották egyenlősége elvét vezették be.

Hosszas előkészületek után, **1932 februárjában, Genfben** lefegyverzési konferencia kezdődött. Már a kezdetektől világossá vált, hogy a vezető államok között jelentős nézeteltérések vannak a problémát illetően. Franciaország úgy vélte, a Népszövetség fennhatósága alatt nemzetközi hadsereget kell létrehozni. Vetélytársa, Németország a versailles-i szerződés korlátozásainak eltörlését követelte. Angliát a tengeralattjárók és vegyi fegyverek likvidálásának kérdése érdekelt. Az USA a szárazföldi seregek csökkentése mellett lépett fel. Az SZSZKSZ a konferencia napirendi pontjának követelte az általános vagy arányos lefegyverzést. Olaszország az év kezdetére a felfegyverzés moratóriumát ajánlotta. Japán a Távol-Kelet és a Csendes-óceán térségében való különleges szerepének elismerését követelte. Így módon minden állam egyoldalú előnyre törekedett. A konferencia eredménytelenül végződött.

Kísérletek történtek a nemzetközi pénzügyek rendezésére. 1931-ben az USA egyéves moratóriumot ajánlott a jóvátételek kifizetésére. Az ajánlatot

elfogadták. 1932-ben eltörölték Németország jóvátételeit. Az adós államok beszüntették az USA-nak való tartozások kifizetését.

Ezzel majdnem egyidejűleg az USA-ban magas vámadót vezettek be, Nagy-Britannia pedig lemondott az *arany szabványról*, azaz az angol font aranyra cserélésének rögzített árfolyamáról, ami kedvezett volna az angol áruk exportjának. Ezen tettekkel az USA és Nagy-Britannia vám- illetve valuta konfliktust teremtett, ami a világkereskedelem szervezetlenségét vonta maga után és még inkább elmélyítette a válságot.

1933-ban Londonban világgazdasági konferenciát hívtak össze, melyen a valuta stabilitásának problémáját illetve a világgazdaság felélénkítési útvonala kidolgozásának kérdését tárgyalták meg. Azonban ez is eredménytelenül ért véget.

2 A háború gócpontja a Távol-Keleten. A háború első gócpontja a Távol-Keleten alakult ki. 1927-ben Japán miniszterelnöke, Tanaka memorandumban fogalmazta meg a császárnak a Távol-Keleti területi hódítások és az USA Csendes-óceáni térsége feletti hatalma megsemmisítésének tervét.

1931 őszen Japán megszállta Mandzsúria területét. A Mandzsúriai támadás a Mukden közelében lévő provokatív vasúti robbantás után történt, melyet **1931. szeptember 18-án** Japán rendezett meg. Az elfoglalt Észak-Kelet-kínai területeken 1932-ben Japán megalapította a Mandzsukuo bábállamot. Japán az agressziót az SZSZKSZ térségbe való beáramlásának veszélyével indokolta.

Japán e lépései a világközösséget tettekre sarkallta. A Népszövetség a japán csapatok kivonását javasolta, valamint Mandzsúria nemzetközi ellenőrzés alá helyezését. Azonban Japánt nem minősítették agresszornak. A Népszövetség bejelentette, hogy Mandzsúria Kína elválaszthatatlan részét képezi, és nem ismeri el Mandzsukuo államot. Válaszul 1933-ban Japán demonstratívan kilépett a Népszövetségből. Az erre az esetre előirányzott Japán elleni szankciók nem kerültek megvalósításra. Az USA-nak és Angliának sikerült elérnie a Japán és Kína közötti egyezményes béke megkötését: Japán kivonja csapatait Sanghajból, Kína pedig elismeri Mandzsukuo államot. A történelem során először maradt büntetés nélkül az agresszió.

A Népszövetség genfi közjegyzője: „Hol a háború? Milyen háború? Nálam nincs bejegyezve háború!”. Karikatúra, 1932

3 Olaszország agressziója Etiópia ellen. Az első világháború eredményeként Olaszország megosztottnak vélte magát, és nem takargatta hódító terveit, többek között Etiópia ellen. 1935. október 3-án 250-ezres olasz sereg,

légierővel és tankokkal felszerelve betört Etiópia területére. Az etióp hadsereg határozott ellenállást tanúsított. Azonban az erők egyenlőtlenek voltak. A Népszövetség Tanácsa Olaszországot agresszornak nyilvánította és a szervezet tagjait gazdasági szankciók bevezetésére kötelezte ellene. Ezek az intézkedések azonban hatástalannak bizonyultak. Az USA valamint Nagy-Britannia bejelentette semlegességét és megtagadta az Etiópiának való korszerű haditechnika szállítását. Ezzel az áldozatot és az agresszort egy szintre helyezték.

1936 májusában Olaszország bejelentette egész Etiópia meghódítását. Az ország Kelet-Afrikában egyesült Eritreával és Olasz-Szomáliával. Etiópia népe partizánharcot indított az agresszorok ellen, mely Anglia támogatásával 1941-ben az ország felszabadításával ért véget.

4 Németország agressziója. A versailles-i rendszer felszámolása. A. Hitler hatalomra kerülése után Németország csatlakozott az agresszor-államok soraiba. 1933-ig Németország helyzete a versailles-i rendszer keretein belül jelentősen meg volt könnyítve. Beszűntette a jóvátétel kifizetését. Az 1932-es lefegyverzési tárgyalásokon más államokkal való egyenlő jogokat ígértek neki a fegyverkezésben. Németország gyarmatainak visszaadását is megtárgyalták. Fontos előrelépés volt a versailles-i rendszer további felszámolása területén a B. Mussolini által ajánlott **1933 júliusában** aláírt *Négyek paktuma* Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország között. Ez az okmány előírta az államok széleskörű együttműködését a versailles-i rendszer áttekintésének kérdésében, valamint jogilag rögzítette Németország egyenjogúságát a fegyverkezésben. Azonban a szerződés ratifikálása megszakadt.

A versailles-i szerződés feltételeinek áttekintése A. Hitler számára csak az első lépés volt a világhuralom felé. Második lépés lett volna a német nép egy államba való egyesítése, ami magában foglalta Ausztria, Franciaország németek lakta térségeinek, Belgiumnak, Csehszlovákiának, Lengyelországnak és Litvániának a csatlakozását. Harmadik lépésnek látta az *életér* meghódítását Keleten. Birtokába kerítve Kelet-Európa nyersanyag és agrárkészleteit, Németországnak, Hitler véleménye szerint, sikerülhet győznie a világhuralomért folytatott harcban.

1933 októberében Németország kilépett a Népszövetségből. 1934-ben kísérlet történt Ausztria csatlakoztatására. Ezt Olaszország akadályozta meg, aki egyenes katonai beavatkozással fenyegetett. A. Hitler ideiglenesen visszalépett.

1935-ben áttörés történt. Miután Franciaország kifizette a kártérítést, a Saar vidék szénbányái népszavazás után Németországhoz kerültek. A német kormány elutasította a versailles-i szerződés cikkelyeit, mely betiltotta, hogy az ország légierővel rendelkezzen, kihirdette az általános hadkötelezettséget és a hadsereg 36 hadosztályból való megalakulását.

1935-ben Nagy-Britannia és Németország között katonai-haditengerészeti szerződés jött létre, melynek értelmében engedélyezték a német flotta

vízkihajtásának 5,5 szerez növelését, valamin tengeralattjárók építését. Így Németország nagyobb flottával rendelkezhetett, mint Franciaország. A szerződés a versailles-washingtoni rendszer kétoldalú megsértését jelentette.

Az európai diplomaták tárgyalásokba kezdtek a kollektív biztonság rendszere megteremtésének kérdésében. 1934-ben az SZSZKKSZ-t felvették a Népszövetségbe. 1935 májusában az SZSZKKSZ és Franciaország kölcsönös segítségnyújtási szerződést írt alá. Hasonló szerződést kötött az SZSZKKSZ és a CSSZK. Azonban a szerződés ratifikációját Franciaország elnapolta, kihasználva, hogy aláírása által nyomást gyakorolhat Németországra. Nyugaton elég szilárdak voltak a szovjetellenes hangulatok. Ezt kihasználva 1936 márciusában A. Hitler bevezette seregeit a rajnai demilitarizált övezetbe. Anglia és Franciaország sem alkalmazták ez esetben az előírt intézkedéseket.

Németország nyíltan háborúra készülődött. Az első világháború után létrehozott kidolgozatlan kollektív biztonsági rendszer megszűnt.

5 A Berlin-Róma-Tokió tengely létrejött. 1936. november 25-én Németország és Japán aláírták az antikomintern paktumot, melyhez 1937. november 6-án Olaszország is csatlakozott. Létrejött a Berlin-Róma-Tokió tengely. A felek kötelezték magukat közös harcot folytatni a Komintern ellen.

A szerződés kiegészítéséként ígéretet tettek, hogy az SZSZKKSZ valamely államával szembeni háború esetén semmi olyat nem tesznek, ami megkönnyítené az SZSZKKSZ helyzetét.

Azonban Németország és Olaszország között vetélkedés zajlott Ausztriában. Emellett mindkét állam hegemoniára törekedett a Balkánon, még mielőtt megegyeztek volna a térség befolyási övezeteinek megállapításában.

Ekkor Németország elismerte Etiópia Olaszország általi megszállását. Ezután Németország és Olaszország aktívan egyeztettek politikájukat, és közösen bonyolítottak le több nemzetközi akciót is. 1936-ban támogatták a nacionalisták lázadását Spanyolországban, melynek következtében 1939-ben F. Franco került hatalomra.

Németország és Japán viszonyát az nehezítette, hogy Japán a Csendes-óceánon és Kínában elfoglalta a német gyarmatokat, melyeket nem kívánt visszaadni. Németország és Olaszország Japán 1937-es Kína elleni agressziójakor fegyvereket adott el a kínai kormánynak. Mindkét állam, érdekeit tekintve tetteik szabadságának megőrzésére törekedett.

A versailles-washingtoni rendszer alternatívájaként Németország, Olaszország és Japán az erőn alapuló *új rend* bevezetését ajánlották. Ez a világ felosztását jelentette a három állam között.

„Három nép – egy háború!”
A Berlin-Róma-Tokió tengely létrejöttének szentelt olasz plakát

Kérdések és feladatok

1. Mi vetetett a versailles-washingtoni rendszer nemzetközi kapcsolatainak áttekintéséhez? **2.** Hol jött létre a második világháború első gócpontja? **3.** Milyen megnyilvánulásai voltak az agresszióknak az 1930-as években? **4.** Mikor jött létre az Antikomintern paktum? **5.** Mikor törölték el Németország reparációit? **6.** Mely államok kötötték meg a *Négyek paktumát* 1933-ban? **7.** Mikor lépett ki Németország és Japán a Népszövetségből? **8.** Milyen volt az európai államok reakciója Németország hatalmának növekedésére?

9. Hogyan hatott az 1929–1930-as válság a nemzetközi kapcsolatok alakulására? **10.** Mi teremtette meg a lehetőséget Németország számára a versailles-i szerződés betartásának megtagadására? **11.** Milyen tervet dolgozott ki A. Hitler a világhatalom megszerzésére? **12.** Miért vették fel az SZSZKSZ-t a Népszövetségbe?

13. Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg, miért közeledet egymáshoz Németország, Olaszország és Japán? **14.** Melyek a főbb eltérések az első és második világháború előzményei között? Válaszoljatok táblázat formájában!

15. Németország 1933–1936 között nemzetközi szinten véghezvitt tetteit agresszív megnyilvánulásnak lehet-e nyilvánítani? Fejtsétek ki válaszotokat!

26. Az agresszorok megbékélés politikája és annak kudarca

Milyen intézkedéseket valósított meg Németország a nemzetközi szinten az 1930-as évek első felében?

A megbékélés politikája létrejöttének okai. A kialakult körülmények közepette, a béke a Versailles-washingtoni rendszer fennmaradását jelentette, mely viszonylagos stabilitást biztosított, és elismerte a jog erejét. Előírányozta az agresszorok elleni közös tetteket a Népszövetség által. Azonban a közös elhárítás nem vált be. Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy a Nyugat államainak az agresszor elleni közös összefogás hatékonyságát csökkentette a gazdasági válságból való kilábalás kiútja keresése közepette kialakult vetélkedés. Mindemelllett a gazdaság nehéz helyzete elterelte a társadalom és a politikusok figyelmét a belügyi problémákról.

Anglia és Franciaország közossége az erő alkalmazása ellen volt. Kína és Etiópia meglehetősen távolinak tűntek ahhoz, hogy veszélyt jelentsenek az európai biztonságra. Ezek a hangulatok a **megbékélés politikájában** találtak visszatükröződésre, mely az államok passzivitását és főlegesen óvatosságát eredményezték.

A náci Németország világhatalomra irányuló terveit eleinte nem vették komolyan. Anglia és Franciaország vezetői nem hamarkodták el politikai irányvonaluk megváltoztatását, mely a Versailles-washingtoni rendszer fokozatos enyhítésére irányult.

Ez alatt A. Hitler újabb és nagyobb igényekkel lépett elő. Ezek a nemzetközi megbeszélések tárgyává váltak, idővel pedig Németország kielégítette területi törekvéseit.

2

Ausztria anschlossa és a müncheni egyezmény. A *megbékélés* politikájának következménye **Ausztria anschlossa (csatlakozása)** és a Csehszlovákiával kapcsolatos **müncheni egyezmény** lett. **1938 februárjában** szerződést írtak alá, melynek értelmében Ausztria Németország felügyelete alá került. 1938. március 12-én a német csapatok az osztrák nácik támogatása következtében megszállták Ausztriát. Másnap kihirdették Ausztria Német Birodalomhoz való csatlakozását. A nagyhatalmak és a Népszövetség sem reagált erre. Csak az SZSZKSZ tiltakozott e tettek ellen.

A német hadsereg bevonulása Ausztriába 1938-ban

A náci agresszió következő célpontja Csehszlovákia lett. Németország a **Szudéta-vidék** átadását követelte, ahol 3 millió német élt. 1938. szeptember 13-án a szudéta nácik felkelést kezdeményeztek. Leverése után Németország leszámolással fenyegette meg Csehszlovákiát. Azonban az erőviszonyok ekkor még nem Németország javára voltak. Mindemellett az SZSZKSZ kormánya, az 1935-ös szerződésnek megfelelően, Csehszlovákiának mindenne-

mű segítséget ígért.

Nemzetközi válság vette kezdetét, melynek megoldása érdekében N. Chamberlain Münchenben találkozott A. Hitlerrel. A. Hitler bejelentette, hogy a Szudéta-vidék – Németország utolsó területi követelése Európában. Anglia és Franciaország ultimátumot intézett a csehszlovák kormányhoz a CSSZK németek lakta területeinek azonnali átadásáról. Csehszlovákia háta mögött Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország kormányfői **1938. szeptember 29-30-án aláírták a müncheni egyezményt.**

Németországhoz kerültek Csehszlovákia nyugati határa menti és észak-nyugati területei. A müncheni szerződés kötelezte a CSSZK-t Lengyelország és Magyarország területi igényeinek a kielégítésére is. Lengyelország megkapta Tesini Sziléziát, az I. bécsi döntőbíróság ételmében Magyarország megkapta Szlovákia egy részét és Kárpát-Ukrajnát. Csehszlovákia föderális állam lett.

A müncheni egyezmény Németországot Közép-Európa leghatalmasabb államának szintjére emelte. A térség minden kis állama megértette, hogy sem a Népszövetség, sem Anglia illetve Franciaország nem tudják garantálni szuverenitásukat, és ezért Németország felé kezdtek közeledni. 1939. február 27-én Anglia és Franciaország kormánya elismerte F. Franco rendszerét Spanyolországban, melyet Németország és Olaszország aktívan támogatott.

1939. március 15-én a német csapatok megszállták Csehországot és Moráviát, kikiáltották Szlovákia függetlenségét, Magyarország pedig elfoglalta egész Kárpát-Ukrajnát. Ezután Németország Lengyelországtól követelte Gdansk átadását és a lengyel folyosón keresztül egy területen kívüli útvonal megépítését, mely Németországot Poroszországgal egyesítette volna. A német seregek behatoltak a Memel-vidék területére (Klaipeda), amely Litvániához tartozott. 1939 áprilisában Olaszország támogatást indított Albánia ellen és elfoglalta területét.

A *megbékélés* politikájának kudarca világossá vált. A társadalom határozottságot követelt a kormányoktól Németországgal szemben. Anglia és Franciaország kölcsönös segítségnyújtás felhívásával fordult egymáshoz agresszió esetében, valamint megfelelő garanciát nyújtottak a Németországgal közös határokkal rendelkező államoknak.

A háború közvetlen veszélyének kialakulása Anglia és Franciaország kormányát az SZSZKSZ irányába való közeledésre sarkallta.

Szovjet karikatúra a müncheni egyezségről

? Melyek voltak a müncheni egyezmény megkötésének indítékai?

Kérdések és feladatok

1. Tisztázzátok a megbékélés politikája létrejöttének okait. Nevezétek meg ennek a politikának a fő vezetőit. 2. Mikor történt Ausztria Anschlussa? 3. Mi váltotta ki a müncheni egyezmény megkötését? 4. Mely államok vezetői vettek részt a müncheni egyezmény aláírásában? 5. Mely területeket csatolta magához Németország és Olaszország 1939 első felében?

6. Miért végződött kudarccal a *megbékélés* politikája? 7. Miért lehet a müncheni egyezményt Anglia és Franciaország stratégiai vereségének tekinteni?

8. Állítsátok össze Anglia és Franciaország kormányának azon lépéseit, melyeket a *megbékélés* politikájának megnyilvánulásához lehet sorolni. 9. Nevezétek meg azokat a tényezőket, melyek megszilárdították az agresszorok blokkját, valamint azokat, melyek megnehezítették viszonyukat! Válaszoljatok táblázat formájában!

27. Az SZSZKSZ a nemzetközi kapcsolatok rendszerében a második világháború előestéjén

1. Milyen külpolitikát gyakorolt az SZSZKSZ a második világháború előtt?!! 2. Hogyan reagált az SZSZKSZ a *megbékélés* politikájára?

A kollektív biztonság politikája. Az 1920–1930-as években az SZSZKSZ politikája jelentős változásokon ment keresztül. Megértve a világforradalomnak a közeljövőben való megvalósításának lehetetlenségét, a szovjet vezetőség az elszigetelődésben keresett kiutat.

A világgazdasági válság éveitől az SZSZKSZ az első ötéves terv átalakításainak megvalósítására, a kapitalista államok közötti ellentétek kihasználására törekedett. Világhatalmá vált, hogy Németország és Japán lépései

veszélyt jelentenek az SZSZKKSZ számára. Ezért Csang Kaj-sek felé közeledett és a KKP-nak a Japán elleni harcban a Kuomintang irányába való közeledést ajánlotta. Az SZSZKKSZ a kollektív biztonság megteremtése és az agresszorok feltartóztatása mellett lépett fel. Ennek az irányvonalnak a vezéregyénisége az SZSZKKSZ külügyi népbiztosa, **Makszim Litvinov** volt. Az SZSZKKSZ-nek sikerült megszilárdítania helyzetét. **1933**-ban diplomáciai kapcsolatot létesített az USA-val, **1934**-ben pedig az SZSZKKSZ-t tanácstagként felvették a Népszövetségbe, ami nagy államként való elismerését jelentette.

1935-ben megkötötték a szovjet–francia kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Ebből hiányoztak a katonai cikkelyek, azonban az egyezmény így is az agresszor elleni közös harc útvonalát jelentette. Még ebben az évben hasonló szerződést kötöttek Csehszlovákiával.

A Nyugat államai közömbösen viszonyultak a kollektív biztonsági rendszer létrehozásához. Franciaország a szovjet–francia szerződést csak egy év múlva ratifikálta. A kétségeket először is az keltette, hogy az SZSZKKSZ-nek nem voltak közös határai Németországgal, és kötelezettségük teljesítéséhez a szovjet csapatoknak Lengyelország és Románia területén kellett volna átvonulniuk. Azonban ezek az államok az SZSZKKSZ-től jobban féltek, mint Németországtól, és elutasították a szovjet csapatok átvonulásának engedélyezését területeiken. A francia vezetőségben olyan vélemény alakult ki, hogy az SZSZKKSZ, magát távol tartva, Franciaországot konfliktusba kívánja keverni Németországgal. Amikor azonban Nyugaton tudomást szereztek a szovjet hadseregben történt megtorlásokról, az SZSZKKSZ-szel való szövetséget lényegtelennek nyilvánították.

2

Az SZSZKKSZ külpolitikai irányvonalának megváltoztatása. Szovjet–német megnemtámadási paktum és a róla szóló titkos jegyzőkönyv. A müncheni találkozó eredményei rámutattak, hogy a szovjet vezetőség képtelen megteremteni a kollektív biztonság rendszerét. A szovjet–francia és szovjet–csehszlovák szerződések csak papíron léteztek. Ez a találkozó jelként szolgált a szovjet vezetőség számára, hogy mellőzni kívánják az európai ügyekben. Hamarosan Franciaország és Németország a megnemtámadási paktummal egyenértékű szerződést kötött. Az SZSZKKSZ ezt úgy értelmezte, mint a Nyugat németországi agressziójának keleti irányba való terelésének kísérletét.

Eközben kiéleződtek az ellentétek az SZSZKKSZ és Japán között, melynek következménye az **1938 júliusában** bekövetkezett **Házán** tó melletti konfliktus volt.

A szovjet vezetőség elgondolása szerint az SZSZKKSZ-t keletről és nyugatról is agresszió fenyegette.

Elveszítve a kollektív biztonság megteremtésének reményét, politikai elszigetelődés közepette, Anglia és Franciaország megbízhatóságában kételkedve, a szovjet vezetőség a Németország irányába történő közeledésben látta a kiutat.

Az események fejlődésének előreláthatatlansága közepette Anglia és Franciaország bejelentette, hogy segítségnyújtást garantál több európai állam számára is – Lengyelországnak, Romániának, Belgiumnak, Hollandiának, Svájnak stb. A garanciák új helyzetet teremtettek Európában. Németország

nem tudta megvalósítani az SZSZKKSZ elleni agresszióját úgy, hogy ne sértse meg Lengyelország és Románia szuverenitását, és ennek megfelelően ne kockáztassa az Angliával és Franciaországgal való háborús helyzet kialakulását.

1939 márciusában Anglia Franciaországgal és Lengyelországgal közösen együttműködési nyilatkozat aláírására tett ajánlatot az SZSZKKSZ számára. 1939 áprilisában a nyugati államok Lengyelországnak és Romániának nyújtandó garancia ajánlatával fordultak a Szovjetunióhoz. A szovjet kormány válaszul kölcsönös segítségnyújtási paktumot ajánlott Anglia, Franciaország és az SZSZKKSZ között, egyidejűleg garanciát nyújtva az SZSZKKSZ-szel határos államoknak is. A megkezdett tárgyalások bizalmatlanságról és a felek kompromisszumra való hajlandóságáról tanúszkodtak. Nem sikerült elkerülni az ellentéteket a *közvetett agresszió* kérdésében. Anglia és Franciaország veszélyt látott benne az SZSZKKSZ-szel szomszédos állam számára, mivel bármely változtatást a szovjet vezetőség agresszióként kezelt volna, és ez indokoltá tette volna a szovjet csapatok behatolását. Mindemellett Anglia ezeket a tárgyalásokat a Németországra gyakorolt hatásként kezelte, és nem kívánt szerződést kötni.

1939 augusztusában az SZSZKKSZ a világpolitika központjába került. Anglia és Franciaország, valamint Németország is egyaránt oltalmára törekedett. A szovjet vezetőség előtt felmerült a végső választás problémája, melytől a világ sorsa függött. Sztálin véleménye szerint, az Angliával és Franciaországgal köten-dő szerződés legfeljebb a Németországgal való viszony kieleződéséhez vezethet, rosszabb esetben pedig háborúhoz. Azonban a Németországgal való szövetség az SZSZKKSZ-t ideiglenesen elhatárolta volna a világkonfliktustól. Remélni lehetett a **Halhin-Gol folyó** mellett a Japánnal való hadi események lezárását (**1939 májusa–augusztusa** között zajlott a Mongol Népköztársaság területén), melyre csak Németország gyakorolhatott hatást, valamint Lengyelország, a balti államok (Észtország, Lettország, Litvánia), Finnország és Románia elleni területi hódításainak beszüntetését. Németország beleegyezett ebbe, csakhogy elhárítsa az SZSZKKSZ-t, és szabad kezet kapjon a Lengyelország elleni agresszióra, melynek időpontja augusztus 26-ra volt kitűzve, majd 1939. szeptember 1-re.

Augusztus 21-én Sztálin táviratot kapott Hitlertől, melyben bejelentette, hogy megnemtámadási paktum megkötésére készül az SZSZKKSZ-szel, és a vitás kérdésekkel kapcsolatban kész bármilyen kiegészítő szerződés aláírására. Sztálin még aznap rendelkezett az Angliával és Franciaországgal történő tárgyalások felfüggesztéséről, de úgy előadva, hogy nem az SZSZKKSZ a hibás annak megszakításában.

Rövid ideig tartó tárgyalások után **Joachim fon Ribbentrop**, Németország külügyminisztere, és az új külügyi népbiztos, **Vjacseszlav Molotov** 1939. szeptember 23-án Moszkvában megnemtámadási szerződést, valamint a

Szovjet katona a Házán tó melletti harcok győzelmének jelképeként zászlót állít a Zaozerna tűzhányó kúpján, 1938

Vjacseszlav Molotov

hozzá fűződő **titkos záradékot** írtak alá. A jegyzőkönyv utólag a **Molotov-Ribbentrop paktum** elnevezést kapta. Ebben a felek megegyeztek Kelet-Európa érdekszféráinak felosztásában. Németország Finnországot, Lettországot, Észtországot és Besszarábiát az SZSZKKSZ érdekszférájaként ismerte el. A jegyzőkönyv előírta Lengyelország felosztását. A felosztás határvonalának a Narew, Visztula és Szán folyók mentén kellett húzódnia. Ezen szerződések aláírásának közvetlen eredménye az lett, hogy a német csapatok **1939. szeptember 1-jének reggelén** támadást indítottak Lengyelország ellen. Szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak. **Megkezdődött a második világháború.**

Japán ezeket az okmányokat Németország árulásaként értelmezte, és miután az SZSZKKSZ-re támadt, megtagadta a támogatást. Mindemellett Japán beszüntette a Mongólia elleni agressziót.

Kérdések és feladatok

1. Mikor kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződést az SZSZKKSZ és Franciaország, valamint az SZSZKKSZ és Csehszlovákia? **2.** Melyik évben lett az SZSZKKSZ a Népszövetség tagja? **3.** Mikor kötötték meg a *Molotov-Ribbentrop paktumot*?

4. Milyen változások történtek az SZSZKKSZ külpolitikájában az 1930-as években? **5.** Értékeljétek az SZSZKKSZ és Németország között létrejött meg nem támadási szerződés titkos záradékát! **6.** Hogyan alakultak a szovjet–német kapcsolatok a két világháború között? **7.** Mik voltak az SZSZKKSZ és Japán közötti 1938-as és 1939-es fegyveres konfliktusok okai? **8.** Hogyan hozható kapcsolatba a *Molotov-Ribbentrop paktum* megkötése az SZSZKKSZ és Japán közötti Halhin-Gol melletti konfliktussal?

9. Alkossatok csoportokat és vitassátok meg a kérdést *Miért egyezett bele az SZSZKKSZ a Németországgal kötendő szerződésbe?* **10.** Nevezzétek meg a szovjet–német közeledés és a *Molotov-Ribbentrop paktum* megkötésének okait és következményeit! Válaszotokat logikusan szerkesztett vázlat formájában adjátok meg!

11. Miért nem jött létre kollektív elhárítási rendszer az agresszorok ellen? Válaszotokat fejtsétek ki!

Gyakorlati foglalkozás

Az 1930-as évek második felének nemzetközi kapcsolatai a történelmi források megvilágításában

Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a VI. fejezet alapján:
Az első világháború előzményei

VII. FEJEZET. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

28. A második világháború kezdete

1. Az 1930-as években mely államok folytattak agresszív politikát világháború szítása érdekében? 2. Mikor kötött az SZSZKSZ és Németország meg nem támadási szerződést?

A háború okai, előzményei és jellege. A versailles-washingtoni rendszer több államot is lealacsonyított helyzetbe hozott, melynek következtében az országok revánsra törekedtek – a világ újrafelosztására. Ez nyilvánult meg Németország, Olaszország és Japán politikájában is. Az 1930-as évek gazdasági válsága kielezte az államok közötti ellentéteket, ezért nem tudták egyesíteni erőiket a békéért folytatott harcban. Az 1920-as évek békerendszere összeomlott.

A háború kibontakozásának kedvezett Anglia és Franciaország agresszorral szembeni *megbékélés* politikája, valamint az USA elszigetelődése. A semlegességi törvény elfogadásával az USA gyakorlatilag elzárta magát a világ eseményeitől. Az SZSZKSZ, aláírva Németországgal a meg nem támadási szerződést, utat nyitott előtte a Lengyelország elleni támadáshoz.

Az agresszor-államok területeik kibővítésére, felvásárló piacra és nyersanyagforrásra törekedtek. Fő céljuknak a világuralom megszerzését hirdették meg. Részükről a háború igazságtalan és hódító volt. Az agressziót és megszállást átélő államok számára viszont a háború felszabadító jelleget öltött. A legösszetettebb meghatározni a háború jellegét az SZSZKSZ vonatkozásában. A háború első szakaszában az agresszor szerepét töltötte be. Azonban a Németország SZSZKSZ elleni támadása után ő vitte a harc túlsúlyát.

A második világháború korszakolása

Időszak	Dátum	Esemény
I	1939 szeptembere – 1941 júniusa	A második világháború kezdete. A német csapatok betörése Nyugat-Európa államaiba
II	1941 júniusa – 1942 novembere	Németország SZSZKSZ elleni támadása. A háború kiterjedése, a hitleri villámháborús terv, valamint a német hadsereg legyőzhetetlenségének kudarca
III	1942 novembere – 1943 decembere	Gyökeres változás a második világháború menetében. A központi államok támadási stratégiájának kudarca
IV	1944 januárja – 1945 májusa	A központi államok blokkjának szétzúzása, a német csapatok és szövetségeseik kiűzése az SZSZKSZ területéről, a második front létrejötte, Európa államainak felszabadítása a megszállás alól, Németország teljes veresége és feltétel nélküli kapitulációja
V	1945 májusa – szeptembere	Japán szétzúzása, Ázsia népeinek felszabadítása a japán megszállás alól. A második világháború vége

2

A háború kezdete. Lengyelország megtámadása.

A második világháború Németország Lengyelország elleni támadásával kezdődött. A Wehrmacht (a náci Németország hadserege) 75 osztagából 50-et 1,5 millió fővel a lengyel határ mentére összpontosított. Az 1 millió katonát és tisztet számláló lengyel hadsereg ellenállt a német csapatoknak, mely csekély létszámú tankkal, repülőgéppel és ágyúval rendelkezett. Az SZSZKSZ is a háborúra készült, melyhez a titkos záradék értelmében hozzá került volna Lengyelországnak a Visztula folyóig terjedő területe.

A német csapatok Lengyelország elleni támadása **1939. szeptember 1-jén** kezdődött el.

A Lengyelország elleni támadást Németország provokációja előzte meg. 1939. augusztus 31-én 20.00-kor lengyel áruhába öltözött bűnözők osztaga támadást intézett Glejvic határ menti város rádióállomása ellen. *Elfoglalása* után a mikrofon előtt elhangzott néhány lövés, és az egyik lengyel nyelven beszélő támadó felszólítást olvasott fel, melynek lényege az volt, hogy *eljött az idő Lengyelország Németország elleni háborújára*. Ezután lövöldözések kezdődtek az állomást elkerítő rendőrség osztagaival. Annak érdekében, hogy eltüntessék ennek a provokációnak a nyomait, minden résztvevőjét lelőttek.

Német katonák a lengyel–német határ sorompóját törik össze. 1939. szeptember 1.

Szeptember 8-ig a lengyel hadsereg fő erőit szétzúzták. Hősies volt a Verstappé-félsziget, Varsó, Krakkó és Gdansk városának védelme. Szeptember 17-én, amikor világossá vált Lengyelország kudarca, és a lengyel kormány elhagyta az országot, a lengyel határt szovjet csapatok lépték át. A Lengyelországba történő behatolásra két front jött létre – az ukrán és a belorusz. Hitler kérésére a Vörös Hadsereg fokozottan haladt előre Kolomija-Koszova irányába, hogy megakadályozza a lengyel katonák és menekültek Romániába való menekülését. Elérve a Nyugati-Bug és Szán folyót, a Vörös Hadsereg megállt.

Az 1939. augusztus 23-i megállapodásnak megfelelően a német parancsnokság visszavonta seregeit Lemberg és Breszt demarkációs vonalától (határvonal). Németország és az SZSZKSZ agressziójának összegzése az 1939. szeptember 28-án Moszkvában aláírt *Barátságról és határokról* szóló szerződés volt, melyhez az érdekszférák felosztásáról és a két állam közötti együttműködésről szóló titkos jegyzőkönyveket csatolták. Ez a szerződés rögzítette Lengyelország felosztását, és pontosította a szovjet–német határvonalat. Ez egyrészt, megközelítette a lengyelek által lakott néprajzi határvonalakat, másrészt, az ukránok és beloruszok által lakott (*Curzon-vonal*) határokat. A kizárólag lengyelek lakta területek Németország kötelékében maradtak, az SZSZKSZ pedig megkapta Litvániát. Ily módon Németországhoz került Lengyelország területének 48,6% és lakosságának 69,9%-a, az SZSZKSZ-hez pedig a területek 51,4% és a lakosság 30,1%-a.

Ennek a felosztásnak egyetlen pozitív megnyilvánulása volt: az ukrán és belorusz népek egy köztársaságban egyesültek, jóllehet, a sztálini repressziós rendszer alatt. A szovjet vezetőség az agressziót és Lengyelország felosztását, az USZSZK és BSZSZK egyesülésének megfelelően, a Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia egyesítéséért folytatott *felszabadító hadjáratnak* nevezte.

A Vörös Hadsereg támadása alatt közel 250 ezer lengyel katona esett fogságba. A fogvatartottak kétharmada a tartalékosok tisztjeit képezték – orvosokat, mérnököket, tanárokat, költőket, közszemélyeket, azaz a lengyel társadalom elitjét. 1940 áprilisában a belügyi népbiztosság Katin (Szmolenksz megye) és Harkov közelében 15 ezer főt kivégezett.

3

Furcsa háború. Anglia majd Franciaország is hadat üzent Németországnak, miután nem sikerült Hitlert rávenni a tárgyalásokra és csapatai kivonására Lengyelországból és Csehszlovákia megszállt területeiről. Azonban a szövetségesek nem siették el az ellentámadást. Az **1939. szeptember 3. és 1940. május 10.** közötti időszak a *furcsa háború* nevet kapta, mivel a háborút meghirdető felek gyakorlatilag nem folytattak harcokat.

A francia csapatok a *Maginot-vonal* mögött maradtak (110 hadosztály), melyhez angol hadosztályok is csatlakozni kezdtek. A német csapatok a *Siegfried-vonal* mentén helyezkedtek el (23 hadosztály). A szövetségesek Belgium nyugati határától új erődvonalt építésébe kezdtek, mely egészen az Északi-tengerig húzódott. Megkezdték Németország és az SZSZKSZ blokádját és Németország ipari központjainak rajtaütésszerű bombázását.

Lengyelország leigázása után Hitler azonnal a Nyugat elleni támadásra kezdett készülni. Azonban a német hadsereg visszalépett szövetségesei javára. Ezért a *blitzkrieg* stratégia alapján (*villámháború*) tervet dolgoztak ki, mely az ellenséggel szembeni rajtaütésszerű támadásra alapult. Tervezve volt a *Maginot-vonal* megkerülése északról, a belga–luxemburgi–francia határ találkozására melletti Ardenneki szoroson keresztül Calais-Dunkerque környéke irányába történő támadás. Ez a terv (*GRU*) a szövetségesek csapatainak elvágását, bekerítését és megsemmisítését célozta meg a jobb szárnyon. Ezután a támadó csapatokat délre vezényelték volna vissza a *Maginot-vonal* védelmére. A terv megvalósítását azonban 1940 tavaszára halasztották.

4

Az SZSZKSZ támadása Finnország ellen (téli háború). Ugyanebben az időben hadi események kezdődtek Európa északi részén az SZSZKSZ és Finnország között. A két állam között hosszas tárgyalások folytak, mely alatt az SZSZKSZ jelentős területi engedményeket követelt a finnektől Leningrád (ma Szentpétervár) körzetében és a Finn-öbölben, cserébe az északi mocsaras és erdős területekért. Azonban ez egyáltalán nem kárpótolta Viborg és a stratégiai létfontosságú *Mannereim-vonal* elvesztését. Finnország kormánya nem egyezett bele az ajánlatba.

A finnek áttekintik a lerombolt szovjet haditechnikát, 1939 novembere

1939. november 30. reggelén a szovjet csapatok megkezdték a határ menti erődöket védő finn hadsereg elleni támadást. A támadást a határőrség tűz alá vétele provokálta. A szovjet csapatok 240 ezer főt, 1915 ágyút, 1131 tankot és 967 vadászrepülőöt számláltak. A 140 ezer fős finn hadsereg 400 ágyúval, 60 tankkal és 270 vadászrepülővel rendelkezett. Úgy tűnt, hogy Finnország sorsa eldőlt. Azonban a kis létszámú finn hadsereg ellenállt az első jelentős támadásnak, sőt, csapást mért a szovjet seregek egyes osztagaira. December 30-án a szovjet csapatok felfüggesztették támadásukat. Sztálin kemény intézkedéseket

vezetett be a hadsereg fegyelmezése érdekében. Megkezdődött a finn városok kíméletlen bombázása. Finnország gyakorlatilag egyedül maradt az agresszorral szemben. Egyetlen állam sem nyújtott számára érdemeleges segítséget.

1940. február 11-én megkezdődött a szovjet csapatok második támadása, mely a *Mannereim-vonal* áttörésével ért véget. 1940. március 12-én az SZSZKKSZ és Finnország között békeszerződés jött létre, melynek értelmében az agresszió áldozata elveszítette területének jelentős részét, ahol a háború előtt 450 ezer fős lakosság élt, azaz az ország összlakosságának 1/8-a. Az SZSZKKSZ számára is súlyosak voltak a háború következményei. A Népszövetség kizárta tagságából az SZSZKKSZ-t, kiéleződtek az ellentétek csaknem az összes európai állammal és az USA-val. Az SZSZKKSZ nemzetközi elszigetelődésbe került. 1940 novemberében a konfliktus előtt semleges Finnország csatlakozott az agresszív Berlin–Róma–Tokió tömbhöz és részt vett az SZSZKKSZ ellen folytatott háborúban (*a háború folytatása*).

5

Dánia, Hollandia, Belgium és Luxemburg Németország általi megszállása.

Franciaország veresége. Az Európa északi részén történt események Angliát és Franciaországot határozott lépésekre készítették. A Németország körüli ostromzár megszorítására törekedve, hozzáláttak Norvégia part menti vizeinek aláaknázásához, április 8-án pedig hadsereget szállítottak oda. Azonban a németek megelőzték ellenségüket. 1940. április 9-én Németország hadüzenet nélkül megtámadta Dániát és Norvégiát (*Weser gyakorlat*) hadművelet). Dánia azonnal kapitulált, Norvégia viszont ellenállt az agresszióknak. Azonban a norvég hadsereg vezetésében aktivizálták tevékenységüket a náci hívei. 1940 áprilisában a nyugati fronton kialakult veszélyes helyzet miatt a szövetségesek ejtőernyőseit Angliához evakuálták. Norvégia német megszállás alá került. Azonban a német flotta érzékeny veszteségeket szenvedett.

1940. május 10-én a német hadsereg betört Belgiumba, Hollandiába és Luxemburgba. Az angol–francia seregek segítségükre siettek. Ebben a momentumban a német seregek fő erői az Ardenneknél végső csapást mérték, melyet a szövetségesek alkalmatlannak találtak tankokkal való

műveletekre. Áttörve ezen a szakaszon a gyenge védelmet, a német tankok megkerülték a *Maginot-vonalat*, északra fordultak és május 20-án elérték a La Manche-csatornát. Calais-Dunkerque térségében elvágtak és a tengerhez szorítottak 40 angol, belga és francia hadosztályt (közel 400 ezer főt). Május 15-én Hollandia kapitulált, május 18-án pedig Belgium is letette a fegyvert. Az angol–francia seregeknek nem sikerült ellentámadást intéznie. Azonban Hitler váratlanul leállította a támadást. Ez lehetővé tette a szövetséges katonák és tisztek Brit-szigetekre való kimenekítését (*Dinamo* hadművelet).

Június 5-én a német csapatok támadásba lendültek déli irányba. **Charles De Gaulle** tábornoknak nem sikerült megszerveznie a Párizs melletti védelmi vonal kialakítását. Június 10-én a kormány Bordeaux-ba költözött, június 14-én pedig a németek bevonultak a fővárosba. Franciaország kormánya lemondott. Az új kormányfő, **Henri Philippe Pétain** marsall **1940. június 22-én** fegyverszünetet kötött Németországgal. Hogy lealacsonyítsák a franciákat, a fegyverszünetet F. Foch marsall vagonjában írták alá, melyet erre a célra szállítottak a múzeumból a compiègne-i erdőbe.

A német csapatok sikerei hatására Olaszország is belépett a háborúba, mely részt kívánt venni Franciaország felosztásában. Azonban az olasz hadsereg a franciák erős ellenállásába ütközött, és nem tudott előrehaladni.

A fegyverszünet feltételei alapján Franciaország elveszítette területének több mint 2/3-át, mely a megszállók ellenőrzése alá került. Elzász és Lotaringia közvetlenül a Harmadik Birodalom kötelékébe került. H. F. Pétain bábkormánya felügyelte az úgy nevezett *szabad övezetet*, melynek csupán a Földközi-tengerre volt kijárata, és nem az Atlanti-óceánra. Központja Vichy városkában volt, melyről a marsall kormánya a *Vichy-rezsim* elnevezést kapta. Hitler tudatosan megőrizte a francia államot, biztosítva a hatalmas francia gyarmatbirodalom és flotta feletti ellenőrzést.

A franciák egy része nem értett egyet a kapitulációval. Egységük központja a C. De Gaulle tábornok által Londonban létrehozott **Francia Nemzeti Bizottság** lett. **1940. augusztus 7-én** W. Churchill és C. De Gaulle között egyezmény született, mely jogot teremtett francia haderő létrehozására Angliában.

6 Nyugat-Ukrajna, Nyugat-Beloruszlia, Észak-Bukovina, Besszarábia és a balti államok sorsa. Az SZSZKKSZ és Németország kapcsolata. Mialatt Németország el volt foglalva Nyugaton, az SZSZKKSZ *rendezte* befolyási övezetét, melyet az 1939. augusztus 23-án és szeptember 28-án megkötött titkos jegyzőkönyvek jelöltek ki. Nyugat-Ukrajna csatlakozott az USZSZK-hoz, Nyugat-Beloruszlia pedig a BSZSZK-hoz. Ezeken a területeken aktívan folytak a szovjetesítés intézkedései.

Az SZSZKKSZ terjeszkedésének következő célpontja a balti-államok voltak. **1939. szeptember 28-án** Moszkvában kölcsönös segítségnyújtási paktum aláírására került sor Észtországgal, melynek értelmében az SZSZKKSZ jogot

kapott csapatai bevezetésére az állam területére. Ilyen szerződések jöttek létre Litvániával és Lettországgal is. A szovjet fél mindegyik szerződésben kötelezte magát a balti államok belügyeibe való be nem avatkozásra. Az SZSZKKSZ Litvániának átadta az 1920-ban Lengyelország által megszállt Vilna vidéket.

Azonban már 1940 nyarán az SZSZKKSZ kötelezettségeik megsértéséről szóló indokolatlan ultimátumokat terjesztett a balti államok kormányai elé. Litvánia, Lettország és Észtország területére újabb szovjet csapatok vonultak be. A megszálló hatalom felügyelete alatt választásokat tartottak az új hatalmi szervekbe, és 1940 augusztusában ezek a köztársaságok csatlakoztak az SZSZKKSZ-hez.

Kihasználva, hogy a Wehrmacht fő erői Nyugaton összpontosultak, 1940. június 23. és július 3. között a szovjet csapatok megszállták a Romániához tartozó Besszarábia és Észak-Bukovina területeit. Ez Berlin felháborodását váltotta ki, mivel a titkos jegyzőkönyvben Bukovina nem volt az SZSZKKSZ befolyási övezeteként megjelölve. Mindemellett a szovjet csapatok túl közel kerültek a román olajlelőhelyekhez, melyek üzemanyaggal látták el a német hadsereget.

1940. szeptember 27-én Németország, Olaszország és Japán paktumot kötött. Németország megkezdte az SZSZKKSZ elleni háborúra való készülődést.

Annak érdekében, hogy az SZSZKKSZ-t politikája keretei között tartsák az Angliával való helyzet megoldásáig, Hitler ajánlatot tett a szovjet vezetőségnek a Nagy-Britannia elleni közös hadműveletekre és birtokai felosztására. A szovjet vezetőség komolyan vette az ajánlatot, ráadásul területi igényeit is előterjesztette. Így Németországnak sikerült időt nyernie, hogy előkészüljön az SZSZKKSZ elleni háború megfelelő időpontban történő megindításához.

7

Az USA politikájának megváltoztatása. Franciaország vereségét követően az USA-ban csökkent a politikai elszigetelődés híveinek száma. F. Roosevelt elnök nyomban a második világháború kitörése után megváltoztatta az USA semlegességi törvényét Anglia javára. Először bevezették a *cash and carry* (fizess és vigyél) elvet, mely lehetővé tette az USA-ban a fegyverek vásárlását, és angol hajókon történő elszállítását. **1940 szeptemberében** megegyezés született 50 amerikai torpedóromboló átadásáról, cserében Nyugat-India (Bahama-szigetek, Jamaica, Karib-szigetek stb.), a Bermuda-szigetek és Newfoundland légitámaszpontjainak és haditengerészeti bázisainak 99 évre történő kölcsönbérletéről.

F. Roosevelt 1941 márciusában aláírja a lend-lease törvényt

F. Rooseveltt, 1940 novemberében a harmadik ciklusra való megválasztása után határozottan hozzálátott a semlegességi törvény eltörléséhez. Végül 1941 márciusában elfogadták a *lend-lease* törvényt. Ez előírta a fegyverek és más haditechnika hitel- vagy bérbeadását azon államok számára, akik fontosak az USA érdekei szempontjából.

Ez lehetőséget teremtett Anglia számára, akinek pénzügyi forrásai már ki-merültek, hogy elegendő fegyverhez, élelmiszerhez és nyersanyaghoz jusson a Németország ellen folytatott háború folytatásához.

8 Légi háború Anglia felett. Harc az Atlanti-óceánért. Franciaország veresége után Anglia egyedül maradt Németországgal szemben. 1940. július 16-án Hitler aláírta az **Oroszlánfoka** hadművelet tervét, mely Anglia megszállítását irányozta elő. Németországnak úszóeszközök hiányában nem volt lehetősége a csapatoknak a Brit-szigetekre történő tömeges partraszállására.

Ekkor Németország, hogy Angliát kapitulációra készítse, az angol városok elleni légi támadás mellett döntött. A támadás augusztus 15-én kezdődött el, és késő ősszel ért véget. Anglia jelentős anyagi és emberi veszteségek árán is (több mint 30 ezer fő) kitartott. A Nagy-Britannia feletti légi háború (**Angliáért folytatott csata**) Németországnak megközelítőleg 2 ezer repülőgépebe és ezer tapasztalt pilóta életébe került.

Anglia számára a másik nagy megpróbáltatást az Atlanti-óceánért folytatott harc jelentette. Az állam stratégiai nyersanyagának és élelmiszerének 50%-ához vízi útvonalon jutott hozzá. Azonban Németországnak nem sikerült elvágnia az atlanti kapcsolatokat.

Franciaország, Norvégia és Dánia meghódítása Németország számára lehetővé tette, hogy határozott támadásba lendüljön. Ebben a harcban a német vezetőség jelentős szerepet tulajdonított a „Bismarck”, „Tirpitz” és más hadihajóknak. Azonban ezek vereséget szenvedtek, és nem okoztak jelentős veszteségeket Angliának. Sikeresebben teljesítettek azonban a német tengeralattjárók. 1941 tavaszán az angol őrkísérek ellen a német tengeralattjárók a *farkas játékot* alkalmazták (egyszerre több hajó ellen indított nyílt támadás). Az angol flottának sikerült kitartania, az USA háborúba való belépése után pedig a szövetségesek fokozatosan visszaállították az Atlanti-óceán feletti ellenőrzést.

9 Agresszió Dél-Afrikában és a Balkánon. Franciaország veresége után Nagy-Britannia számára nemcsak Németország, hanem a jelentős szárazföldi, haditengerészeti és légi erővel rendelkező Olaszország is veszélyt jelentett.

1940 nyarán az olasz csapatok megkezdték az angol csapatok elleni hadműveleteket Észak-Afrikában. Olaszország Etiópiában 300 ezer katonával és tiszttel rendelkezett a Szomáliában, Kenyában és Szudánban állomásozó 30 ezer angol katonával szemben. Júliusban az olasz hadsereg elfoglalta Kenya egy részét, Szudán több álláspontját és megszállta Brit Szomáliát. Azonban Szudánban és Kenyában az olaszoknak nem sikerült eredményt elérniük, és kénytelenek voltak átmenni védelembé. Olaszország fő haderejét Egyiptom és a Szuzei-csatorna elfoglalására vezényelte, abban reménykedve, hogy sikerülhet befolyását kiterjesztenie egész Közel-Keleten. 1940 szeptemberében az olasz seregek Líbiából (Kirenaika, Tripolitánia) csapást mértek Egyiptomra és 90 kilométerre behatoltak az ország belsejébe, azonban az angol osztagok feltartóztatták őket.

1940. október 10-én, az Angliáért folytatott csata menete közben B. Mussolini, aki egy fölközi-tengeri birodalom megteremtése tervének

megvalósításán dolgozott, a Hitlerrel történő egyeztetés nélkül támadást indított Albánia és Görögország ellen. A görög kormány elrendelte az általános mozgósítást és Nagy-Britanniához fordult segítségért. Angliát felhábortották az Egyiptomban történt események, nem a legszebb fénykorát élte, azonban Görögországba és Kréta szigetére irányította szárazföldi és légvédelmi egységeinek egy részét, valamint néhány hadihajót is a segítségükre bocsájtott. Az olasz támadás hamar feladta állásait, és a görög hadsereg ellentámadásba lendülve, az olasz hadosztályokat Albánia határain kívülre vetette vissza.

Ez idő alatt 1940 novemberében az angol torpedóhordozók végső csapást mértek az olaszországi Taranto fő haditengerészeti bázisán tartózkodó olasz frontra. Olaszország azonnal elveszített három torpedórombolót. A pusztítás után az olasz flotta nem erőltette tovább a támadásokat, Anglia számára pedig lehetővé vált a Gibraltári és Málta szigetén elhelyezkedő bázisainak fenntartása. 1941 januárjában–májusában az angol csapatok kiűzték az olasz hadsereget Brit Szomália, Kenya, Szudán és Etiópia területéről. 1941 februárja elején az angol katonák rajtaütésszerű támadás következtében bekerítették az olasz seregeket Egyiptomban, és birtokukba keríttek Kirenai-kát. Az olasz csapatok teljesen demoralizálódtak, és alig tudták visszatartani a brit egységek előrenyomulását Tripolitániában.

1941 januárjában Hitler támogatást készült nyújtani B. Mussolininak Görögországban. Azonban az SZSZKSZ elleni háború küszöbén nem kívánt háborúba bocsátkozni a Balkánon. Ennek az ügynek megoldását diplomáciai útra terelte. Azonban a Jugoszláviában történt fordulat kettétörte ezeket a terveket. Németország válaszként támadást indított Jugoszlávia ellen (*Mariša hadművelet*). Együttműködött vele Bulgária, Magyarország és Olaszország hadserege. A Pavelic, a horvát usztasák vezetője kikiáltotta a Független Horvát Állam (FHÁ) létrejöttét, majd csatlakoztak a tengely államaihoz. A Jugoszláv Királyság megszűnt.

Csaknem ezzel egyidejűleg a német hadsereg csapást mért Görögországra. A görög hadsereg kapitulált. A Görögország területén tartózkodó angol csapatok Kréta szigetére vonultak vissza. Annak érdekében, hogy megszerezzék ezt a stratégiaileg fontos szigetet, 1941. május 27-én a német parancsnokság légi-éjtőernyős hadműveletet vitt véghez. Mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett.

A német katonák horogkeresztes zászlót emelnek (náci szimbólum) Athénben az Akropoliszon, 1941

Hitler nem tudta kihasználni a keletre való előrenyomulás céljára azokat az előnyöket, melyeket Németország a Balkán-félsziget és Kréta szigetének elfoglalása által szerzett. Hasonlóan reménytelenek voltak Németország számára az olaszok segítségére érkező, E. Rommel tábornok által vezetett német egységek egyiptomi sikerei. Az SZSZKSZ elleni támadás már egy hónappal eltolódott, mindemellett feszültséget és az erők összpontosítását váltotta ki a Harmadik Birodalomban.

Kérdések és feladatok

1. Mik voltak a második világháború kirobbanásának okai és előzményei? **2.** Határozzátok meg a háború jellegét! **3.** Mi a blitzkrieg? **4.** Mikor kezdődött a második világháború? **5.** Melyik államot érintette először a náci támadása?

6. Nevezhető-e az 1939 szeptemberében történt események *Lengyelország negyedik felosztásának*? **7.** Miért sikerült Németországnak viszonylag gyorsan elfoglalnia Dániát, Norvégiát, Belgiumot, Hollandiát, Luxemburgot és Franciaországot? **8.** Minek köszönhetően sikerült Nagy-Britanniának kiállnia Németország támadását? Hogyan zajlott az Atlanti-óceánért vívott harc? **9.** Mi idézte elő az agressziót a Balkánon? Hogyan zajlottak az események ebben a térségben? **10.** Mi akadályozta Németországot 1941-ben a Balkánon és Afrikában elért sikerek kihasználásában?

11. Alkossatok önálló véleményt a *furcsa háborúról*. Állítsatok össze téziseket! **12.** Fejtésék ki az SZSZKSZ és Finnország közötti háború okait és következményeit! Válaszolatokat táblázat formájában!

13. Miért tartják Németországnak Lengyelország elleni támadását a második háború kezdetének? Válaszokat indokoljátok meg!

29. Hadi események 1941 közepén – 1942-ben

1. Mikor kezdődött el a második világháború? **2.** Mely államok voltak Németország szövetségesei 1939–1941-ben?

A Barbarossa-terv. 1940. december 18-án Hitler aláírta a *Barbarossa-tervet*. Ennek értelmében a háborúnak nyomban a tavasz beálltával kellett kezdődnie és a téli fagyok előtt végződnie, azaz 1941. májusa–novembere alatt. Június 21-re Németország és szövetségesei az SZSZKSZ határa mentén három hadseregcsoportot sorakoztattak fel: *Észak*, *Közép*, *Dél*. Németország szövetségesei (Finnország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Olaszország, Horvátország) további 29 hadosztályt és 19 brigádot állítottak ki (más adatok szerint 42,5 hadosztályt).

Minden egységnek megvolt a feladata és irányvonala: *Észak* – Leningrád, *Közép* – Minszk és Moszkva, *Dél* – Kijev és tovább déli irányba Rosztovig. Norvégia és Finnország területén a Norvégia elnevezésű német hadsereg, valamint a második finn hadsereg tevékenykedett. A *Norvégia* hadseregnek Murmanszkot és Poljárnét kellett elfoglalnia, a második finn hadseregnek pedig közreműködni kellett a Dél hadseregcsoportnak Leningrád elfoglalásában.

A német csoportosulás szövetségeseivel közösen 190 hadosztályt számlált – 5,5 millió tiszttel és katonával, 47,2 ezer ágyúval, 3,8 ezer tankkal, közel 5 ezer vadászrepülőgéppel (más adatok szerint 166 hadosztály – 4,306 milliós személyi összetétellel, 42,6 ezer ágyúval és aknavetővel, 4,1 ezer tankkal és rohamágyúval, 4,8 ezer repülőgéppel). 1941 júniusára az SZSZKSZ nyugati határa mentén a Vörös Hadsereg 171 hadosztálya helyezkedett el – 3,25 millió fő, 37,5 ezer ágyú, 10,4 ezer tank, illetve 8,6 ezer repülőgép (más adatok szerint: 190 hadosztály – 3,2 milliós személyi összetétel, 59,7 ezer ágyú és aknavető, 15,6 ezer tank, 10,7 ezer repülőgép).

A Vörös Hadsereg számításai (*Vihar-terv*) és a nyugati határ mentén elhelyezkedő haderők elhelyezkedése azt tanúsította, hogy Sztálin Németország ellen nem védekezésre, hanem támadásra készült. Azonban a Vörös Hadsereg felkészültsége és felszereltsége nem felelt meg a korszak színvonalának. A technika jelentős része megfelelő felkészítést igényelt, különösen hiány volt a kapcsolattartás és a közlekedés eszközeinek tekintetében.

2 Németország és szövetségeseinek támadása az SZSZKSZ ellen. A német csapatok támadása 1941. június 22. reggelén kezdődött. Mielőtt az ágyúk tüzet nyitottak volna, több száz vadászpilóta hatolt át a szovjet határon, és 66 légitámaszpont és város bombázásába kezdett, többek között Constanta, Szevasztopol és Izmail flottabázisai ellen. A német csapatok a nyugati front ellen mérték a fő csapást. A szovjet csapatokat ebben az irányban (Bilosztok-Minszk) már az első napokban bekerítették és megsemmisítették. 329 ezer katona esett fogságba, 3,3 ezer tank és 1,8 ezer ágyú lett megkaparintva. Június 28-án a német csapatok elfoglalták Minszket és továbbhaladtak keleti irányba.

A német csapatok 1941. június 21-én átszelik az SZSZKSZ határát

A *Dél* hadseregcsoport sikeresen nyomult előre a balti államok területére, elfoglalva Vilniust, Rigát, majd elérték Pszkov és Novgorod városát. Felmerült a német csapatok Leningrád elleni áttörésének veszélye.

Ukrajna területén a német csapatok előrenyomulása nem volt ennyire eredményes. **Luck–Brodi–Rovno–Dubno** térségében a második világháború egyik legnagyobb tankcsatája bontakozott ki, mely öt napig tartott. Jóllehet a szovjet gépesített egységek teljesen megsemmisültek, sikerült feltartaniuk a német hadsereg Kijev elleni előrenyomulását. **1941 júliusa** közepén csatákra került sor Kijevért, Szmolenszkért és Novgorod térségében (Luki védelmi határvonal). A hősi erőfeszítések eredményeként minden irányban sikerült megállítani a német csapatok támadását.

Erős ellenállás közepette a német parancsnokság megváltoztatta az Ukrajna irányába történő fő támadás útvonalát. **1941 augusztusában** a déli front (I. Tjulenyev tábornok) csapatai vereséget mértek a Jobbparti Ukrajnára. Uman térségében a szovjet csapatokat bekerítették és fogságba ejtettek közel 103 ezer főt. Odessza is ostrom alá került, védelme 1941. augusztus 5-től október 16-ig tartott. A német csapatok csaknem teljes hosszában elérték a Dnyeper folyót, és bal partja mentén több támaszpontját is elfoglalták. A délnyugati front a Kijev városát védő szovjet csapatok (M. Kirponosz vezérezredes irányításával) oldaltámadások veszélye közepette találták magukat. Sztálin nem engedélyezte a csapatok kivonását a támadás alól.

A német csapatok Kremencsuk térségében, erőszakos folyamátkelést hajtva végre, átkeltek a Dnyeper folyó bal partjára. Ezalatt a *Közép* hadseregcsoporthoz tartozó tankegységei déli irányba fordultak, átkeltek a Gyesznán, és szintén elérték a bal partot. 1941. szeptember 15-én egyesültek. 665 ezer szovjet katona hadifogságba esett. M. Kirponosz életét veszítette. 1941. szeptember 19-én a német csapatok bevonultak Kijevbe.

1941 októberében megszállás alá került a Krím és megkezdődött Szevasztopol 250 napig tartó ostroma (**1941. október 30–1942. július 4.**). 1941. október 16-án a szovjet csapatok elhagyták Odesszát.

1941. június 29-én megjelent az SZSZKKSZ Népbiztosai Tanácsának (NT) és a Szovjet Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának (SZK(b)P KB) direktívája a Németország elleni harc rendkívüli intézkedéseiről. 1941. június 23-án megszervezték a Fegyveres Erők Parancsnokságának Főhadiszállását (augusztus 8-tól a Fegyveres Erők Legfelső Főparancsnokságának Főhadiszállása, főparancsnok Sztálin) – a fegyveres erők stratégiai vezetőségének szervét. A hatalom az 1941. június 30-án létrejött Állami Védelmi Bizottság (ÁVB) hatalma alá került. A nagyipari központok körül megerősített járások létesültek, megkezdődött az ipari és anyagi értékek keletre való evakuációja.

Az ukrajnai sikerek után a német csapatok újra Moszkva irányába összpontosultak.

3

A Moszkváért folytatott harc. 1941. szeptember 30-án a Moszkva elleni támadás első szakasza alatt a német csapatok súlyos csapást mértek a nyugati front szovjet csapatai ellen (*Tájfün*-hadművelet). A szovjet csapatok Brjanszk térségében és Vjazmától nyugatra a soron következő *katlanban* találták magukat. 663-ezer katona került hadifogságba, 1,2 ezer tank és 5,4 ezer ágyú lett lefoglalva, melyek Moszkvát védték. Megszállás alá került Kalinyin (Tver), Malojaroszlavec, Mozsajszk és Volokolamszk. A német tankok Moszkvát 80–100 kilométerre közelítették meg.

Díszszemle a Vörös téren 1941. november 7-én. Konstantin Juon festménye, 1949

1941. november 7-én Moszkvában (valamint Kujbisevben és Voronyezsben) az októberi forradalom évfordulójának tiszteletére katonai díszszemlét rendeztek. A díszszemlén résztvevő egységeket azonnal a frontra rendelték. Annak érdekében, hogy elkerüljék a bombázásokat, a díszszemle a megszokottnál jóval korábban kezdődött. Sztálin beszédét a jövőbeli győzelem szilárd meggyőződésében mondta el.

A második szakasz **1941. november 15-18-tól december elejéig** tartott. A német csapatok a főváros védelmének gyenge pontjait keresték, és megkerülő rajtaütésekkel bekerítették az összes szovjet csapategységet.

Szovjet agitációs plakát.
Irakli Toidze festménye,
1941

Kihaszználva a felderítések információit, melyek szerint Japán nem készül az SZSZKKSZ elleni támadásra, Távol-Keletről és Közép-Ázsiából a csapatokat a térségbe irányították. Kielezett harcok után, **1941. december 5-kéről 6-kára virradóra** a Vörös Hadsereg ellentámadásba kezdett. Megkezdődött a Moszkváért vívott harc harmadik szakasza (**1941. december 5. –1942 szeptember eleje**). A német csapatok Moszkvától 100–300 kilométerre szorultak vissza.

Ezután több fronton is kezdetét vette a Vörös Hadsereg általános támadása. Leningrád térségében megakadályozták, hogy a német csapatok kettős gyűrűt vonjanak a város köré. A szovjet csapatok támadása következtében Harkov térségében létrejött a barvinkovói kiszögellés, mely megfelelő hídfőként szolgált a város felszabadítása céljából. A téli hadjáratok közül a **Kercs–Feodószia hadművelet (1941. december 26–1942. január 2.)** volt a legsikeresebb, melynek következménye a Kercsi-félsziget felszabadítása és a Szevasztopol elleni német nyomás enyhülése volt.

4

A háború menete a szovjet–német fronton 1942 tavaszán és nyarán. A

Moszkva alatt elszenvedett vereségtől függetlenül, a stratégiai kezdeményezés a Wehrmachtnál maradt. 1942-ben Hitler a szovjet–német front déli szárnyán nagy kiterjedésű támadást tervezett a Volga, a Kaukázus, valamint az észak-kaukázusi és a kaukázusontúli olajlelőhelyek elfoglalása céljából, ezután pedig végső csapást kívánt mérni Moszkva ellen. Sztálin döntése alapján a szovjet csapatoknak figyelmeztető rajtaütéseket kellett mérniük a német egységekre, megelőzve azok támadását.

Áprilisban a szovjet csapatok a Kercsi-félszigeten ellentámadásra készültek Szevasztopol ostromának felszámolása érdekében. Azonban a német hadsereg rajtaütésszerűen megtámadta őket. A Vörös Hadsereg több mint 200 ezer főt és jelentős mennyiségű fegyvert veszített. A német csapatoknak sikerült elfoglalniuk Kercsit, a bekerített szovjet seregek pedig még sokáig harcoltak az **adzhimushkai kőtörőkben**.

A német hadsereg következő csapását **Szevasztopol** helyőrsége ellen irányította (**1942. június 2–július 4.**). A román egységek által támogatott német csapatok elérték a déli tengeröbölt, az erőd pedig elesett. A szovjet csapatok vesztesége elérte a 200 ezer főt.

1942. május 12-én a barvinkovói kiszögellésből megkezdődött a szovjet csapatok **Harkov** elleni támadása. A szovjet támadás azt a térséget érintette, ahol a német csapatok déli irányba történő támadásának egységei

tartózkodtak. Véres harcok után a hadsereg három hadosztályát bekerítették és megsemmisítették.

Ezáltal 1942 tavaszán a szovjet front déli szárnya jelentősen megyengült, a hadsereg pedig tartalék nélkül maradt. 1942 júniusában megkezdődött a Wehrmachtnak a Volga és Észak-Kaukázus elleni fő támadása. **1942 júliusának** közepén éles harcok bontakoztak ki **Sztálingrád** útvonalaiért és a Kaukázus előhegységeiben.

1942. július 28-án Sztálin aláírta a 227-es számú *Egy lépést sem hátra!* elnevezésű rendeletet. A meghátráló parancsnokokat és harcosokat árulóknak és dezertőröknek nyilvánították, ezért a hadiállapot idején fennálló büntetésnek voltak kitéve.

A német hadifoglyokat a hátszágba irányítják. Harkov, 1942. május 16.

5

Az antifasiszta koalíció megalakulása. Németország az SZSZKSZ elleni támadásának első pillanatától kezdve világossá vált, hogy Hitler szánimításai az SZSZKSZ nemzetközi elszigetelődéséről kudarcba fulladtak. W. Churchill, Nagy-Britannia miniszterelnöke kijelentette: „Mindenkinek, aki Hitler ellen harcol, Anglia barátja, aki pedig mellette harcol – Anglia ellensége.” Az USA elnöke is az SZSZKSZ támogatását nyilvánította ki. **Az antifasiszta koalíció** kialakulása kezdetét vette.

1941. július 12-én angol–szovjet szerződés jött létre a Németország elleni hadviselésről. Az SZSZKSZ és Nagy-Britannia első hadművelete Irán megszállása volt, melynek célja a Németország irányába történő közeledés megakadályozása volt. T. Rooseveltt és W. Churchill 1941. augusztus 14-i találkozója után megjelent az **Atlanti Charta** elnevezésű okmány, mely megteremtette a következő koalíció alapelveit. 1941 decemberében a Szovjetunió is csatlakozott az egyezményhez. A Charta lett az első okmány, melyben lefektették az USA és Nagy-Britannia háború alatti céljait és a világháború utáni berendezkedés elvi alapjait. Az Atlanti Charta a következő feladatokat terjesztette elő: a náci önkényuralom megsemmisítése, az agresszor lefegyverzése, a világ általános lefegyverzése.

1942. január 1-jén Washingtonban 26 állam, köztük az SZSZKSZ, az USA és Nagy-Britannia aláírták az **Egyesült Nemzetek Nyilatkozatát**, mely az Atlanti Charta elveire és feladataira támaszkodott. Kötelezték magukat az agresszor elleni harcra, a háborúban való együttműködésre, valamint a szeparatista béke megkötése ellen. A Nyilatkozatban megjelölték, hogy a nácizmus feletti győzelem a biztosítéka az élet megóvásának, a szabadság és a népek függetlenségének.

A Hitler-ellenes koalíció megteremtésének közepette a szovjet vezetőség elismerte Lengyelország, Csehszlovákia és Franciaország emigrációban alakult kormányát.

1942. május 26-án Londonban az SZSZKSZ és Nagy-Britannia szövetségi szerződést írt alá a Németország és szatellitjei (csatlósai) ellen Európában folytatott háborúról. A szerződés előírta a háború utáni együttműködést és kölcsönös segítségnyújtást. Washingtonban szovjet–amerikai tárgyalásokra került sor, melyek 1942. június 11-én kölcsönös segítségnyújtási és az agresszor elleni közös háborúról szóló szerződés aláírásával zárultak. Mindkét fél kötelezettséget vállalt a másik fél védelmi felszereléssel való ellátásáról, információk megadásáról, a kereskedelem fejlesztéséről, valamint gazdasági együttműködés megvalósításáról. Ezzel a két szerződéssel véglegesen kialakult az antifasiszta koalíció.

Az SZSZKSZ, az USA és Nagy-Britannia kapcsolatában a legfontosabb problémát a második front megnyitása jelentette Európában. Először ennek a megvalósítását 1942-re tervezték.

6

Japán támadása Pearl Harbor ellen és a csendes-óceáni harcok kezdete. Az

1940-es paktum aláírása után Japán aktív hódító politikát folytatott Ázsiában. A japán csapatok elfoglalták Kína területének egy részét, Franciaország veresége után pedig szerződést kötöttek H. F. Pétain kormányával (1941 júliusa) bázisok létrehozásáról a francia gyarmatokon: Laoszban, Vietnámban, Kambodzsában. Japán behatolása Indokínába a japán tőke amerikai bankokban történő befagyasztására és a Japánnak szállítandó olaj-embargóra (betiltás) sarkallta az USA-t. Az USA döntését Nagy-Britannia és Hollandia is támogatta. Ennek következtében a japán külkereskedelem 3/4-re csökkent, az olaj importja pedig 9/10-re. A japán gazdaság a csőd szélére került. 1941. július 2-án a japán kormány Dél- és Délkelet-Ázsia elfoglalásáról döntött. Japán szándékában állt az USA elleni támadás megindítása a Csendes-óceán feletti uralom megszerzéséért.

1941. december 7-én a japán flotta megkezdte a Pearl Harbor amerikai haditengerészeti bázis támadását. Az USA 19 csatahajót, 272 repülőgépet és több mint 3 ezer katonát veszített. Japán egy időre uralomhoz jutott a tengeren és megszerezte a stratégiai kezdeményezést. December 8-án az USA és Nagy-Britannia hadat üzent Japánnak. Németország és Olaszország bejelentette az USA elleni háború szándékát. Ily módon, 1941 végén minden nagyhatalom bekapcsolódott a második világháborúba.

Néhány hónap leforgása alatt a japán csapatok megszállták Malájt, Hongkongot, Szingapúrt, Indonézia minden szigetét, a Fülöp-szigeteket, partra szálltak Új-Guineában és elérték

Japán támadásának következményei a Pearl Harbor amerikai haditengerészeti bázis ellen az Oahu (Hawaii) szigeten 1941. december 7-én

Ausztráliát. Ily módon hatalmas terület került uralmuk alá 150 milliós lakossággal és jelentős természeti kincsekkel. Japán abban reménykedett, hogy sikerül előnyös békére kényszerítenie az USA-t és Nagy-Britanniát.

7 Háború Észak-Afrikában és a Földközi-tengeren. Ha 1941 elején az olasz csapatok megsegítésére Ervin Rommel tábornok vezetésével Észak-Afrikába érkezett a Német Afrika hadtest. Ez lehetővé tette nemcsak az angol csapatok előrenyomulásának megállítását Líbiában, hanem Egyiptomba történő kiszorításukat is. Azonban a hátszágban az angol csapatok megőrizték a stratégiai fontosságú Tobruk támaszpontot, ami megakadályozta Rommel számára az előrenyomulást. 1941 novemberében az angolok ellentámadásba mentek át, és felszámolták Tobruk blokádját, majd újra elfoglalták Kirenaika területét. Ezek a sikerek megakadályozták Olaszország és Németország Földközi tengeren történő szállításait, ami Rommel hadosztályai részére annak a veszélyét jelentette, hogy utánpótlás és erősítés nélkül maradnak. Ez a német parancsnokságot arra kényszerítette, hogy fokozott figyelmet fordítsanak a Földközi-tengerre.

Az angol uralom kulcsfontosságú állása Málta szigete volt a Földközi-tengeren. Eleinte a német légierő és a tengeralattjárók az olasz flottával közösen meglehetősen érzékeny csapásokat mértek az angol flottára a Földközi-tengeren: a legnagyobb hajókat elsüllyesztették vagy használhatatlanná tették. A legsikeresebb hadműveletet 1941. december 19-én Alexandriában hajtották végre, amikor az olasz diverzánsok tönkretettek két angol csatahajót. Ezután megkezdődött Málta folyamatos bombázása, melyet a német ejtőernyősöknek 1942 júliusában kellett befejezniük. Azonban Hitler Rommel támadását részesítette előnyben, akinek Alexandriát és a Szezei-csatornát kellett elfoglalnia. Márciusban a német–olasz csapatok támadásba lendültek Egyiptomban, és csak nagy nehézségek árán sikerült megállítani Alexandriától 100 kilométerre.

8 Gyökeres fordulat a csendes-óceáni hadszíntéren. 1942 tavaszáig–nyaráig a stratégiai kezdeményezés minden fronton Németország és szövetségesei kezében volt. Az antifasiszta koalíció szövetségesei komoly védelmi harcokat folytattak. Azonban 1942 közepén a helyzet változni kezdett.

1942. május 7–8-án tengeri csata zajlott a Korall-tengeren Új-Guinea partjai közelében. A Port Moresby elfoglalására irányított japán csatahajóraj elszenvedte első jelentős vereségét. Ennek a tengeri csatának az volt az érdekessége, hogy a vízen úszó hajók egyetlen lövést sem céloztak egymásra. Mindent a légierő döntött el. Japán egy repülőgép-anyahajót, egy rombolót

E. Rommel háttérben a Szezei-csatorna ábrájával a Time amerikai folyóirat címlapján. 1941

és 80 repülőgépet veszítve, kénytelen volt visszavonulni. Le kellett mondania Ausztrália elfoglalásának tervéről.

1942. június 4–6-án a Midway-atoll mellett a japán flotta újabb vereséget szenvedett az amerikai flottától és ezután már nem sikerült visszaállítania uralmát a háború végéig.

Ezen vereségek következtében Japán elvesztette repülőgép-anyahajóinak felét és kénytelen volt stratégiai védelembe helyezkedni. Az amerikai csapatok aktív támadásba mentek át. 1942 augusztusában harcot indítottak a Guadalcanal-szigetért (a Salamon-szigetcsoport egyik szigete). A harcok 1943 februárjáig tartottak és Japán vereségével értek véget. Így a Csendes-óceánon a kezdeményezés az USA-hoz került.

Kérdések és feladatok

1. Mikor kezdődött Németország és szövetségesei SZSZKSZ elleni támadása? Hogyan nevezték az SZSZKSZ elleni támadás tervét? 2. Mely csatában elszenvedett vereség húzta keresztül az SZSZKSZ elleni villámháborús tervet? 3. Mikor jött létre az antifasiszta koalíció? 4. Mely esemény készítette az USA-t a második világháborúba való belépésre? 5. Mit jelent a gyökeres fordulat?

6. Melyek voltak Németország és szövetségesei SZSZKSZ elleni támadásának okai? 7. Nevezzék meg a Barbarossa-terv legfontosabb alapelveit! Sikerült-e megvalósítani? 8. Hogyan alakultak az események a szovjet–német fronton 1941-ben? Mi idézte elő a Vörös Hadsereg vereségeit a kezdeti szakaszban? 9. Milyen szerepet játszott a Moszkva elleni csata a második világháború menetében? 10. Mi idézte elő a Vörös Hadsereg vereségét 1943-ban? 11. Mik voltak Japán USA elleni támadásának okai? 12. Hogyan alakultak a háború eseményei 1941 második felében – 1942 elején a Földközi-tenger medencéjében és Észak-Afrikában?

13. Állítsatok össze szinkrontáblázatot a második világháború frontjain 1941–1942-ben zajlott eseményeiről (szovjet–német front; afrikai front; a Földközi-tenger hadszíntere; a csendes-óceáni hadszíntér)!

30. Harci események 1942 második felében – 1943-ban

1. Mikor támadta meg Németország az SZSZKSZ-t, valamint Japán az USA-t? 2. Miért volt 1939–1941-ben a stratégiai kezdeményezés Németország és szövetségesei kezében?

A sztálingrádi ütközet. A második világháború egyik legnagyobb és legjelentősebb hadművelete a **sztálingrádi ütközet** volt. Feltételelesen két szakaszra bontható. Az első – a német csapatok támadása 1942 nyarán és a Volgáig, valamint Észak-Kaukázusig való előrenyomulása. A második – a szovjet csapatok ellentámadása és a német, olasz, román és magyar egységek csoportjának szétzúzása a Volgán.

1942. augusztus 25-én a 6. német hadsereg elérte a Volga menti város peremét. Ezenkívül Sztálingrádra támadt a 4. tank hadtest is.

Velük szemben fele annyi létszámú és legyengült hadsereg állt. **1942. október 14-én** a német csapatok jelentős légerői és tüzérségi felkészültséget követően megkezdték a város ostromát. Heves utcai harcok kezdődtek. Mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett el. **1942. november 12-én** a német csapatok megkezdték a város utolsó ostromát, egyes szakaszokon sikerült betörniük a Volgához, azonban ez volt az utolsó sikerük.

Ekkorra a katonai-stratégiai helyzet az SZSZKSZ javára változott. Az Urálon túl rövid idő alatt egy hatalmas hadiipari komplexum lett helyreállítva. A frontra mozgósított munkásokat helyettesítő idősök, nők, gyerekek önfeláldozóan dolgoztak a munkapadoknál. Erőfeszítéseiknek köszönhetően 1942 második felében 15,8 ezer vadászpilóta, 13,6 ezer harckocsi és 15,6 ezer ágyú lett kibocsátva.

Az **Urán-terv** értelmében **1942. november 19-én** három front haderejével – délnyugati, sztálingrádi és doni – ellentámadásba mentek át, csapást mérve az oldalszárnyakra. **1942. november 23-án** a szovjet csapatok gyűrűt vontak a 330 ezer fős német csapatok köré (parancsnoka F. Paulus altábornagy). A német hadvezetés összes próbálkozása a gyűrű feloldására kudarcba fulladt. **1943. január 30-án** F. Paulus kénytelen volt kapitulálni. A német csapatok általános veszteségei Sztálingrád alatt elérték a 1,5 millió főt, csaknem 3,5 ezer harckocsit és ostromágyút, 12 ezer ágyút és gránátvetőt, 3 ezer repülőgépet. Ettől a vereségtől a német hadsereg már nem tudott magához térni. A keleti fronton a kezdeményezés az SZSZKSZ kezébe került.

Szovjet plakát,
1942

1943. január 1-jén a Vörös Hadseregben a katonák, a hadnagyok, a tisztek, a tábornokok és a marsallok számára bevezették a vállpántot. A Vörös Hadsereget idővel Szovjet Hadseregnek kezdték nevezni.

2

A kurszki csata. **1943 januárjában** megszűnt Leningrád blokádja, nyugaton pedig a Szovjet Hadsereg Szmolenszkhez ért. A sztálingrádi csata eredményeit tovább növelve, **1943. január 12-én** a szovjet csapatok Voronyezs alól megkezdték az előrenyomulást Harkov irányába. **Február 7-én** felszabadult Kurszk, **február 9-én** pedig Belgorod. **Február 16-án** a szovjet csapatok elfoglalták Harkovot és Dnyepropetrovszk (Dnyeper) valamint Zaporizzsja felé vették az irányt, ezzel elzárva a Kaukázusból visszavonuló német csapatok útját.

A helyzet azonban fordulatot vett. Félve a bekerítéstől, a német csapatok erőteljes ellentámadásba kezdtek. Sikerült visszafoglalniuk Harkovot, Belgorodot és más városokat. Hatalmas hajlat keletkezett a fronton, mely az **oreli-kurszki ív** nevet kapta.

Tankcsata Prohorivka alatt,
1943 júliusa

1943 tavaszán a német vezérkar elhatározta, hogy visszaszerzi a stratégiai kezdeményezést. A *Citadella-terv* a szovjet csapatok megsemmisítésére irányult az orel-i–kurszki ívben, és támadásba lendülni Moszkva ellen. Új fegyvertípusok kerültek bevetésre (tankok – *Tigris*, *Párduc*, önmeghajtású ágyuk – *Ferdinánd* stb), melyek a német csapatok technikai fölényét hivatottak voltak demonstrálni.

A szovjet parancsnokság pontos adatokat szerzett Németország támadásáról. Jóllehet, erre az időre a Szovjet Hadsereg létszámában felülmúlta a Wehrmacht seregeit, döntés született a *tudatos védelemről* azzal

a céllal, hogy életképtelenné tegyék a német seregeket és ellencsapást mérjenek rájuk.

A német csapatok Belgorodtól és Oreltől történő támadása Kurszk irányába 1943. július 5-én kezdődött el. A Szovjet Hadsereg nagy létszámú ellenállásába ütköztek. Miután a német csapatok, legyőzve a szovjet védelmet, meggyengültek, a brjanszki, sztyepei és délnyugati frontok, később pedig a központi és voronyezsi front is támadásba lendült.

1943. július 12-én Prohorivka település közelében hatalmas tankcsatára került sor. Jóllehet, a szovjet veszteségek jelentősebbek voltak, a német vezetésben tudatosult a további támadások kilátástalansága. Még aznap megváltozott a kurszki csata jellege, a szovjet csapatok döntő támadásba kezdtek. 1943. augusztus 5-én felszabadították Orelt (*Kutuzov* hadművelet) és Belgorodot, augusztus 23-án pedig Harkovot (*Rumjancev* hadművelet).

A kurszki csata azt tanúsította, hogy a kezdeményezés az SZSZKSZ kezébe került, és a második világháború gyökeres fordulataként vált emlékezetessé.

3 A Dnyeperért vívott csata. Kiterjesztve a támadást, a szovjet csapatok 1943 szeptemberének végére elérték a Dnyepert. Itt a német parancsnokság a folyó magasabb jobb partjának hosszában erődrendszert alakított ki, az úgynevezett **keleti falat**. A magas vízszintállást a jobb part magasságával természetes erődítményként célozta kihasználni.

A szovjet csapatok túlereje jelentéktelen volt. Az 1943-as hadműveletek tervei között elsődleges feladatként a Dnyeper jobb partján található támaszpontok elfoglalása, ottani állásaik megszilárdítása és a jobb parti támadó hadműveletek elindítása volt. A Dnyeperért vívott harc Lojegtől bontakozott ki Zaporizzsjáig. A szovjet csapatok partizánosztagok segítségével 1943 szeptember végére nehéz körülmények közepette átkeltek a Dnyeperen, és Kijevtől északi és déli irányba támaszpontokat építettek ki (összesen 23). A fő áttörést a bukrini hídfőn készültek véghezvinni.

A hadsereg harci szellemének ösztönzése céljából, akik az Ukrajnába való áttörés után zömében helyi lakosokból lettek feltöltve, a főhadiszállás a voronyezsi, délnyugati és déli frontokat első, második és harmadik ukrán fronttá nyilvánította.

A Bukrin alatti áttörés sikertelen kísérletek után (250 ezer szovjet katona veszítette életét) a szovjet csapatok fő egységeit a ljutiszki hídfőre összpontosították (150 ezer fő, 1,5 ezer ágyú és aknavető, közel 800 tank), ahonnan elkezdődött a Kijev elleni végső támadás. **1943. november 6-án** Ukrajna fővárosa felszabadult.

A Dnyeperen való hősi átkelés eredményeként, jóllehet jelentős áldozatok árán (különböző számítások szerint 417 ezer főtől 1 millió fő), a szovjet csapatok befejezték a gyökeres fordulatot a szovjet–német fronton. Elérték a Dnyeper jobb partját, rögzítették állásaikat, Zsitomir térségében visszaverték az ellenség támadásait és előkészítették a további támadások előfeltételeit.

4

Gyökeres fordulat Észak-Afrika harci eseményeiben. Olaszország kapitulálása.

1942 októberében–novemberében Észak-Afrikában gyökeres fordulat történt az angol–amerikai csapatok javára. A döntő ütközetre El-Alamein (Egyiptom) városka térségében került sor. 1942 októberében a brit csapatok vereséget mértek az olasz–német csapatokra, akiknek sietve kellett nyugatra vonulniuk. 1942 novemberében Észak-Afrika másik irányában (Marokkó, Algéria) D. Eisenhower parancsnoksága alatt megkezdődött az amerikai csapatok partraszállása (*Torch hadművelet*). Az olasz–német csapatok Tunézia tengerpartjánál csapdába kerültek. 1943. május 13-án kénytelenek voltak kapitulálni.

A *tengely* államai által Tunéziában elszenvedett jelentős emberi és technikai veszteségek (csupán a hadifoglyok száma 130 ezer) kedveztek a szovjet ejtőernyősök sikerének Szicília szigetén, és annak elfoglalásában.

1943. július 25-én Olaszországban Viktor Emmanuel király és P. Badoglio marsall részvételével kormányváltás történt. Mussolinit letartóztatták. **1943. szeptember 8-án** az új kormány fegyverszüneti szerződést írt alá a szövetségesekkel. Azonban az angol–amerikai vezérkar nem tudta ezt kihasználni.

Hitler parancsot adott csapatainak a déli irányba történő vonulásra és az Appennin-félsziget elfoglalására. Mussolinist kiszabadították, aki újra a németek által megszállt Olaszország (Saló állam) élére került. A szövetséges csapatoknak erős ellenállást kellett tanúsítaniuk Salernó, Nápoly és más dél-itáliai városok térségében

Felozlott délibáb. Karikatúra

? Elemezték a karikatúra tartalmát! Melyik évben készítették?

(*Gustav-vonal*). A hadműveletek itt megnehezített jellegűek voltak. A szövetséges csapatoknak csupán **1944. június 4-én** sikerült elfoglalniuk Róma városát, **1945** áprilisában pedig legyűrni a német védelmet Olaszország Torino–Milano–Genova–Bologna stratégiai négyzetében (*Gót-vonal*).

J. Sztálin, F. Roosevelt és W. Churchill
(balról jobbra)
a teheráni konferencián
1943. december 1-jén

5 A teheráni konferencia. 1943. november 28. és 1943. december 1. között Irán fővárosában, Teheránban történt a *nagy hármas* – Sztálin, Roosevelt és Churchill első felső szintű találkozója, mely **teheráni konferencia** néven került be a történelembe. Ezen megtárgyalták a háború folytatásának és a világháború utáni elrendezés kérdését.

Mivel a háború utáni elrendezés kérdésében nem sikerült megegyezniük, a tárgyalásokat elnapolták.

Eltekintve attól, hogy egyes kulcsfontosságú kérdésekben a felek véleménye eltérő volt és nem sikerült megegyezniük, tény, hogy az SZSZKSZ, az USA és Nagy-Britannia vezetői tárgyalóasztalhoz ültek s ez megszilárdította az

antifasiszta koalíciót. A konferencia a felek határozottságáról tanúskodott a náciizmus Európában történő felszámolásának kérdéséről.

A teheráni konferencia (1943. november 28–1943. december 1.)

Kérdés	Megoldás
Második front	W. Churchill és F. Roosevelt ígéretet tettek a La Manche-csatornán keresztül történő betörésre (azaz a második front megnyitására) 1944 májusában
Lengyel kérdés	Lengyelország területének kibővítése a nyugati (német) földek által, az ország nyugati határvonalának meghúzása az Odera és Neisse folyó mentén, a keleté pedig a <i>Curzon-vonal</i> mentén.
Német kérdés	Komoly nézeteltérések merültek fel: Roosevelt Németország feldarabolása mellett kardoskodott; Churchill – a Dunai Szövetség megteremtése mellett, melyhez a német földek is csatlakoztak volna; Sztálin – Németország egységének megőrzése mellett
Iráni kérdés	Döntés született az Iránnak történő segítségnyújtásról és a szövetséges csapatok kivonásáról az ország területéről a háború befejezése után
Japán kérdés	Tervezték Japánt megfosztani gyarmati birtokaitól, Mandzsúria és Tajvan átadását Kínának, Korea függetlenné nyilvánítását. Sztálin beleegyezését adta, hogy Németország megsemmisítése után az SZSZKSZ részt vesz a Japán elleni háborúban

Kérdések és feladatok

1. Hogyan nevezték a szovjet csapatok a német csapatok ellen indított támadó hadműveletet Sztálingrád alatt? **2.** A kurszki csata alatt hol zajlott az egyik legnagyobb csata? **3.** Melyik ütközet hozott fordulatot az afrikai hadszíntéren? **4.** Melyik évben szenvedtek vereséget az olasz–német csapatok az afrikai hadszíntéren? **5.** Mely államok vezetői vettek részt a teheráni konferencián?

6. Milyen szerepet játszott a sztálingrádi és kurszki csata Németország szétzúzásában? **7.** Mi volt a Dnyeperért vívott harc történelmi jelentősége? **8.** Jellemezzétek az 1942–1943-ban Észak-Afrikában zajló hadi eseményeket! **9.** Hogyan alakultak az események az olasz fronton? **10.** Melyek voltak a teheráni konferencia legfőbb döntései?

11. Határozzátok meg a második világháború frontjai közötti összefüggéseket! Állítsatok össze szinkrontáblázatot!

12. Sikeresnek nevezhető-e az antifasiszta koalíció vezető államainak teheráni konferenciája? Fejtsétek ki történelmi jelentőségét esszé formájában!

31. Megszállási rendszer a leigázott országokban. Ellenállási mozgalom

1. Mely államok kerültek Japán, Németország és szövetségesei megszállása alá 1939–1942-ben? **2.** Mik voltak a céljai az agresszor államoknak a második világháború alatt?

A náci új rend Európában. Japán megszálló politikája. Európa, Ázsia és Afrika jelentős területeinek megszállását az **új rend** bevezetése kísérte. Ezt kegyetlen terror és fosztogatás kísérte. Európa és Ázsia megszállt államai jelentős területi változásokon estek át. A világtérképen új államok jelentek meg: Szlovákia (1939), Horvátország (1941), Burma (1944), Indonézia (1945). Azonban ezeknek az államoknak a függetlensége az agresszorral való együttműködés által diszkreditálva volt. Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Luxemburg, Görögország megszűnt. Dániában, Norvégiában, Belgiumban, Hollandiában, Franciaországban kollaboráns kormányok kerültek hatalomra. A Németországgal, Olaszországgal és Japánnal szövetséges államok jelentős területekhez jutottak.

A megszállt szovjet területeket a nácik gyarmatként, a német nemzet *élettereként* kezelték. Az elfoglalt területeket kizsákmányolás céljából négy részre osztották. A német hadsereg háterszágának területei katonai kormányzás alá kerültek. A többi a Rosenberg vezette *keleti minisztérium* felügyelete alá került és két birodalmi bizottságra volt osztva Reichskommissariat *Ostland* (magában foglalta a Baltikumot, illetve Belorusszia nagy részét) és *Ukrajna* néven. A

Kollaboráció — kormányok, egyes személyek együttműködése a megszálló hatalommal.

nyugat-ukrajnai területeket a lengyel főkormányzósághoz csatolták. Ukrajna területének egy részét pedig átadták Németország szövetségesének, Romániának.

A megszállt területekre közel 10 millió német áttelepítését tervezték, a helyi lakosságot pedig rabszolgákká tenni vagy megsemmisíteni. A nácik által használt fő eszközök, melyeket hatalmuk megszilárdítására használtak, a nemzetek közötti feszültségcsökkentés és a fizikai megsemmisítés volt. Teljes kiirtásnak voltak alávetve a zsidó és roma közösségek.

Olcsó munkaerő alkalmazása céljából Németországba munkaképes lakosságot deportáltak. Az SZSZKSZ megszállt területeiről közel 3 millió lakos találta magát idegen területen nehéz életkörülmények és munka közepette (*ostarbeiterek*), akik közül 100 ezren életüket veszítették és csaknem 200 ezren megtagadták a hazájukba való visszatérést. Az elhalálozás aránya a szovjet hadifoglyok között volt a legnagyobb – az 5 millió fogságba esett katona közül 3,3 millió veszítette életét. A megszállás áldozatainak száma összességében elérte a 10 millió szovjet személyt (3,18 millió Ukrajnában, 1,36 millió Belorussziában). A megszállt területek gazdasága Németország szükségleteire termelt.

Az új rend meggyökeresedésének fontos elemei voltak a koncentrációs- és haláltáborok, ahová az elégedetlenkedőket és a nácik számára veszélyt jelentő személyeket küldték. Európában közel 30 ilyen tábor létezett. A legnagyobbak közülük Dachau, Buchenwald, Majdanek, Auschwitz-Birkenau voltak.

Japán megszállási politikája valamilyen más jelleget öltött, azonban lényegét megőrizte. Az agressziós törekvések a *Felvirágozott Ázsia megteremtése, Ázsia felszabadítása a fehér gyarmatosítóktól* jelszavak alatt zajlottak. A megszállási közigazgatásokba igyekeztek bevonni a leigázott népek

nemzeti-felszabadító mozgalmainak vezetőit is. Ez a politika lehetőséget teremtett az európai államok gyarmatainak meghódítására, elkerülve a helyi lakosság ellenállását. Azonban a japán megszállás első hónapjai bizonyították, hogy csak a gyarmatosító változott. Japán nyilvánosan fosztogatta az elfoglalt területeket.

Az új rend bevezetése után Európa és Ázsia leigázott népei harcba kezdtek.

2 Holokauszt. A náciknak 1933-ban Németországban való hatalomra jutása után megkezdett antiszemita politikája a második világháború kitörése után még szélsőségesebb jelleget öltött. Európában megkezdődött a zsidó nép nácik és segédek által tervezett szisztematikus kiirtása. Ez

Az Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor bejárata feletti felirat: „A munka felszabadít”

a folyamat a **Holokauszt** elnevezést kapta. 6 millió zsidó esett áldozatul (ebből Ukrajnában 1,4 millióan). Ez Európa zsidóságának 63%-át, a világ zsidóságának pedig 36%-át alkotta.

Nyomban Lengyelország leigázása után, ahol az egyik legnagyobb zsidó közösség élt, minden zsidó lakost gettóba telepítettek, vagyonukat pedig elkobozták. Más megszállt államban is gettók jöttek létre. Ennek csupán egyetlen célja volt – a későbbiekben lakosainak teljes megsemmisítése. Az SZSZKKSZ lerohanása után a náciok hozzáláttak a zsidókérdés végső megoldásához. Először hozzáláttak az SZSZKKSZ területén élő zsidó lakosság felszámolásához, majd egész Európához (közel 11,5 millió).

Holokauszt (ógörög – *teljes tűzáldozat*) — a zsidó lakosság tervezett és szervezett megsemmisítése a második világháború alatt.

Már a háború első napjaiban megkezdődött a zsidó lakosság kiirtása Litvániában, Belorussziában, Ukrajnában. Ezeket speciális einzats csoportok végezték. Ennek a folyamatnak a megtestesülése volt a Babin Jar-i tragédia (1941. szeptember 29–30.), ahol három nap alatt csaknem 34 ezer zsidóval végeztek. Az elkövetkezendő két évben pedig további közel 100 ezer zsidót, ukránt, romát és más népek képviselőit végezték itt ki.

1942 januárjában a náci vezérkar Lengyelország területén hat gázkamrával és krematóriummal felszerelt haláltábor létrehozásáról döntött (Treblinka, Chełmo, Sobibor, Majdanek, Auschwitz-Birkenau, Belžec).

A haláltáborokban a fogvatartottak számára nem voltak a koncentrációs táborokhoz hasonló barakkok. Az áldozatokat azonnal a *zuhanyzóba* küldték. Ezután *B ciklon* elnevezésű gázt nyitottak rájuk. Az Auschwitz-Burkenau-i táborban naponta 12 ezer személlyel végeztek. Összességében a haláltáborokban 2,5 millió zsidót gyilkoltak meg.

Emellett tömegesen irtották a gettók lakóit is. Az SZSZKKSZ területén 1941–1942 folyamán csaknem az összes gettót felszámolták, lakóikat vagy haláltáborba küldték, vagy helyben végeztek velük.

A náciok e politikája a zsidó lakosság ellenállását váltotta ki. Az első fegyveres felkelésre a Vilniusi gettóban került sor, majd Minszk, Kaunas, Tudinó, Mizacsev, Kremenec, Luck, Brodi, Lviv stb. követték. A legnagyobb felkelés a varsói gettóban volt (1943 április). A felkelést csupán három hónap múlva sikerült elfojtani, melynek következtében 76 ezer személy életét vesztette vagy haláltáborba került.

1945. január 27-én az első ukrán front felszabadította a náciaktól az Auschwitz-Birkenau haláltábort. 2005-ben az ENSZ Közgyűlése ezt a napot a Holokauszt áldozatainak emléknapjává nyilvánította. Határozatában felszólított, hogy a jövőben nem szabad megengedni hasonló népiirtást, elítélte a Holokauszt bárminemű tagadását, a vallási túrhetlenséget stb.

Az SZSZKKSZ területén közel 25 ezer zsidó vett részt a partizánmozgalmakban, Franciaországban 5 ezer, Jugoszláviában 3 ezer, Görögországban 2 ezer stb. A náciak, hogy megakadályozzák a zsidóknak történő segítségnyújtást, nyomást gyakoroltak a megszállt területek lakosságára. Antiszemita propagandával szítottak nemzeti türehetlenséget.

Világ igazlelkű emberei — tiszteletbeli cím, melyet Izrael állama azoknak a nem zsidóknak adományoz, akik a Holokauszt időszaka alatt zsidókat mentettek a náci kivégzése alól.

Azonban sok tény közismert más népek zsidóknak nyújtott támogatásáról, még életük kockáztatása árán is. A *Világ igazlelkű emberei* tiszteletbeli címet.

3 Ellenállási mozgalom. Nyomban a megszállás után egyes országokban **ellenállási mozgalom** kezdődött. Az ellenállási mozgalom ahhoz mérten erősödött, ahogyan a megszállt államokban az *új rend* megmutatta igazi arculatát. Az fasisztaellenes koalíció javára történt gyökeres fordulat a frontokon az ellenállási mozgalomnak kiegészítő löketet adott. Több államban is partizánmozgalmak, egész hadseregek és földalatti szervezetek jöttek létre. A legjelentősebb partizánmozgalmak az SZSZKKSZ, Lengyelország, Jugoszlávia, Franciaország, Görögország, Albánia, Olaszország és Norvégia területén bontakoztak ki.

Franciaországban a német megszállás és H. F. Pétain marsall kollaboráns kormánya ellen kommunisták, szocialisták és radikálisok által irányított partizánegységek és földalatti mozgalmak harcoltak. Végül mindannyian a C. de Gaulle által létrehozott *Szabad Franciaország* mozgalmával hangolták össze tevékenységüket, mely az antifasiszta koalíció segítségével visszaállította a francia fegyveres erőket. 1942–1943-ban ellenőrzésük alá vonták a francia gyarmatokat és részt vettek Európa felszabadításában. 1944 augusztusában a náciellenes földalatti mozgalom felkelést szervezett Párizsban, amely biztosította Franciaország fővárosának felszabadítását.

Jelentős lendületet vett a nemzeti-felszabadító mozgalom Jugoszláviában. Az itteni partizánmozgalmat az emigráns kormány osztagai képviselték – a **csetnikek** (vezetője D. Mihajlović) és a **Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg** (JNFH), élén a kommunisták vezérével, Josip Broz Titóval. A jugoszláv partizánok kiűzték az ország nagy részéről a megszállókat, és a szovjet csapatokkal közösen 1944-ben felszabadították Belgrádot. Albánia és Görögország partizán hadseregeinek is sikerült elérniük saját államuk felszabadítását.

Lengyelországban az emigráns kormány és kérésére – a *delehura* – irányította az **Honi Hadsereg** (Armia Krajowa) egységeinek harcát. A Szovjet Hadsereg Lengyelországhoz való közeledtével a Honi Hadsereg hozzájárított a Vihar-terv megvalósításához, az ország náci megszállása alól történő felszabadulás céljából. A

A Honi Hadsereg felkelése
Varsóban 1944-ben

terv megvalósításának kulminációja a **varsói felkelés (1944)** volt. Azonban a szovjet vezetőség megtagadta a felkelők támogatását, és a nácik kíméletlenül elfojtották a felkelést. A kommunisták a Honi Hadsereg ellensúlyozására létrehozták a **Népi Hadsereget** (Armia Ludowa).

Nagy lendületet vett a nemzeti felkelés Szlovákiában is (1944. augusztus 29–október 28.). Ennek eredményeként az ország területének nagyobb része felszabadult a nácik megszállása alól. Azonban a szovjet és csehszlovák csapatok nem tudták átverekedni magukat, hogy segítséget nyújtsanak a felkelőknek, ezért a felkelést leverték.

Az SZSZKSZ területén az ellenállási mozgalom különböző színezetet öltött. A szovjet partizánmozgalmat a Partizánmozgalom Központi Vezérkara irányította. A fő partizán bázis Belorussziában volt. Ukrajnában a partizánmozgalom központja az északi megyékben összpontosult. A partizánok kiterjedt diverziói, megsemmisítő rajtaütései jelentős mértékben hozzájárultak a győzelemhez. A legnagyobb ilyen jellegű műveletekre 1943 nyarán, a kurszki csata alatt került sor a **rajtaütés háborúja** néven, valamint 1943 szeptemberében *koncert* néven.

Jelentős partizánmozgalmat szerveztek az UNSZ(B) ukrán nacionalistái az **Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA)** keretein belül. Ez a mozgalom Nyugat-Ukrajna, Pogyillja és Jobbparti Ukrajna területeire terjedt ki. Az UPA harcolt úgy a nácik, mint a szovjet megszállás ellen.

A japán megszállás ellen hatalmas partizánmozgalom bontakozott ki a Fülöp-szigeteken, Burmában, Malajziában, Indokínában, Indonéziában és Kínában. Itt a nacionalisták és a kommunisták irányították.

Német szerelvény felrobbantása a rajtaütés háborúja alatt, 1943

Kérdések és feladatok

1. Európa mely államait szállták meg a nácik? **2.** Európa mely államaiban alakítottak a nácik kollaboráns kormányokat? **3.** Mi a Holokauszt? **4.** Európa mely államaiban bontakozott ki az ellenállási mozgalom?

5. Mi a náci *új rend*? **6.** Hogyan akarták a nácik végleg megoldani a zsidó kérdést? **7.** Milyen tényezők hatottak leginkább az ellenállási mozgalom fejlődésére az európai államokban?

8. Hasonlítsátok össze a náci Németország és a militarista Japán megszállási politikáját a következő kritériumok szerint: 1) megszállt államok; 2) a megszállás politikájának célja; 3) a megszállás politikájának főbb intézkedései. Válaszotokat táblázat formájában adjátok meg!

9. Határozzátok meg a megszállási mozgalom szerepét a náci és a japán megszállás elleni harcban! Gondolataitokat esszé formájában adjátok meg!

32. Hadi események 1944-ben

Mely csaták eredményeként történt gyökeres fordulat az antifasiszta koalíció javára a második világháborúban?

1

Az SZSZKSZ területének felszabadítása. A hadiesemények átírnyítása Kelet-Európába. 1944-ig Németország és szövetségeseinek csapatai még a megszállt területek jelentős részét birtokolták. A szövetségeseik harcokat folytattak Dél-Olaszországban. Németországnak sikerült bővíteni a fegyvergyártást, teljes mozgósítást véghezvinnie, azonban a stratégiai kezdeményezést végleg elveszítette.

1944. január 14–február 29-én Leningrád alatt a szovjet csapatok sikeres hadműveletet hajtottak végre. Véget ért a város 900 napos ostroma. Csaknem ezzel egyidejűleg zajlott a németek kiűzésének hadjárata Jobbparti Ukrajnában. Ebben kulcsfontosságú szerepet játszott a **Korszuny–Sevcsenkivszkij hadművelet**. A németeket bekerítették, 55 ezer katonával végeztek, 18 ezret pedig fogságba ejtettek. Ezt a hadműveletet *Második Sztálingrádnak* nevezték el.

1944. március 26-án a második ukrán front elsőként érte el az SZSZKSZ államhatárát. Április közepén az első ukrán front elérte a Kárpátokat. Jobbparti Ukrajna nagyobb része felszabadult.

1944. április 8-án a negyedik ukrán front Jobbparti Ukrajnába érkezve, megkezdte a **krími hadműveletet**. Ez május 12-én a német–román egységek teljes szétzúzásával ért véget.

Az ellenség kiűzését Sztálin újabb gáztettei követték. 1944 májusában a Krímről deportálták a krími tatárokat. A deportálás a krími tatár nép ellen elkövetett népirtás volt. Továbbá deportáltak a bolgárokat, örményeket, görögöket, valamint a Krím-félszigeten, Dél-Ukrajnában és az Észak-Kaukázusban élő más népeket (többek között a csecseneket, ingusokat stb.).

A német vezérkar úgy vélte, hogy 1944 nyarán a Szovjet Hadsereg déli irányba fogja folytatni előrenyomulását. Azonban az *Észak és Dél* hadseregcsoport a német csapatok szétzúzására összpontosította erejét.

A szovjet csapatok támadása 1944. június 10-én vette kezdetét, a karéliei földszorosnál súlyos csapást mértek a finn hadseregre. 1944. szeptember 2-án Finnország kormánya fegyverszünetet kötött az SZSZKSZ-szel. A Szovjetunió megtartotta magának az általa még 1940-ben elfoglalt területeket. 1944 októberében a norvég kormány beleegyezésével a Szovjet Hadsereg Norvégia területére lépett, és felszabadította északi részét.

Nyáron a szovjet csapatok csapásai Belorussziára irányultak. A *Bagratyion* fedőnevű belorusz hadművelet 1944. június 23-án vette kezdetét és

augusztus 29-ig tartott. A támadás négy fronton történt G. Zsukov parancsnoksága alatt (1,2 millió fő, 4 ezer harckocsi, 24 ezer ágyú, 5,4 ezer repülő).

1944. július 17-én, a belorusz hadművelet idején szovjet csapatok kíséretében közel 60 ezer német hadifoglyot vonultattak végig Moszkva utcáin. Útmosó gépek követték a hadifoglyokat, akik felmosták utánuk az aszfaltot, jelképezve a hazának az ellenségtől való megtisztítását.

A Németország által jól átgondolt hosszú távú bobruszki, mohiljovi, vityebszki védelmi rendszer *kemencévé* vált. Július 3-án felszabadult Minszk. A front 400 kilométeres szakaszát áttörték. A szovjet csapatok elérték Kelet-Poroszország és Lengyelország határát. A német vezérkarnak csupán a tankegységek nagykiterjedésű ellentámadásai sorozatának köszönhetően sikerült elkerülnie a végső vereséget.

További sikereket elérve Belorussziában, az első ukrán front eredményesen hajtotta végre a **Lviv–Szandomir (1944. július 13–augusztus 29.) hadműveletet**. Így tehát, a Szovjet Hadsereg felszabadította a Baltikum nagyobb részét, Belorussziát és Nyugat-Ukrajnát, július 29-én pedig a szovjet csapatok elérték a Visztulát, és elfoglalták Varsó elővárosát. A szovjet támadás a központi szovjet–német fronton 1945 elején ért véget.

Miután a szovjet csapatok elfoglalták a Drohobicsi-Boriszlávi olajforrásokat, a német hadsereg utánpótlásának egyetlen olajforrása a romániai lelőhelyek maradtak. Ezért Németország elsőrendű feladata lett azok védelme. A *Dél-Ukrajna* csoportosulás a Wehrmacht számára az egyik leghatalmasabb volt. Szétbomlasztásáért a szovjet vezetőség végrehajtotta a **jassi-kisinyovi hadműveletet (1944. augusztus 20–29.)**. Bekerítették és megsemmisítették a *Dél-Ukrajna* csoportosulás fő erőit, felszabadították Moldáviát. A hadműveletek sikere Romániát, Bulgáriát és Finnországot a béke keresésére és a háborúból való menekülésre készítette.

1944 októberében a Kárpáti–Ungvári hadművelet eredményeként Ukrajna területe teljes egészében felszabadult. 1944 őszéig az SZSZKKSZ határai csaknem teljes terjedelmében visszaálltak.

Valentina Grizodubova pilótanő, Harkov szülötte, az első nő, aki megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését

2

A második front megnyitása. Franciaország felszabadítása. Az 1943. december 5-i kairói (Egyiptom) angol–amerikai konferencia meghatározta, hogy az 1944-es év hadműveleteinek legfontosabb feladatai a Franciaországba északról Normandiába (*Overlord-terv*), és délről (*Anvil-terv*) való betörés volt.

A szövetségesek partraszállása Normandiában 1944. június 6-án

A szövetségesek céljának ellenállt a német parancsnokság terve, mely az *Atlanti fal* védelmét irányozta elő – Franciaország partjai mentén húzódó védelmi vonal (több mint 2 ezer négyzetkilométer). **1944. június 6. (D-nap)** hajnalán, a tengeren való vihartól eltekintve, a szövetségesek csapatai Normandiában megkezdték a partraszállást. Így **nyílt meg Európában a második front.**

A szövetségesek hamarosan sikereket értek el, és felszabadították Chotanten-félszigetet, elfoglalták a stratégiai fontosságú Cherbourg és Caen kikötőit. A stratégiai kezdeményezést véglegesen akkor vették át, amikor B. Montgomery tábornoknak Falice-Arzantan

térségében sikerült szétzúznia a német tank- és gépesített egységeket. Az *Anvil-terv* végrehajtása, mely a csapatok Dél-Franciaországban történő partraszállását célozta meg, sokáig elhúzódott. A légi és tengerész ejtőernyősök csupán 1944. augusztus 15-én szálltak partra Saint-Tropez és Calais térségében.

A németek csapatok háterszágában több ezer partizánosztag működött. Miután a francia csapatok a szárazföldön bekerítették Toulon és Marseille városait, a flotta pedig elzárta a tengerre való kijáratot, a német egységek kapituláltak. A délen történő támadás volt a legsikeresebb hadművelet. A szövetségeseknek minimális veszteségek árán (1,3 ezer fő) sikerült szétzúzniuk a német egységeket (47 ezren kerültek hadifogságba). Ezalatt a szövetségesek csapatai Párizs alá értek. A városban fegyveres felkelés kezdődött. A felkelők segítségére siettek F. Leclerc tábornok osztagai, valamint az amerikai gyalogság egységei. A német csapatok maradványai kapituláltak. Párizs felszabadítása után a szövetségesek csapatai a Harmadik Birodalom határához vonultak.

Az angol–amerikai parancsnokság úgy vélte: hogy megkerüljük a *Siegfried-vonalat*, határozott rajtaütéssel el kell foglalni a Maias- és Rajna folyó alsó folyásának hídjait és ki kell jutni a hadműveleti térségbe. A hadműveletben fontos szerepet tulajdonítottak a légi-deszantos egységeknek. A *Market-Garden* hadművelet Armani légideszant hadművelet (1944. szeptember 17–26.) néven került be a történelembe. Azonban nem sikerült elérni a célját. A német egységek megőrizték védelmi állásaikat. A hadművelet pozitív eredménye az volt, hogy Belgiumban sikerült sértetlenül felszabadítani Antwerpen kikötőjét, amely a szövetséges csapatok utánpótlásának fő állomása lett.

3 Kelet-Európa államainak felszabadítása. 1944. július 20-án a Szovjet Hadsereg Lengyelország területére lépett. Másnap jóváhagyták a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság (LNFB) Nyilatkozatát, melyet szovjetbarát irányultságú személyek fogalmaztak meg. A szovjet kormány néhány napon belül elismerte az LNFB-nek a felszabadított területeken lengyel

nemzeti közigazgatási szervek létrehozásához való jogát. Az Angliában működő lengyel emigráns kormány úgy vélte, a majdan megalakuló kormányban a helyek legkevesebb 80%-a illeti meg őket. A szovjet kormány azonban az LNFB-t támogatta, akik tiltakoztak ezen törekvések ellen.

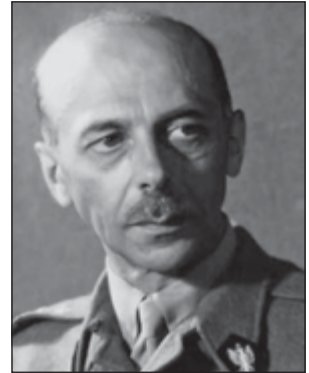
Annak érdekében, hogy az emigráns kormány és fegyveres egységei (Honi Hadsereg) ne veszítsék el a felszabadított Lengyelországban a befolyásukat, a szovjet vezetőséget a lengyel közigazgatás visszaállításának ténye elé kívánták állítani. Így a Honi Hadsereg kísérletet tett Vilnius elfoglalására, valamint Lengyelország jelentős területeinek felügyelet alá vonására. **1944. augusztus 1-jén** a Londonban működő emigráns kormány utasítására Varsóban németellenes felkelés kezdődött. A felkelés vezetői (T. Bór-Komorowski és mások) Varsóban kívántak maradni a szovjet csapatok megérkezéséig, azonban tervük nem sikerült. A német csapatok elfojtották a felkelést és lerombolták a várost. A Szovjet Hadsereg csupán 1945 januárjában szabadította fel Varsót a nácik megszállása alól.

A jassi-kisinyovi sikeres hadjárat lehetőséget teremtett a hadiesemények továbbfejlesztésére Románia majd Bulgária területére.

Romániában a Mihály király vezette hazafias beállítottságú csapatok valamint az őket támogató katonai alakulatok felszabadították a fővárost, Bukarestet és a szovjet csapatok megérkezéséig fenntartották. J. Antonescu tábornok diktatúrája megdöntése után kihírdették az állam antifasiszta koalícióhoz való csatlakozását. Románia területét **1944 augusztusára** sikerült teljesen felszabadítani.

A szovjet csapatok Bulgária határaihoz értek. A bolgár hadsereg ellenállást tanúsított. Ezalatt a kommunisták Szófiában felkelésbe kezdtek és megdöntötték a németbarát rendszert. A bolgár hadsereg és a partizánegységek a szovjet csapatokkal közösen kiűzték a német egységeket Bulgáriából és elérték a bolgár–jugoszláv határt.

A Szovjet Hadsereg közreműködésével Jugoszlávia, Magyarország és Csehszlovákia is felszabadult a náci megszállás alól.

Tadeusz Bór-Komorowski

4 A német csapatok támadása Ardenneknél. 1944 októberében a Siegfried-vonal áttörése, a Rajna folyón való átkelés és a Ruhr-vidék – Németország ipari központjának elfoglalása céljából a szövetségesek hadműveletet indítottak. Azonban a szövetségesek támadását megállították.

A szövetségesek csapatait az USA és Anglia látta el a szükséges felszereléssel. Az atlanti kommunikáció határozott munkájához kapcsolódtak, amely az észak-franciaországi, belgiumi és hollandiai kikötők áteresztő képességén alapult. A német csapatok visszavonuláskor igyekeztek minél nagyobb

Német tank (balra), amelyet az 1944-es ardeneki téli hadművelet során lőttek ki

kárt okozni a kikötőkben és a kommunikációs eszközökben. A szövetségesek kezére jelentős károk nélkül egyetlen nagy kikötő került – Antwerpen. A fronthoz közel helyezkedett el, és ideális volt a szövetséges csapatok utánpótlása szempontjából.

Hitler, az összes fronton vereséget szenvedve, nem hagyott reményt a háború menetének megfordítására. A szövetségesek közötti ellentéteket kívánta kihasználni. Ebből a célból a német vezetőség nyugaton **Ardennek** térségében nagy támadást készített elő. A hadművelet célja a szövetségesek bekerítése és Antwerpen elfoglalása volt.

A német támadás megszervezését az időjárási viszonyok is befolyásolták, mely nem tette lehetővé a szövetségesek légi fölényének kihasználását. A német terv valóságos kaland volt. A német tankok 100 kilométerre elegendő üzemanyaggal rendelkeztek. A front áttörésének terve azon alapult, hogy az amerikai hadsereg üzemanyag-raktárainak elfoglalása váratlanul fogja őket érni. A német csapatok sikeres előrenyomulása céljából amerikai egyenruhába öltözött külön osztag alakult. Az volt a feladata, hogy előrenyomuljon a szövetségesek csapatainak hátsó részébe, pánikot keltsen, és elfoglalja a legfontosabb állásokat.

Az **1944. december 16-26-os** német támadás kezdetleges sikerekkel járt. A német csapatok 90 kilométerre előrenyomultak a szövetségesek védelmi vonalai mögé, majd megálltak. Készleteik kimerültek, különösen az üzemanyag. 1945 januárjának elején a német csapatok még egy csapást mértek Elzászra. A hadi helyzetet azonban sem a német csapatoknak, sem a szövetségeseknek nem sikerült a maguk javára fordítani.

W. Churchill a szovjet csapatok támadásának kérelmével fordult Sztálinhoz. **1945. január 12-én** a szovjet csapatok 1200 kilométeres vonalon támadásba lendültek. A szövetségesek szintén nyomást gyakoroltak a német csapatokra. Ily módon Hitler utolsó kísérlete a háború menetének megfordítására kudarcot vallott.

5

A csendes-óceáni hadszíntér. 1944 elején az USA ellenőrzése alá vonta a Marsall-szigeteket, kis idő elteltével pedig a Marianna-szigeteket. Júliusban elkezdődött a Fülöp-szigetek felszabadításának hadművelete. Ezek elfoglalása Japán birtokainak kettéosztását és délebbre elhelyezkedő nyersanyagforrásainak elvesztését jelentette volna. Ezalatt az amerikai légierő *stratégiai támadásba* kezdett Japán ellen. Ilyen körülmények között a japán parancsnokság parancsot adott a Lajté (Fülöp-szigetek)

elleni végső támadásra, szétzúzva az amerikai csapatokat és a flottát (Sze-terv).

1944. október 23-án Lajté-szigete mellett a japán flotta és a szövetségesek flottája között megkezdődött a második világháború történetének legnagyobb tengeri csatája. Négy nap leforgása alatt a japán flottát szétzúzták. Végső vereséget szenvedett a japán légiő is.

A győzelmet követően az amerikai csapatok döntő támadásba lendültek a Fülöp-szigeteken és az év végére felszabadították. Japán gyakorlatilag vereséget szenvedett, azonban nem volt kész ennek elismerésére. A háború folytatódott.

Annak érdekében, hogy hozzájusson a déli nyersanyagforrásokhoz, a japán vezetőség sikeres hadműveletet dolgozott ki és vitt véghez Kínában, elfoglalva az ország déli részét. Ennek eredményeként létrejött a nyersanyag szállításának szárazföldi útvonala. A haditermelés jelentős része Mandzsúriába és Koreába került. Az amerikai flotta ellen a japánok a kamikadze-támadások tömeges alkalmazását vetették be. Ez azt jelentette, hogy Japán végleges szétzúzása időt és az antifasiszta szövetség erőinek összpontosítását igényli. Erre azonban csak az Európában zajló hadi események befejezése volt lehetőség.

Amerikai katonák a Marsall-szigeteken japán katonát ejtenek fogságba, 1944

Kérdések és feladatok

1. Mely államokat szabadítottak fel a szovjet csapatok 1944-ben? **2.** Hol történtek németellenes felkelések 1944-ben? **3.** Hol és mikor nyílt meg a második front? Mi volt a fedőneve a szövetséges csapatok normandiai hadműveletének? Hogyan nevezték a német csapatok Franciaország part menti védelmi vonalát? **4.** Melyik csatában zúta szét az amerikai flotta a japán flottát?

5. Hogyan alakultak az események 1944-ben a szovjet–német fronton? **6.** Hogyan zajlott Franciaország és Belgium felszabadítása? **7.** Mely államokat szabadították fel a szovjet csapatok 1944-ben? **8.** Mivel magyarázható a német csapatok kielevezett harca a háború véso szakaszában? **9.** Mi volt a német vezetőség célja az 1944-es év végi Ardenneki támadáskor? Milyen következményei voltak? Miért volt sikertelen a támadás? **10.** Hogyan összegezhetőek az 1944-es csendes-óceáni hadi események?

11. Készítsetek táblázatot A szovjet csapatok 1944-es támadó hadműveletei az SZSZKSZ területének felszabadítása céljából címmel!

12. Miért nem érkeztek szovjet csapatok a varsói felkelés segítségére? Készítsetek esztét a témában!

33. A második világháború befejezése és következményei

1. Milyen döntéseket hozott a *nagy hármás* a teheráni értekezlet alatt? 2. Hol nyílt meg a második front?

A hadi események befejezése Európában. Németország kapitulálása.

1945 elején meghatározó rajtaütésekre került sor Németország szétzúzása céljából. **1945. január 12-én** a szovjet és lengyel csapatok megindították a **Visztula–Odera hadműveletet**. A német védelmet már a támadás első napjaiban sikerült áttörni, és január 17-én felszabadult Varsó. A támadás előrehaladásával 1945 elején a szovjet csapatok elérték az Odera folyót, és 60–70 kilométerre megközelítették Berlint. Kelet-Poroszországban sikerült bekeríteni, majd megsemmisíteni a német egységeket. Heves ellenállás közepette és jelentős veszteségeket elszenvedve, február 23-án a szovjet csapatok elfoglalták Budapestet, április 4-én Pozsonyt, április 7-én pedig Bécsét.

1945. február 8-án a szövetségesek csapatai előrenyomultak a Rajna mentén és hozzáfogtak a Ruhr-vidék elfoglalásához (Németország ipari központja). Ennek eredményeként 1945. április 17-én a Ruhr-vidéken sikerült bekeríteni a német csapatokat és megtörni az ellenállást. 325 ezer katona került hadifogságba. A vereség után a német csapatok a nyugati fronton nem tanúsítottak további ellenállást. A szövetséges csapatok gyorsan haladtak keleti irányba, elő-egységei április 18-án elérték az Elba-folyót. Az amerikai és szovjet csapatok április 26-án Torgau térségében találkoztak. Ez alatt a szovjet csapatok befejezték a berlini egységek felszámolását, amely 1945. május 2-án kapitulált.

1945. április 9-én Olaszország északi részén támadásba lendültek az angol–amerikai csapatok, és május 2-án felszabadították az országot. A német egységek milliói letették a fegyvert. A harcok alatt a partizánegységek fogságba ejtették Mussolinit, illetve az állam és a párt más fasiszta vezetőit. Mindegyiküket kivégezték. A szövetséges csapatok sikereket felhalmozva felszabadították Bajorországot, Nyugat-Ausztriát és Csehország egy részét (Plzen és Karlovy Vary városát).

A második világháború legdrámaiabb fejezete a **berlini hadművelet** volt. A Harmadik Birodalom fővárosának védelmére Hitler minden lehetséges erőforrást mozgósított. Szovjet oldalról a berlini hadműveletben három front serege vett részt: a második belorusz, első belorusz és első ukrán hadsereg. Ezeket K. Rokossowski, G. Zsukov és I. Konyev vezette. A csata április 16-án kezdődött. Berlini idő szerint hajnali 3 órakor támadásba lendültek a tankok és a gyalogság. A Zsukov vezette egységek az úgynevezett Zejelovi magaslatról indítottak támadást. A határvonalat csupán április 18-án sikerült elfoglalni. Berlin környékén is harcok kezdődtek. Négy nap elteltével Zsukov és Konyev frontjai bezárták a város körüli

gyűrűt. Hitler személyesen irányította Berlin védelmét. **1945. április 30-án** ostrom által elfoglalták a Reichstagot.

1945. május 8-án a német kormány aláírta a német fegyveres erők feltétel nélküli kapitulációját.

Azonban a Csehszlovákia és Ausztria területén tartózkodó német csapatok még nem tették le a fegyvert. Egységeik Prágában harcot folytattak a május 5-én kezdődő antifasiszta felkelés ellen. A város és annak lakossága május 9-én az első ukrán frontnak köszönhetően szabadult fel.

Wilhelm Keitel tábornagy a német csapatok feltétel nélküli kapitulációjának okmányát írja alá. 1945. május 8

2 A jaltai (krími) és potsdami konferencia. A háború befejezésének előérzete felvetette Európa és a világ háború utáni berendezkedésének kérdését. Ebből a célból az USA, Anglia és az SZSZKSZ vezetőinek két konferenciáját hívták össze, melyekre 1945-ben Jaltában (a Krímen) és Potsdamban került sor. Ezeknek a konferenciáknak a határozatai a háború utáni elrendezés jaltai rendszerének alapjait képezték, amely a Versailles–Washington rendszert váltotta fel.

1945. február 4–11-én a *nagy hármas* Jaltában ugyanolyan összetételben gyűlt össze, akárcsak Teheránban: J. Sztálin, F. Roosevelt és W. Churchill. A konferencián egyeztették a háború utáni rendszer fő alapelveit.

A **potsdami konferenciára** 1945. július 17. és augusztus 2. között került sor, miután Európában véget értek a hadi események. Változások történtek a résztvevők között: az USA érdekeit F. Roosevelt halálát követően G. Truman képviselte; W. Churchill-t pedig a július 28-án megválasztott C. Attlee miniszterelnök váltotta fel. Az SZSZKSZ oldaláról pedig, akárcsak korábban is, J. Sztálin volt jelen.

A figyelem központjában a német kérdés volt. A konferencia résztvevői megegyeztek és jóváhagyták a megszállási politika alapelveit: az országok demilitarizációja, demokratizálása és dekartellizálása. Létrehozták a háborús bűnösök Nemzetközi Katonai Törvényszékét. A Szovjetunió megkapta az egykori Kelet-Poroszország területét Königsberg (ma Kalinyingrád, Oroszország) városával. Az SZSZKSZ megerősítette, hogy a jaltai egyezmény értelmében megkezdni a Japán elleni háborút.

Napirendi ponton szerepeltek az Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal történő békeszerződések is. A konferencián létrehozták a Külügyminiszterek Tanácsát (az USA, az SZSZKSZ, Nagy-Britannia, Franciaország, Kína), melynek feladata a közös érdekeket érintő kérdések áttekintése volt. Eltekintve a konferencia résztvevőinek nézeteltéréseitől (az USA, bejelentve az atombomba sikeres bevetését, megpróbálta befolyásolni

a konferencia menetét), a konferencia pozitív hatást gyakorolt a világháború utáni nemzetközi kapcsolatok alakulására.

A jaltai (krími) konferencia (1945. február 4–11.)

Kérdés	Döntés
Német kérdés	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Meghatározták az SZSZKSZ, Nagy-Britannia, az USA és Franciaország Németország jövőbeni megszállásának övezeteit. Berlint sajátos övezetté nyilvánították, mely szintén a négy állam megszállása alá került. ▶ Németország kormányzását a Szövetségi Tanácsnak kellett ellátnia, melyet a megszálló csapatok főparancsnokai alkottak. ▶ Németországnak 20 milliárd dollár jóvátételt kell fizetnie. ▶ Megegyezés született Németország hadseregének leszereléséről, illetve hadseregének felszámolásáról, hadiiparának ellenőrzéséről, a náci párt betiltásáról, a háborús bűnösök büntetéséről.
Lengyel kérdés	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Lengyelország nyugati határait az Odera és Neisse folyók mentén határozták meg. Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia az SZSZKSZ kötelékében maradt. ▶ A Szovjetunió elismerte a Lengyel Nemzeti Egység Ideiglenes Kormányát, melynek szabad választásokat kellett lebonyolítania az országban.
Japán kérdés	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Az SZSZKSZ kötelezettséget vállalt Németország szétzúzása után legkésőbb három hónapon belül hadba lépni Japán ellen, azon feltételek mellett, hogy Dél-Szahalint és a Kuril-szigeteket hozzá csatolják, valamint megkapja Port Arthur bérleti jogát, illetve a mandzsúriai vasútvonal Kinával közös használatának jogát.
Nemzetközi szervezet létrehozásának kérdése	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Jóváhagyták az ENSZ alakuló konferenciájának összehívását a szervezet alapokmányának kidolgozása céljából. Kijelölték a szervezet tevékenységének és szerkezetének alapjait. ▶ Elfogadták az Európa Felszabadításáról szóló Nyilatkozatot, melyben arról volt szó, hogy az államok Európa felszabadításának politikai és gazdasági kérdései megoldásában készek egyeztetni lépéseiket.

3 Japán szétzúzása. Hiroshima és Nagaszaki atombombázása. A náci Németország szétzúzása nem jelentette a második világháború végét. Japán továbbra is ellenállt a szövetségeseeknek.

1945 tavaszán az angol csapatok kiűzték a japánokat Burmából. A V-17 és V-29-es amerikai bombázók Japán szigeteit támadták. Ettől függetlenül a japánok készek voltak a végsőkig harcolni. Erről tanúskodtak az **Iwo Jima** és **Okinava szigetekért** folytatott harcok. Okinava kis szigetének elfoglalására jelentős fölényű 500 ezer fős amerikai tengerész és légi egység volt bevetve, melynek két hónapra volt szüksége (1945 május–június) a sziget elfoglalására. Ebben a harcban Japán elvesztette harcképes légierőjének maradványait is – 4 ezer repülőt és flottájának utolsó nagy hadihajóit. Az USA vesztesége 50 ezer halott és sérült, valamint 763 repülő és 36 hadihajó volt.

Annak érdekében, hogy felgyorsítsák a háború befejezését, az amerikai vezetőség Japán ellen új hadifegyver – az **atombomba** bevetését javasolta. Az atombomba bevetésének elsősorban politikai jelentősége volt: megmutatni a világnak, elsősorban az SZSZKSZ-nek az USA hatalmát.

1945. augusztus 6-án, két nappal az SZSZKSZ Japán elleni hadba lépése után, atombombát dobtak **Hirosima** Japán városára, **augusztus 9-én** pedig **Nagaszakira**. A halottak száma elérte a 200 ezret.

Még 1945. április 5-én Japán nagykövete Moszkvában a szovjet kormány nevében megkapta az SZSZKSZ azon bejelentését, hogy megszakítják a Japánnal szembeni semlegességi paktumot. **1945. augusztus 8-án** a Szovjetunió hadat üzent Japánnak. Terveinek megfelelően a szovjet csapatok fő támadásukat a Kwantung-hadsereg-re mérték, mely Mandzsúria közelében helyezkedett el és 1,1 millió főt számlált. A harcokban a Mongol Népi Forradalmi Hadsereg is részt vett. A Kwantung-hadsereget rövid idő alatt megsemmisítették. Augusztus 14-én a japán kormány kapitulált.

A Hirosimát elpusztító atomrobbanás. 1945. augusztus 6.

Szeptember 1-jén a szovjet csapatok partra szálltak a Kuril-szigetek déli partjain és elfoglalták Szahalin-szigetét. **1945. szeptember 2-án** a Tokiói-öbölben Japán aláírta a feltétel nélküli megadásról szóló okmányt, mely a **második világháború végét** jelentette. Japán és az általa elfoglalt területek megszállási övezetekre voltak osztva az USA, az SZSZKSZ, Anglia és Kína között. Japán az USA megszállási övezetébe került, 1945. szeptember 6-án az USA csapatai partra szálltak területén.

? Kérdések és feladatok

- 1.** Mikor foglalták el a szovjet csapatok Berlint? **2.** Hol zajlott a *nagy hármás* konferenciája, mely megalapozta a háború utáni világ elrendezésének kérdését?
- 3.** Mely Japán városokat érte atombomba támadás? **4.** Mikor ért véget a második világháború?
- 5.** Tisztázzátok a krími (jaltai) és a potsdami békekonferencia főbb határozatait. Hogyan oldották meg a német és lengyel kérdést? **6.** Milyen szerepet töltött be a berlini hadjárat a második világháború menetében? Miért a szovjet csapatok, nem pedig a szövetségesek hajtották végre? **7.** Mi idézte elő az SZSZKSZ Japán elleni hadba lépését? **8.** Az USA milyen célból vetett be atombombát Japán ellen? **9.** Gondolkozzatok el Németország és szövetségesei vereségének, valamint az antifasiszta koalíció államai győzelmének okairól!
- 10.** Állítsatok össze időrendi táblázatot a háború utolsó szakaszának főbb eseményeiről!
- 11.** Kinek tulajdonítható a második világháború végső győzelme? Készítsetek esszét a témában!

34. A világ a második világháború után

1. Mikor fejeződött be a második világháború? **2.** Melyek voltak a jaltai (krími) és a potsdami konferencia főbb döntései?

A háború következményei. A győzelem boldog ünneplése után a világ előtt feltárultak a szörnyű képek a háború következményeiről. Városok ezrei, falvak, üzemek tízezrei semmisültek meg, teljesen szétrombolódott a közlekedési rendszer, nagy számban semmisült meg a vasúti- és közúti hálózat. A háború által érintett országokban lakhatási problémák merültek fel. A kereskedelmi hálózat gyakorlatilag széthullott.

Hazatérés.
Volodimir Kosztecckij
festménye, 1947

A háború óriási károkat okozott a mezőgazdaságban. Több millió akna, fel nem robbant lőszer, hátrahagyott hadi felszerelés gátolta a földek megmunkálását. A folyamatos katonai igénybevétel és a csatatereken történő hadműveletek lecsökkentették a gabonakészleteket, a haszonállat- és a baromfiállományt. Élelmiszerellátási probléma bontakozott ki.

A háborúban részt vevő államok közül csak egyetlen ország – az USA – erősítette meg gazdasági erejét, nagyban megnövelve ipari termelését (az 1937-es évhez képest 14%-ra), ami nagymértékben a hadi termelés növekedésének következtében valósult meg. 1948-ban a kapitalista világ ipari termelésének több mint a fele az USA részére esett, 1949-ben a világ állami tulajdonú arany állományának 2/3-át birtokolta. Az 1946–1949-es években az USA kétszer több terméket értékesített külföldre, mint amennyit behozott.

Egészen más volt a helyzet azokban az országokban, melyek területén katonai akciók mentek végbe. Anglia elkerülte az inváziót, de pusztító bombázásokat szenvedett el. Sikeresült megőriznie ipari központjainak teljesítőképességét, de gyakorlatilag aranytartalék nélkül maradt, mely a fegyverekért történő elszámolás gyanánt az USA-hoz került. Hanyatlásban volt az ipar Franciaországban, Olaszországban, Japánban.

Drámai helyzetbe került Németország is: teljesen le voltak rombolva a városok, nem működött az ipar. Ehhez hozzáadódtak a jelentős emberi veszteségek, a milliós számú menekültek és áttelepültek, a lakosság erkölcsi elkeseredettsége. Ráadásul Németországnak ipari berendezések, tudományos fejlesztések, technológia stb. által kártérítés gyanánt meg kellett térítenie a szövetséges országok hadi kiadásait.

Azokban az országokban, melyek nem vettek részt a háborúban vagy a területükön nem folytak harcok, az ipar megmaradt. Ugyanakkor azokat is megviselte a nemzetközi kereskedelem összeomlása, a kereskedelmi flotta csökkenése, a nyersanyaghiány. A szövetséges hatalmak által megnyert háború után felszínre kerültek az ellentétek az SZSZK és a nyugati hatalmak között. Végül is a világ egy újabb háborús örvénybe kezdett sodródni – a *hidegháborúba*.

2 Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) megalakulása. A második világháború alatt felmerült egy nemzetközi szervezet létrehozásának kérdése, mely átvállalta volna a Népszövetség szerepét.

1944 őszén a washingtoni tanácskozáson az SZSZK, az USA, Anglia és Kína előkészített egy javaslatot az **Egyesült Nemzetek Szervezetének megalapításáról (ENSZ)** és megbeszélték alapokmányának főbb tételeit.

1945. április 25. és június 26. között **San Franciscóban** konferenciára került sor. Résztvevői azok az országok voltak, amelyek 1945. március 1-ig hadat üzentek Németországnak és Japánnak. Az Ukrán SZSZK és a Belorusz SZSZK is jogosult lett az ENSZ tagságára. A konferencián 46 ország körülbelül 300 képviselője vett részt.

A konferencián elfogadott ENSZ Alaptörvényben megfogalmazódott, hogy az újonnan alakult szervezet célja a világbéke és a biztonság közös erővel történő fenntartása, az országok közötti baráti együttműködés fejlesztése, a nemzetközi együttműködés megvalósítása, a gazdasági, társadalmi és humanitárius jellegű problémák megoldása. Az ENSZ megalakulása hivatalos dátumának **1945. október 24.** tartják, amikor is hatályba lépet az ENSZ Alapokmánya.

Az ENSZ égisze alatt különböző szakosított intézmények jöttek létre: UNESCO (az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete), WHO (Egészségügyi Világszervezet), ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet), FAO (Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet), UNICEF (az ENSZ Gyermekalapja) stb.

1948-ban az ENSZ elfogadta az **Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát** és a **Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezség okmányát**. A dokumentumokban felszólítottak minden országot arra, hogy politikájukban az egyéni érdekeknek elsőbbséget kell juttatni a nemzetiségi- és az osztálybeli érdekekkel szemben.

3 A nürnbergi és tokiói per. A potsdami konferencia határozata értelmében létrejött a Nemzetközi Katonai Törvényszék, mely a háborús bűnözők és bűntetteik elítélésére volt hivatott.

A német háborús bűnösök vezetői felett tartott **nürnbergi per 1945. november 20. és 1946. október 1. között** zajlott. A Nemzetközi Katonai Törvényszék megállapította az alperesek bűnösségét az agresszív háborúk előkészítésében és vezetésében, a nemzetközi szerződések és megállapodások megsértésében, az eltervezett háborús bűncselekmények végrehajtásában, amelyek különleges kegyetlenséggel voltak elkövetve, valamint az

A nürnbergi-per vádlottjai
(balról jobbra: Herman Göring,
Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop,
Wilhelm Keitel),
1946

emberiség elleni bűncselekményekben (népirtás a faji- és nemzeti hovatartozás szerint). H. Göring, J. von Ribbentrop, W. Keitel, E. Kaltenbrunner, A. Rosenberg, H. Frank és mások (összesen 12 fő) halálbüntetést kaptak, míg néhányat (R. Hess, W. Funk) életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. A hadbíróóság bűnösnek nyilvánította a náci párt, az SS, az SD, a Gestapo szervezetek vezetését.

Németországban a háború utáni első években 2 millió pert folytattak a háborús- és náci bűnösök felett.

Ugyanilyen folyamatok zajlottak Európa minden országában, főleg Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Norvégiában, Jugoszláviában, Lengyelországban. Ukrajnában is voltak bírósági perek a nácik és bűntársaik ellen, akik bünteteket követtek el az USZ-

SZK területén. Legnagyobb a kijevi bírósági folyamat volt.

1946. május 3-tól 1948. november 12-ig zajlott volt a **tokiói per** a legfőbb japán háborús bűnösök felett. Az agresszív háború előkészítésében és kibontakoztatásában való részvételért, a megszállt országok polgári lakosainak, hadifoglyainak tömeges megsemmisítéséért és más büntettekért hét bűnöző halálos ítélet, 16 fő életfogytig tartó börtönbüntetést kapott.

4 **Békeszerződések Németország volt szövetségeseivel.** A Németországgal, Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal, Finnországgal megkötendő békeszerződések előkészítéséhez létrehozták a Külügyminiszterek Tanácsát. A szerződések szövegével kapcsolatban felmerülő kérdések egyeztetésére **Párizsban**, 21 ország részvételével, békekonferenciára került sor (**1946. július 29–október 15.**).

A konferencia befejezése után a Külügyminiszterek Tanácsának ülése in a legélesebb békeszerződési problémákat közös engedményekkel és kompromisszumokkal oldották meg. **1947. február 10-én** Párizsban békeszerződéseket kötöttek Olaszországgal, Finnországgal, Bulgáriával, Magyarországgal és Romániával. Ezek feltételei többnyire előírták az említett országok háború előtti határaihoz való visszatérést, a lefegyverkezést, a nacionalizmus megszüntetését, a demokratizálódást, a dekartellesítést. Olaszországnak le kellett mondania gyarmatairól, határain fel kellett számolnia a katonai támaszpontokat és csökkentenie kellett hadserege létszámát. Trieszt városát a hozzátartozó területekkel együtt trieszti szabad területté nyilvánították.

A Németországgal és Japánnal kötendő békeszerződések nem voltak kidolgozva, ezért azok áttekintését elnapolták. Japánnal a békeszerződést **1951-ben**, míg Németországgal ezt a kérdést végérvényesen **1990-ben** oldották meg.

Olaszországnak az SZSZKSZ számára 100 millió dolláros jóvátételt kellett fizetnie. Finnország köteles volt átadni az SZSZKSZ-nek az északi Petsamo (Pecsenga) vidéket, valamint 50 évre bérbe adni a Finn-öbölben lévő Porkkala-Udd haditengerészeti bázisát. Az SZSZKSZ számára Románia és Finnország köteles volt 300 millió dollár értékben jóvátételt biztosítani különböző áru formájában, Magyarország – 200 millió dollár értékben. Tervezett volt a megszálló haderők kivonulása ezen országok területeiről, kivéve Magyarországot és Romániát, ahol a szovjet csapatok ottmaradtak.

Németországban, Ausztriában, Japánban és Koreában ideiglenesen bevezették a győztes államok megszállási rendszerét. Így, Németország, Ausztria, Berlin és Bécs város négy megszállási övezetre lett felosztva Anglia, az USA, az SZSZKSZ és Franciaország között. Németország megszállásának célja egy háborús veszélyt nem jelentő egységes állam újjáépítése, valamint a békére veszélyt nem jelentő állami, politikai és katonai szervezetek felszámolása volt. Azonban ezt a célt a háború utáni időkben nem sikerült megvalósítani. 1949-ben a *hidegháború* két Németország: a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) megalakulásához vezetett.

Japán megszállása olyan politikai és gazdasági szerkezet létrehozásának céljával történt, mely biztosította volna az ország demokratikus úton történő fejlődését, és Japánt háborús veszélyt nem jelentő állammá alakította volna át.

Kérdések és feladatok

1. Mikor alakult meg az ENSZ? Nevezzétek meg a szervezet irányító szerveit. **2.** Mivel vádolta a háborús bűnösöket a Nemzetközi Hadbíróóság? **3.** Mikor volt a párizsi békekonferencia? **4.** Melyik évben írták alá a Békeszerződések Németország szövetségeseivel elnevezésű okmányt?

5. Milyen céllal alapították meg az ENSZ-et? Milyen elvek szerint működik a szervezet? **6.** Milyen céllal folytatták a nürnbergi és a tokiói pert? Mik voltak az eredményei?

7. Határozzátok meg a második világháború általános eredményeit! Válaszaitokat fejtsétek ki tézisek formájában!

8. Készítetek esszét a következő kérdésben: Az antifasiszta koalíció a háború utáni években miért nem alakult át a tagok együttműködésébe?

Gyakorlati foglalkozás

A világ igazlelkű emberei: hőstett az ember nevében

Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a VII. fejezet alapján:
A második világháború

VIII. FEJEZET. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI HÉTKÖZNAPI ÉLET ÉS KULTÚRA

35. Oktatás és tudomány. Irodalom és művészet

i

1. Mikor vált kötelezővé az elemi oktatás Európa államaiban? 2. Milyen fontos találmányok és felfedezések történtek a XIX–XX. század elején? 3. Mely irodalmi irányzat volt meghatározó a XIX. században? 4. Milyen új jelenségek voltak jellemzőek az irodalom és a művészet fejlődésére a XIX. sz. végén?

Oktatás. A XIX. sz. elejéig a világ népességének jelentős többsége nem részesült oktatásban. Ez nagyban fékezte az ipari társadalom fejlődésének további folyamatát. Hogy legyőzzék ezt a negatív jelenséget, a XIX. sz. végétől Nyugat-Európa és Amerika államaiban bevezették a kötelező elemi, a XX. sz. elejétől pedig a kötelező középfokú oktatást. Különböző iskolatípusok voltak: egyházi-, világi-, fizetett- és fizetetlen-, elemi-, középfokú-, felsőfokú-, állami- és magániskolák.

Az Oxfordi Egyetem

Fejlődött a felsőoktatás is. Központjai olyan intézmények voltak, mint a Cambridge-i, Oxfordi, Edinburghi egyetemek az Egyesült Királyságban, a Harvardi, Columbiái, Kaliforniai, Illinoisi, Stanfordi egyetemek az Egyesült Államokban. Ugyanakkor ezek az egyetemek a világtudomány fejlődésének központjai is voltak.

A legradikálisabb változások az 1920-as és 1930-as években történtek a Szovjetunió oktatásában. Általánosságban sikerült legyőzni az egész lakosság írástudatlanságát. Bevezették az általános elemi, majd középfokú oktatást. Ámde ez kimondottan ideológiai irányzatot vett, az *új ember* a kommunizmus építője felnevelésének eszköze lett.

Az oktatás magas szintet ért el Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Svédországban és más országokban is. Ámde az emberek nagyobb része számára elérhetetlen maradt, főként a gyarmati és függő területeken. Úgyszintén alacsony szintű oktatást lehetett tapasztalni Ázsia és Latin-Amerika független országaiban is.

Alfred Nobel
portréja a Nobel-díj
arany emlékérem előlapján

2

A tudomány fejlődése. Változások a közlekedésben és a kommunikációban.

A legfontosabb tudományos-technológiai eredmények a két világháború közötti időszakban

Dátum	Tudományos eredmények
1919	A. Einstein relativitáselméletének kísérleti megerősítése
1919—1920	Az első rádióműsorok megjelenése az USA-ban
1922	F. Banting és J. Chadwick felfedezi az inzulint. Elkezdődik a cukorbetegék oltása
1924	Az atommag-hasadás sikeres kísérlete
1926	Telefon-kapcsolat létesítése London és New York között
1926	Az északi pólus első átrepülése a <i>Norvégia</i> léghajóval R. Amundsen irányítása alatt
1927. május 20–21.	C. L. Lindbergh amerikai pilóta első megállás nélküli repülése az Atlanti-óceán felett
1928	Alexander Fleming felfedezte az első antibiotikumot – a penicillint
1929	A <i>Gróf Zeppelin</i> léghajó világszerte utazik
1930	A Plútó bolygó és a galaxisok összességének felfedezése
1932	A <i>mozgó kép</i> első sugárzása
1933	Az Ernst Ruska által előállított első elektronikus mikroszkóp
1934	Irène és Frédéric Joliot-Curie házastársak felfedezik a mesterséges radioaktivitást
1936	Európában elsőként a Leningrádi Rádium Intézetben I. Kurcsatov részvételével elindították a ciklotront (részecske gyorsító)
1937. június 18–20	Az Északi-sark átrepülése az SZSZKSZ-ból az USA-ba. (pilóták: V. Cskalov, G. Bajdukov, O. Beljakov)
1937. május 21–1938. február 21.	Kutatómunka az Északi-Jeges-tenger sodródó jégtábláján felállított szovjet kutatóállomáson I. Papanin vezetése alatt.
1938	P. Kapica felfedezi a folyékony hélium szupra folyékonyságát
1938	Chester Carlson feltalálja a képek száraz másolását (görög. <i>xerox</i>)
1939. szeptember 14.	A világ első, I. Szikorszkij által készített helikopter repülése
1939	Az első sugárhajtású repülőgép indítása, amely elérte a 774 km/h sebességet

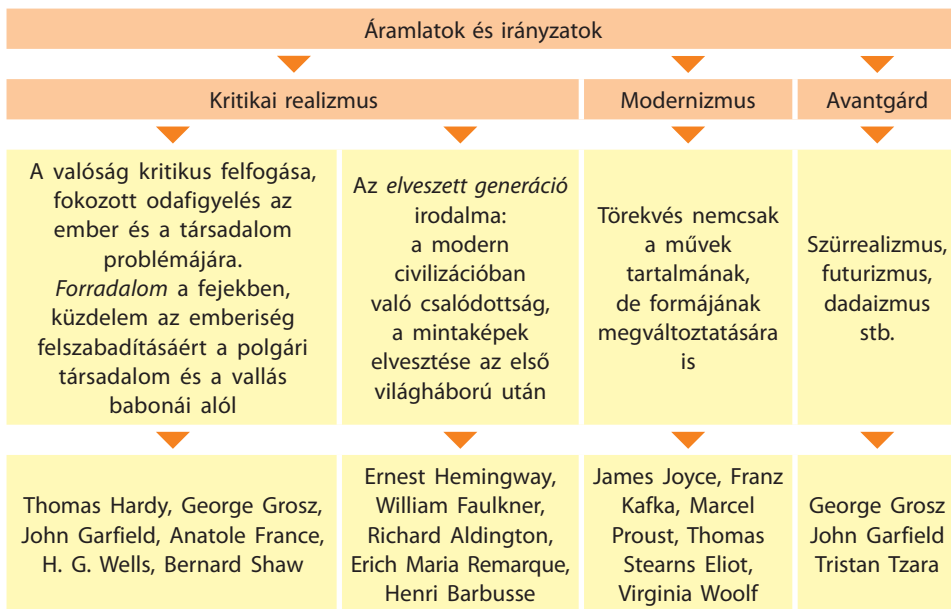
A kimagasló tudományos felfedezésekért és találmányokért, a kultúrához és a társadalom fejlődéséhez való jelentős hozzájárulásért megalapították a **Nobel-díjat**. A leghíresebb Nobel-díj díjazottjai a tudomány különböző területeiről: Albert Einstein, Max Planck, Irène Joliot-Curie (Frédéric Joliot-Curie -vel együtt), Niels Bohr, Enrico Fermi, Irving Langmuir, Karl Landsteiner és mások.

3 Az irodalom és a művészet fejlődésének fő irányzatai. A XIX–XX. sz. fordulóján átmenet történt az új gondolkozáshoz, amely lerombolta a művészetről alkotott hagyományos elképzeléseket. Ezt az időszakot néha **dekadenciának** (hanyatlásnak) nevezik. Bár valójában ez nem hanyatlás volt, hanem a valóság művészi ábrázolásának új formája. Az 1920–1930-as években a művészet és irodalom fejlődésére nagy hatással volt az első világháború, a forradalmak, a totalitarizmus megjelenése és kialakulása. Új jelenség lett a **tömegkultúra** megjelenése.

Ez a városok népességének növekedésével, a műveltség elterjedésével, a közmédia (a sajtó, rádió, mozi stb.) fejlődésével magyarázható. A tömegkultúra mindenki számára elérhető volt és általánosságban szórakoztató jelleggel bírt. Ez a tömegfogyasztóra volt célirányozva. A hagyományos művészettel ellentétben, a tömegkultúra fő mozgatóereje a nyereség (anyagi, politikai stb.) volt.

4 Irodalom.

A háborúk közötti irodalom

5 A művészet alapvető eszméi és fejlődési irányzatai. Після Az első világháború után a művészek szemében a világ elvesztette a harmóniáját és racionalitását. Arra törekedtek, hogy a világot nem valósághűen tükrözzék, hanem olyanak, mint amilyenek a képzeletükben jelent meg. Az ilyen világértelmezést például a vonalak és a geometriai formák bizonyos elvont összefüggései és kölcsönhatásai (harmónia/diszharmónia) érdeklik. A festészet eme formája az **absztrakt** festészet megnevezést kapta. Az új irányzatú – **avantgárd** – művészek

Sárga, vörös, kék.
Vaszilij Kandinszkij festménye, 1925

Az emlékezet állandósága.
Salvador Dalí festménye, 1931

nemcsak festményeket készítettek, de új filozófiai látásmódot is teremtettek. Megteremtője **V. Kandinszkij** orosz festőművész volt. **Kazimir Malevich**, az irányzat kiváló képviselője, 1915-ben megalkotta az absztrakt művészet remekművét, a *Fekete négyzet* című festményt. Ezek mellett megalkotta az avantgárd művészet új irányzatát – a **szuprematizmust**.

A **szürrealisták**, **Salvador Dalí**-val az élen megpróbálták az irracionális világot ábrázolni. Festményeiken, az absztrakt művekkel ellentétben, jelen vannak a tárgyak, melyeket fel lehet ismerni, de általában különös a kinézetük és szokatlan a kompozíciójuk, úgy, mint egy álomvilágban.

Folytatódott a **realizmus** fejlődése is. Képviselői **F. Masereel** (Belgium), **A. Fougeron**, **B. Taslitzky** (Franciaország), **R. Guttuso** (Olaszország), **H. Erni** (Svájc) és sok más művész volt.

Az európai művészeti iskolák és irányzatok eszméit aktívan átvették a művészek Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában, összeegyeztetve az új irányvonalat a helyi szokásokkal. Így, Mexikóban a **monumentalista** festők alkottak: **D. A. Siqueiros**, **D'Rivera**, **J.-C. Orozco**. Műveikben arra törekedtek, hogy szemléltetve magyarázzák el a társadalom és a történelem problémáit.

A tömegkultúra megnyilvánulása a művészetben a **giccs** megjelenése lett – képek, gyereklánykák szobrai, állatok, amelyek az egyszerű emberek lakásait díszítették.

6 Színház és filmművészet. Zene. Az 1920-as évek színházi életében jelen voltak a klasszikus hagyományok, a modernizmus újításai és az avantgárd. Ezekben az időkben a filmművészet egyesítette a művészet hagyományos ágazatainak előnyeit. A háborúk közötti időszakban a filmművészet palettája kiszélesedett: megjelentek a történelmi-, kaland- és dokumentumfilmek. A világ vezető filmgyártója fokozatosan az Egyesült Államokbeli Hollywood lett (megalapítva 1908-ban).

Az amerikai mozik legkiemelkedőbb alakja azokban az időkben **David Wark Griffith** filmrendező volt, aki történelmi jellegű filmjeiben lefektette a film alapját, mint egy különálló művészeti ágat. A filmvígjáték elismert mestere **Charlie Chaplin** lett. A háborúk közötti időkben a leghíresebb *csillagok*

Mary Pickford, Greta Garbo, Clark Gable és mások voltak. Azokban az években a **Walt Disney** kifejlesztette a rajzfilm alapjait. 1933-ban az USA-ban felvették az első színes filmet.

Az SZSZKSZ-ben az 1920-as évektől a filmművészet összefonódott a totalitárius rendszer kialakulásával. Ebben az időben forgatták az olyan filmek, mint a *Potyomkin páncélos*, *Csapajev*, olyan híres filmrendezők alkottak, mint **Szergej Eisenstein**, **Alekszandr Dovzszenko** és mások. Dovzszenko A *föld* című filmje, ami az ukrán nép létének különlegességét tükrözte és megénekelte az ukrán természetet, a szovjet filmművészet egyik legjobbjának van elismerve.

A film erőteljes eszközzé vált az elv- és ideológia propagandájának, az új életmódnak, a divatnak, a viselkedésnek és így tovább.

A háború közötti időszakban a zenei életben is mozgalmas új forma- és stíluskeresés zajlott. A zeneszerzők megpróbálták beilleszteni a zenei művészetbe az expresszionizmus és szürrealizmus eszméit (I. Sztravinszkij, Bartók Béla). Ugyanabban az időben kialakult egy zeneszerzői csoport (L. Durey, D. Milhaud, F. Poulenc), akik megalapítói lettek a zene megtervezésének, tagadva az érzelmeket a zenében.

A zenészek aktívan kísérleteztek új hangszerekkel, ami tulajdonképpen előkészítette az átmenetet az elektronikus zene korszakába.

A **musical** — zenei színpadi darab, amely a művészet több ágazatát egyesíti magában (zene, tánc, színház, opera).

A **dzsessz** (angolul *jazz*) — könnyűzenei stílus, ami az afroamerikai zenei hagyományok ritmusán alapszik.

Az USA lett a zenei élet központja. Itt olyan zeneszerzők alkottak, mint *G. Gershwin*, *S. Rahmanyinov*, *olyan karmesterek* tevékenykedtek, mint *A. Toscanini*, *L. Stokowski*. Az USA-ban úgyszintén kialakult a musical és a dzsessz.

Az *Einstein-torony* (*Einsteinium*)
Potsdamban, 1921-ben építették.
Mai látkép

7 Építészet. A XX. sz. elején az építészetben új irányzatok alakultak ki. Amszterdamban (Hollandia) az 1920-as években több expresszionista stílusú lakóházat építettek. A mesterek nagy figyelmet fektettek az érzelmi telítettségre. A német expresszionizmus szimbóluma az **Einstein-torony** lett – az asztrofizikai obszervatórium épülete, melyet Erich Mendelsohn tervezett. A korszak egyik legkiemelkedőbb építészé Walter Gropius volt, aki megalakította a *Bauhaus* nevű felsőoktatási művészeti tervező- és építészeti iskolát (1919–1932). A tervai alapján épült azonos nevű iskolaépület az új stílus – a **konstruktivizmus** szimbólumává vált. A

konstruktivizmus hívei lefektették a **funkcionalizmus** alapjait (**Le Corbusier**).

A totalitárius rendszerben lévő országok művészeire megpróbálták ráerőszakolni az egyik társadalmi rendszer felsőbbrendűségének ideológiáját a másik felett, rögzíteni a hatalom örökkévalóságának és sérthetlenségének szimbólumait. Ezek az eszmék a **neoklasszicizmus** megjelenéséhez vezettek.

8 Az olimpiai mozgalom és a sport fejlődése. A XIX. sz. végén visszaállították az **olimpiai játékokat**. A versenyek kilenc sportágból álltak: birkózás, kerékpározás, könnyűatlétika, úszás, sportgimnasztika, lövészet, tenisz, nehéztatlétika, vívás. 1924-től elkezdődtek és rendszeressé váltak a téli sportok játéka is. **1928-tól** női sportolók is részt vehettek az olimpián.

1936-ban a náci rezsim a Németországban zajló olimpiai játékokat az árja nemzet más népek feletti felsőbbrendűségének propagandájaként próbálta felhasználni. Csakhogy Jesse Owens, a fekete bőrű amerikai futó (négy aranyérmét nyert), a német válogatott győzelme ellenére áthúzta ezeket a náci terveket.

A háborúk közötti időszakban Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Lettország, az USA és Kanada válogatott csapatainak keretében ukrán sportolók is részt vettek az olimpiai játékokon. Az ukrán aranyérmesek között lovaglásban ott volt Adam Krulikevics, kardvívásban pedig Tadeusz Friedrich.

Az 1920-as években népszerűvé vált a labdarúgás, mely mára a legnépszerűbb sportág lett. 1930-tól kezdtek el világbajnokságot szervezni. Az első Uruguayban rendezték, ahol a hazai csapat lett a bajnok. A háborúk közötti időben a sport fejlődésének sajátossága az lett, hogy felöltötte a professzionális sport vonásait. 1917-ben Kanadában megalakult az első hivatásos sportegyesület, a Nemzeti Jégkorongliga (National Hockey League (NHL)).

Kérdések és feladatok

1. Milyen változások történtek az oktatásban a XX. sz. első harmadában? **2.** Nevezdtek meg ennek az időnek a legfontosabb tudományos-technikai eredményeit. **3.** Mit értünk tömegkultúra alatt? **4.** Milyen irányzatok uralkodtak az irodalom és a művészet területén a két világháború között? **5.** Milyen új dolgok jelentek meg az olimpiai mozgalomban?

6. Mely tudományágakban történtek a legnagyobb változások és miért? **7.** Milyen hatása volt a filmművészetnek a társadalomra?

8. Állítsatok össze részletes vázlatot a témában A tudomány fejlődése a háborúk közötti időszakban! **9.** Alkossatok csoportokat és beszéljétek meg, lehet-e művészetnek nevezni a totalitárius rendszerben alkotott műveket!

10. Készíts elbeszélést a Nobel-díj nyertesek egyikéről (választás szerint)!

Gyakorlati foglalkozás

A második világháború a filmkamera lencséjén keresztül

Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a VIII. fejezet alapján:
A két világháború közötti hétköznapi élet és kultúra

Szakkifejezések szótára

- Annexió** – egy állam területe egy részének vagy egészének erőszakos elfoglalása és más államhoz csatolása.
- Anschluss** (csatlakozás, szövetség) – Ausztria Németországhoz csatlakoztatásának eszméje; Ausztria Németország általi anschlossa 1938. március 12-13-án.
- Antiszemizmus** – a nemzeti túrhetetlenség egyik formája, mely a zsidó néppel szembeni ellenséges hozzáállásban és a jogaik korlátozására tett törekvésekben nyilvánul meg.
- Autoritarizmus** (tekintélyuralom) – olyan rendszer, melynek jellemzői az egyszemélyes hatalom gyakorlása, a repressziós szervek és a szociális demagógia általi diktatórikus módszerekkel történő irányítás.
- Blitzkrieg** (villámháború) – a támadó jellegű háború véghezvitelének azon elmélete, mely a rövid idő alatt végrehajtott, meglepetésszerű támadáson és az ellenséges ország központjának gyors elfoglalásán alapszik.
- Blokád** – egy állam (vagy részének), államok csoportjainak, katonai, politikai vagy gazdasági elszigetelése, fegyveres erőinek körülfűzése, külkapcsolataik erőszakos megsértése abból a célból, hogy teljesítsék a blokád szervezőinek követeléseit.
- Curzon-vonal** – Lengyelország keleti határainak feltételes megnevezése, melyet az antant 1919. december 8-án vont meg az első világháború lezárta illetve az Orosz Birodalom felbomlását követően. Nevét a javaslat megalkotójáról, J. Curzon brit diplomatáról kapta.
- Demilitarizált övezet** – nemzetközi szerződések által olyan kijelölt terület, ahol tilos hadsereget fenntartani, fegyverrel rendelkezni, megőrizni a régi és új erődítményeket, hadiipari vállalatokat építeni.
- Diktatúra** – egy személy vagy egy szűkebb csoport korlátlan hatalma, mely erőszakon és sajátos államszerkezeten alapszik.
- Dirigantizmus** – (a lat. dirigare szóból, jelentése: irányít) – megnevezés, melyet Franciaországban a keynesianizmus elvein alapuló gazdaság állami irányításának politikájával kapcsolatban használtak.
- Dzsessz** (angolul jazz) – könnyűzenei stílus, ami az afroamerikai zenei hagyományok ritmusán alapszik.
- Egészségügyi kordon** – a geopolitikában használt fogalom, melyet államok rendszerének megjelölésére használnak, amelyek abból a célból egyesülnek, hogy akadályt képezzenek azon államokkal szemben, amelyek veszélyt jelentenek a többire.
- Expanzió** – a befolyási övezet, uralom kiterjesztése, valaminek a kiterjesztése a kezdeti haláraihoz (területi, gazdasági, politikai).
- Fasizmus** (az olasz fascio szóból ered – kötődés, egyesülés) – totalitárius típusú társadalom-politikai mozgalmak, illetve ideológiai és államrendszerek. Az úgynevezett új rendet szembeállítja a demokrácia intézményeivel, bevezetése pedig szélsőségesen erőszakos eszközökkel történik. A fasizmus fő ideológiája lett a szélsőséges sovinizmus, mely később a faji megkülönböztetés, militarizmus és parancsuralom irányzatába ment át.

- Gandhizmus** – M. Gandhi által kidolgozott társadalmi-politikai és vallási-filozófiai irányzat, mely India nemzeti-felszabadító mozgalmának fő eszméje volt.
- Geopolitika** – azon elmélet, melynek értelmében az államra hatással vannak a földrajzi viszonyok: a térbeli elhelyezkedés, a terület nagysága, a természeti forrásokkal való ellátottság, valamint a lakosság száma.
- Gettó** – elkülönített terület egy városban, amely faji, nemzetiségi vagy vallási hovatartozás alapján kijelölt népcsoport kényszerlakhelyéül szolgál.
- Globális** – az egész földkerekséget érintő, világméretű, mindent átölelő stb.
- Hadikommunizmus** – a szovjethatalom belpolitikája, melyet a forradalom éveitől vezettek be a kommunizmus építése céljából, hogy az összes munka és anyagi forrás az állam kezében összpontosuljon.
- Hibrid háború** – háború, melynek fő eszköze az agresszor állam által kiválasztott államban olyan belső ellentéteket és konfliktusokat szítani, melyeket később agresszió alkalmazása által kihasználhatnak politikai céljaik elérése érdekében (általában átlagos háború által).
- Holokauszt** (ógörög – teljes tűzáldozat) – a zsidó lakosság tervezett és szervezett megsemmisítése a második világháború alatt.
- Importhelyettesítő iparosítás** – olyan ipari alap megteremtése, mely biztosítja az import termékek hazai termékekre való lecserélését. Az SZSZKSZ-ben az 1920-as évek végén – az 1930-as években ennek a politikának a megvalósítása fokozottan és totalitárius módszerekkel történt.
- Információs forradalom** – az információs társadalom gyökeres minőségi változásaival kapcsolatos folyamatok (ahol az információs technológiák és a tömegkommunikációs eszközök vezető szerepet játszanak).
- Integrált nacionalizmus** – a nacionalizmus egyik válfaja, melynek hívei a liberális eszméket elavultnak tekintik, első helyre valamely közösség nemzeti érdekeit helyezik, és azok megvalósítására határozott feltétel nélküli lépéseket sürgetnek.
- Ipari forradalom** – az ipari társadalom kialakulásával kapcsolatos gyökeres minőségi változások folyamata.
- Invesztíció** – hosszútávú tőkebefektetés jövedelemszerzés céljából.
- Kapituláció** – az egyenlőtlen szerződések sajátos formája, mely rögzíti az ellenfél kedvezményezett helyzetét az adott állam polgárai felett (fegyverletétel).
- Kollaboráció** – kormányok, egyes személyek együttműködése a megszálló hatalommal.
- Kollektív biztonság rendszere** – államok közös tetteinek összessége, melyet a külső vagy belső fenyegetés elhárítása céljából visznek véghez.
- Kommunizmus** (lat. communis, fr. communisme – közös, általános) – politikai ideológia, mely a társadalom általános egyenlőségére és szabadságára, a termelőeszközök köztulajdonára illetve a vagyoni egyenlőségre alapul.
- Kontribúció** – adó, hadisarc, kényszerű anyagi hozzájárulás. Háború alatt a megszállt területeken kikényszerített adó, vagy a háborút követően a győztesek által jóvátelként követelt anyagi érték.
- Korporatív állam** – a fasiszta Olaszországban a tekintélyuralmi rendszer egyik formája.

Latifundium – nagy földbirtok.

Medzslisz – számos állam (Irán, Azerbajdzsán) vagy nép (krimi tatárok) törvényhozó-képviselési (parlament) testületének, illetve az iszlám és arab államok népgyűléseinek megnevezése.

Mezőgazdaság kollektivizálása – a parasztok magángazdaságainak szövetkezetekbe való egyesítése és a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele.

Militarizálás (fegyverkezés) – a gazdaság, politika és a társadalmi élet háborús céloknak való alárendelése.

Modernizmus – XX. századi művészeti irányzat, jellemzője a különböző stílusok egyesítése, valamint a kifejezési eszközök átalakítása.

Musical – zenei – színpadi darab, mely a művészet több ágazatát egyesíti magában (zene, tánc, színház, opera).

Nácizmus (nemzet-szocializmus) – a fasizmus megnevezése a hitleri Németországban. Ideológiájának jellemzői a revansizmus, rasszizmus, sovinizmus és antikommunizmus.

Nemzeti-felszabadító mozgalom – leigázott népek harca az idegen uralom megdöntéséért, a nemzeti és gyarmati elnyomás felszámolásáért, a nemzetállam függetlenségének kivívásáért.

Népiprtás – a lakosság egyes csoportjainak teljes vagy részleges kiirtása faji, nemzeti vagy vallási hovatartozás alapján (az emberiség ellen elkövetett egyik legsúlyosabb bűnténynek tekintendő).

Népszövetség – az első államok közötti nemzetközi szervezet, mely az 1919–1920-as párizsi békekonferencián alakult meg a közös együttműködés, a biztonság valamint a népek közötti béke elérése céljából. 1946-ig létezett.

Nyilatkozat – hivatalos felszólítás vagy normatív okirat, melynek célja hivatalos személyek felszólítása.

Oppozíció (ellenzék) – párt vagy csoport, mely szakít a többségi nézetekkel vagy az uralkodó eszmékkel és alternatív politikát folytat a problémák megoldásának más útvonalát követve.

Paktum – társadalmi intézmények vagy államok között megkötött egyezmény közös tettek végrehajtása céljából.

Plebiscit – a lakosság véleményének megkérdezése egy adott terület további sorsáról. Egyes államokban (pl. Franciaország) a népszavazás szinonimája. Jogi szempontból a plebiscit és a népszavazás folyamata azonos.

Propaganda – eszmék és magyarázatok írásbeli vagy szóbeli terjesztése, melynek célja az emberek világnézetének, elképzelésének, érzelmi hangulatának, valamint a viselkedésének befolyásolása.

Ratifikálás – egy okmány jogi szintre emelésének folyamata (pl. szerződés) a felek szerveinek jóváhagyása által. A ratifikálás előtt az okmánynak nincs jogi ereje, és a nem ratifikáló felek nem kötelesek betartani.

Rekvirálás – polgárok, vállalatok, intézmények kényszerített vagy önkéntes hozzájárulása (a kontribúcióval ellentétben, valamilyen tartozás gyanánt).

- Reparáció (jóvátétel)** – más államoknak okozott károk teljes vagy részleges megtérítése pénzbeli vagy más formában. A reparáció kifizetését a háború utáni békeszerződésben rögzítik.
- Régens** – a monarchikus államokban: ideiglenes kormányzó, aki az államfői szerepet tölti be az uralkodó helyett.
- Sovinizmus** – a nacionalizmus egyik agresszív változata, melynek jellemzője a legyőzhetetlenség, a nemzeti kivételesség, valamint a mások feletti felsőbbrendűség.
- Szanálási rendszer** – a lengyel állam parlamenti és állami válsága idejében létrejött tekintélyuralmi rendszer J. Pilsudskival az élen. A különböző politikai pártok közötti lavírozáson alapult, ami lehetetlenné tette az ellenzék határozott szerveződését. A gazdaságban elért ideiglenes sikereket saját eredményként feltüntetve nyíltan lejárátták a szenátust és a szejmet.
- Szegregáció** – a lakosság valamely csoportjának etnikai vagy vallási alapon történő kényszerített elkülönítése; a rasszi diszkriminálás egyik formája.
- Totalitarizmus** – állami kormányzati forma, melyben az állam despotikusan kontrollálja a társadalom minden egyes területét (a gazdaságot, politikát, kultúrát, a polgárok magánéletét stb.).
- Totális háború** – olyan háború, ahol minden eszközt bevetnek az ellenség megsemmisítése céljából, beleértve a civil lakosságot is.
- Tőzsde** – a piacgazdaság kereskedelmi-pénzügyi intézménye, amely szabályozza az áru lerakat, értékpapír és külföldi valuta piacát. Az alaptőzsde az értékpapírokkal végez műveleteket.
- Tudományos-technikai forradalom** – a technika és a termelés technológiájának gyökeres minőségi változásainak folyamata, a tudomány átalakítása közvetlen termelőerővé.
- Új irányvonal** (szó szerint: új megállapodás) – az USA elnöke, F. Roosevelttel adminisztrációja által bevezetett intézkedés a Nagy depresszió leküzdésére 1933–1940-ben.
- Világháború** – államok közti szervezett fegyveres konfliktus, melyben a világ államainak többsége részt vett.
- Világ igazlelkű emberei** – tiszteletbeli cím, melyet Izrael állama azoknak a nem zsidóknak adományoz, akik a Holokauszt időszaka alatt zsidókat mentettek a nácik kivégzése alól.
- Washingtoni konferencia** (1921–1922) – konferencia, melyen a távol-keleti fegyverkorlátozás és az államok közötti erőegyensúly az első világháború után kialakult kérdéseivel kapcsolatban hoztak döntéseket.
- Xenofóbia** – ellenséges, türelmetlen hozzáállás minden idegennel, külföldivel szemben.

Tartalom

Kedves tizedikesek	3
1. Bevezetés.....	4
I. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ. HÁBORÚ ÉS FORRADALMAK	
2. Az első világháború kezdete	7
3. Az 1915–1916-os hadjáratok és események	13
4. Az 1917–1918-as hadjáratok és események	18
Gyakorlati foglalkozás. Élet a fronton és a hátszágban.	
A nők szerepköre az első világháború ideje alatt.....	24
Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez az I. fejezet alapján: Az első világháború. Háború és forradalmak	24
II. FEJEZET. A HÁBORÚ UTÁNI VILÁG BERENDEZKEDÉSE	
5. Az 1919-es párizsi békekonferencia.....	25
6. Az 1921–1922-es washingtoni konferencia	30
7. Nemzetközi kapcsolatok az 1920-as években.....	32
Gyakorlati foglalkozás. A nemzetközi kapcsolatok feszültségének tűzhelyei: a szembenállás okai, felei, menete és következményei.....	36
Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a II. fejezet alapján: A háború utáni világ berendezkedése ..	36
III. FEJEZET. A VILÁG ÁLLAMAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT (1918–1939)	
8. Az Amerikai Egyesült Államok.....	37
9. Nagy-Britannia.....	42
10. Franciaország.....	45
11. Olaszország.....	49
12. Németország	53
13. A Szovjetunió	60
14. A két háború közötti időszak kihívásai	65
Gyakorlati foglalkozás. Totalitárius rendszerek: az állami ellenőrzés kialakítása a közélet és társadalmi tudat felett	69
Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a III. fejezet alapján: A világ államai a két világháború között (1918–1939).....	69
IV. FEJEZET. KÖZÉP-KELET EURÓPA ÁLLAMAI	
15. A Második Rzecz Pospolita	70
16. A Csehszlovák Köztársaság	75
17. Magyarország.....	78
18. Románia.....	83
19. Bulgária	87
20. Jugoszlávia	92

	Gyakorlati foglalkozás. Közép-Kelet Európa:	
	választás a demokrácia és az autoritarizmus között.....	95
	Gyakorlati foglalkozás. Nemzetközi kapcsolatok	
	Közép-Kelet Európa államai között	95
	Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a IV. fejezet alapján: Közép-Kelet Európa államai	95
V. FEJEZET.	ÁZSIA ÉS LATIN-AMERIKA ÁLLAMAI	
	21. Japán.....	96
	22. Kína	101
	23. India.....	105
	24. Közép- és Közel-Kelet államai. Latin-Amerika államai	109
	Gyakorlati foglalkozás. Ázsia és Latin-Amerika: a demokratikus erők és diktatórikus rendszerek ellenharca.....	114
	Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez az V. fejezet alapján: Ázsia és Latin-Amerika államai	114
VI. FEJEZET.	A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEI	
	25. A második világháború központjainak kialakulása. A Berlin-Róma-Tokió tengely létrejötte	115
	26. Az agresszorok megbékélés politikája és annak kudarca	119
	27. Az SZSZKSZ a nemzetközi kapcsolatok rendszerében a második világháború előestéjén.....	121
	Gyakorlati foglalkozás. Az 1930-as évek második felének nemzetközi kapcsolatai a történelmi források megvilágításában	124
	Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a VI. fejezet alapján: Az első világháború előzményei	124
VII. FEJEZET.	A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ	
	28. A második világháború kezdete	125
	29. Hadi események 1941 közepén – 1942-ben	133
	30. Hadi események 1942 második felében – 1943-ban.....	140
	31. Megszállási rendszer a leigázott országokban. Ellenállási mozgalom.....	145
	32. Hadi események 1944-ben	150
	33. A második világháború befejezése és következményei	156
	34. A világ a második világháború után.....	160
	Gyakorlati foglalkozás. A világ igazlelkű emberei: hőstett az ember nevében.	163
	Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a VII. fejezet alapján: A második világháború.....	163
VIII. FEJEZET.	A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI HÉTKÖZNAPI ÉLET ÉS KULTÚRA	
	35. Oktatás és tudomány. Irodalom és művészet.....	164
	Gyakorlati foglalkozás. A második világháború a filmkamera lencséjén keresztül	169
	Előkészítő feladatok az ismeretek összefoglalásához és a tematikus ellenőrzéshez a VIII. fejezet alapján: A két világháború közötti hétköznapi élet és kultúra.....	169
	Szakkifejezések szótára	170

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ (рівень стандарту)

**Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти
з навчанням угорською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Переклад з української

Перекладач *Йосип Галас*

Угорською мовою

Редактор *Є. Сабов*

Технічний редактор *С. Максимець*

Верстка *В. Моцкіна*

В оформленні підручника використані джерела,
викладені у вільному доступі в мережі Інтернет.

Формат 70x90/16. Ум. друк. арк. 12,87. Обл.-вид. арк. 12,4. Наклад 1049 прим. Зам. № 1340.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек“, вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ЧЗ № 1 від 10.07.2000 р.